

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ОГІЄНКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОДНАР ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 37.013(477)(092)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПЕДАГОГІЧНА ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНА СПАДЩИНА
О. Р. МАЗУРКЕВИЧА

01 Освіта / Педагогіка

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Боднар Д. М.

Науковий керівник **КУЧИНСЬКА Ірина Олексіївна**,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Боднар Д. М. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича.

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, 2019, – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

Зміст анотації

У дисертації цілісно й комплексно розглянуто педагогічну та науково-методичну спадщину академіка О. Мазуркевича на засадах провідних положень теорії пізнання, діалектичних принципів взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ, історизму, науковості, системності та об'єктивності. Запропоновано кілька провідних підходів до дослідження окресленої проблеми: біографічного, феноменологічного, синергетичного, парадигмального, герменевтики. Науково обґрунтовано роль О. Мазуркевича в історії розвитку історії педагогіки, теорії, історії методики літератури та методики шкільної літературної освіти.

З'ясовано, що учений був одним із представників педагогічної науки другої половини ХХ ст., яка характеризувалася інтенсивними пошуками шляхів удосконалення структури, змісту й методів шкільного навчання, що визначили методичну основу, стали платформою для реформування освіти України, починаючи з 90-х рр.

Реконструйовано передумови формування світоглядних позицій О. Мазуркевича, визначено фактори впливу на його розвиток як особистості, становлення поглядів і переконань у дискурсі історико-педагогічної науки, простежено динаміку інтерпретації його ідей у науковому ареалі різних історичних періодів.

На основі аналізу сучасних історико-педагогічних й історичних праць щодо політичних і соціокультурних реалій досліджуваного періоду, життєвого

шляху науковця та його творчої спадщини визначено основні етапи творчого шляху, періоди життя вченого, що відтворюють внутрішню еволюцію його поглядів, виникнення та розробку нових педагогічних і методичних теорій, провідні напрями науково-методичної та педагогічної діяльності О. Мазуркевича.

Визначено внесок О. Мазуркевича в українську історичну педагогічну науку, розбудову системи літературної освіти школярів в контексті її розвитку. Підкреслено, що педагогічний досвід видатних представників освіти минулого розглядається вченим на тлі та у зв'язку з впливами суспільного середовища, праці, культурних факторів тієї епохи, що дозволило О. Мазуркевичу неупереджено й об'єктивно оцінити тогочасне педагогічне новаторство.

Критичний аналіз педагогічних надбань науковця дає право стверджувати, що О. Р.Мазуркевич надавав великого значення такій важливій педагогічній проблемі як вивчення передового педагогічного досвіду учителів-новаторів другої половини ХХ ст. Педагогічні ідеї науковця мали значення для альтернативного розгляду і розуміння розвитку історії педагогіки та предметної дидактики, зокрема у 60-х рр. ХХ ст., для якої характерними ознаками було розуміння методики літератури як науки, посилення науковості у навчанні літератури, вивчення літератури в літературознавчому аспекті, аналіз художнього твору у єдності змісту та форми, посилення уваги до виразного читання, утвердження принципу виховної значущості літератури, посилення уваги до розвитку творчої активності учнів.

Науково виважено у працях вченого принципи й педагогічні ідеї, методичні погляди на розвиток літературної освіти школярів. Висвітлено педагогічні ідеї О. Мазуркевича щодо формування концепції шкільної літературної освіти в контексті розбудови освіти в незалежній Україні.

Проаналізовано діяльність О. Мазуркевича як організатора педагогічних і науково-методичних досліджень у галузі теорії, історії методики літератури, методики навчання літератури. Виявлено, що наукові інтереси О. Мазуркевича

охоплювали проблему підготовки вчителя, його призначення, фахової підготовки та формування професійних якостей.

Узагальнення надбань вченого у дореформений період розвитку педагогічної думки (1970–1984) дало змогу визначити особливості його бачення шляхів розвитку шкільної освіти, що виявлялися у проголошенні ідеї гуманізації навчально-виховного процесу, зміни вектору навчання від суб'єкт-об'єктного до суб'єкт-суб'єктного, активної участі в удосконаленні шкільних програм і підручників з української літератури на науковій основі, обґрунтуванні світоглядного характеру шкільного навчання літератури, посиленні уваги до розвитку творчої самостійності учня, актуалізації проблеми естетичного виховання учнів засобами літератури.

З'ясовано, що у працях О. Мазуркевича періоду реформування національної школи на початку 90-х рр., становлення незалежної України, що характеризувався пошуками шляхів розвитку системи освіти, закладено концептуальні засади розвитку освіти України, зокрема літературної освіти школярів.

Висвітлено процес становлення й розвитку педагогічних і науково-методичних поглядів О. Мазуркевича, розглянуто й усвідомлено динаміку їх змін відповідно до суспільно-політичних та соціально-культурних умов на різних етапах його життєвого і творчого шляху, актуалізовано прогресивні теоретико-методичні здобутки науковця, аргументовано їх значущість для розвитку історії педагогіки та методики літератури й важливість їх урахування у процесі реформування системи освіти України.

Вивчення творчого доробку О. Мазуркевича доводить багатоплановість педагогічної та науково-методичної діяльності педагога, що дозволило йому увійти в історію як досліднику історії педагогіки та розвитку вітчизняної педагогічної думки і популяризатору педагогічних ідей відомих вчених, педагогів, письменників та філософів. вченому-філологу, методисту. Його педагогічна концепція високогуманна й демократична, органічно поєднує класичну і народну педагогіку.

Науково обґрунтовано перспективи використання педагогічного доробку вченого у реформуванні сучасної освіти в Україні, зокрема з формування особистості школяра засобами літератури. Доведено, що педагогічні та методичні напрацювання О. Мазуркевича знайшли послідовний розвиток у сучасній шкільній літературній освіті, зокрема щодо структурування змісту програмового матеріалу; необхідності врахування вікових та психологічних особливостей учнів в навчально-виховному процесі; популяризації ідей розвивального навчання; формування навичок самостійної роботи; розвитку творчих здібностей, актуалізації засад української етнопедагогіки, народознавства та українознавства й вироблення ціннісних орієнтацій школярів, поєднання навчальних і виховних функцій в освітньому процесі.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати значно збагачують історію педагогіки та історію методики української літератури. На основі отриманих результатів дослідження розроблено дидактичні матеріали для використання при викладанні навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика навчання літератури». Основні положення і висновки дослідження можуть бути використані науковцями при написанні наукових праць, підручників, навчальних посібників з історії педагогіки, методики навчання літератури, формуванні сучасної концепції літературної освіти школярів, включені до змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика навчання української літератури», «Історія української літератури» навчальних планів підготовки фахівців спеціальностей галузі знань 01 Освіта/Педагогіка у закладах вищої освіти.

Доведено, що педагогічні ідеї, методичні рекомендації, праці О. Мазуркевича мають прогресивний характер і можуть бути використані в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти, освітньому процесі закладів вищої освіти, лекційно-просвітницькій роботі, підготовці фахівців педагогічних спеціальностей у закладах вищої освіти, під час укладання підручників з педагогіки, історії педагогіки, історії, теорії та

методики української літератури, виконанні курсових і дипломних робіт з педагогіки, методики української літератури. Результати дослідження є підставою для включення праць О. Мазуркевича до хрестоматій з історії педагогіки, методики навчання української літератури. Результати дослідження впроваджені в практику діяльності закладів вищої освіти України.

Ключові слова: освіта, педагогіка, історія педагогіки, методика літератури, історія методики літератури, О. Мазуркевич, педагогічна спадщина, педагогічна персоналія, концепція шкільної літературної освіти, реформування освіти.

ABSTRACT

Bodnar D. M. Pedagogical and scientific-methodical heritage of

O. R. Mazurkevych

Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of Candidate of pedagogic sciences, specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, 2019, – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2019.

ABSTRACT CONTENTS

In the dissertation research, the pedagogical and scientific and methodological heritage of academician O. Mazurkevych is studied for the first time in a holistic and complex way, on the basis of the leading positions of the theory of cognition, dialectical principles of interconnection and interdependence of phenomena, historicism, scientific character, systemacity and objectivity. Several leading approaches to studying of the outlined problem are suggested: biographical, phenomenological, synergetic, paradigmatic approaches, hermeneutics. The role of O. Mazurkevych in the history of pedagogy history development, theory, history of methodology of literature and methods of school literary education is scientifically substantiated.

It was discovered that the scientist was one of the representatives of pedagogical science of the second half of the XXth century, characterized by

intensive search for ways to improve the structure, content and methods of school education, which determined the methodological basis, became a platform for reforming the educational system of Ukraine, starting from the 90s .

The preconditions of O. Mazurkevych's world-viewpoints formation were reconstructed, the factors influencing his development as a personality, the formation of views and beliefs in the discourse of historical and pedagogical science were defined, and the dynamics of his ideas interpretation in the scientific range of various historical periods were traced.

On the basis of the analysis of modern historical-pedagogical and historical works on the political and socio-cultural realities of the investigated period, the life path of the scientist and his creative heritage, the main stages of the creative path, the periods of the scientist's life, which reproduce the internal evolution of his views, the emergence and development of new pedagogical and methodological theories, leading directions of scientific-methodical and pedagogical activity of O. Mazurkevych were defined.

The contribution of O. Mazurkevych to Ukrainian historical pedagogical science, development of the system of literary education of schoolchildren in the context of its development was determined. It is emphasized that the pedagogical experience of outstanding representatives of education of the past is considered by scientists against the background and in connection with the influence of social environment, labor, and cultural factors of that era, which allowed O. Mazurkevych to evaluate the contemporary pedagogical innovation impartially and objectively.

The critical analysis of scientist's pedagogical achievements gives the right to state that O.R.Mazurkevych attached great importance to such an important pedagogical problem as studying of the advanced pedagogical experience of teachers-innovators of the second half of the XXth century.

Progressive pedagogical ideas of the scholar were important for the development of pedagogy history and subject didactics, in particular in the 60's of the XXth century, for which the characteristic features were the understanding of the methodology of literature as a science, the enhancement of scientific knowledge in

teaching literature, studying literature in the literary aspect, the analysis of literary work in unity of content and form, increasing attention to expressive reading, the adoption of educational significance of literature principle, increasing attention to the development of creative activity of students.

The organic combination in pedagogical views of the scientist's aesthetic principles and pedagogical ideas, methodological views of the scientist on the development of literary education of students as a prerequisite for competent education is scientifically grounded. The pedagogical ideas of O. Mazurkevych concerning the formation of school literary education concept in the context of education development in independent Ukraine are highlighted.

The activities of O. Mazurkevych as the organizer of pedagogical and scientific-methodological researches in the field of theory, history of methodology of literature, literature studies are researched. It was revealed that O. Mazurkevych's scientific interests covered the problem of teacher training, his appointment, professional training and the forming of professional qualities.

The generalization of scientist's achievements in the pre-reform period of pedagogical thought development (1970-1984) made it possible to determine the peculiarities of his vision of ways of developing school education, manifested in the proclamation of the idea of educational process humanization, the change of the vector of teaching from the subject-objective to subject-subjective one, active participation in the improvement of school programs and textbooks on Ukrainian literature on a scientific basis, substantiation of the world-view nature of school teaching of literature, increasing attention to the development of creative self-governing of a pupil, updating of problem of aesthetic education of pupils by means of literature.

It was clarified that in the works of O. Mazurkevych of the period of national school reforming in the early 90's, the formation of independent Ukraine, which was characterized by searching the ways of education system development, the conceptual foundations of educational system of Ukraine development were laid, in particular literary education of schoolchildren.

In the dissertation work the process of formation and development of pedagogical and scientific-methodical views of O. Mazurkevych is comprehensively highlighted for the first time, the dynamics of their changes in accordance with socio-political and socio-cultural conditions at different stages of its life and creative path are deeply considered and understood, the progressive theoretical- the methodological achievements of the scientist are actualized, their significance for the development of pedagogy history and the methods of literature and the importance of their consideration in the process of reforming the educational system of Ukraine are substantiated.

Studying of the creative works of O. Mazurkevych led to the conclusion that the pedagogical and scientific-methodical activity of the pedagogue was versatile, that allowed him to enter the history as a researcher of pedagogy history and the development of domestic pedagogical thought and also as a popularizer of pedagogical ideas of famous scholars, teachers, writers and philosophers, as a scientist-philologist, methodologist. Although he lived and worked in dead season, the attitude to his activities and ideas has not changed. His pedagogical concept is highly humane and democratic and it organically combines classical and folk pedagogy.

The prospects of using the pedagogical works of the scientist in reforming the modern educational system in Ukraine, in particular, regarding the formation of the personality of the student by means of literature, have been scientifically substantiated. It has been proved that the pedagogical and methodical works of O. Mazurkevych have received the consistent development in modern school literary education, in particular, in structuring the content of the program material; the necessity to take into account the age and psychological characteristics of students in the educational process; popularizing the ideas of developing education; forming of independent work skills; development of creative abilities, updating of the principles of Ukrainian ethnopedagogy, ethnography and Ukrainian studies and development of pupils' value orientations, a combination of educational and educative functions in the educational process.

The practical significance of the dissertation research is that its results greatly enrich the history of pedagogy and the history of Ukrainian literature methodology. On the basis of the received results of the research, didactic materials were developed for being used in teaching the disciplines "History of Pedagogy", "Pedagogy", "Methodology of teaching literature". The main provisions and conclusions of the research can be used by scientists in writing scientific works, textbooks, textbooks on the history of pedagogy, methods of teaching literature, forming a modern concept of literary education of students, included in the content of educational disciplines "History of Pedagogy", "Pedagogy", "Methodology of education Ukrainian Literature", "History of Ukrainian Literature ", curricula for training specialists in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy in higher education institutions.

It is proved that pedagogical ideas, methodical recommendations, works of O. Mazurkevych are progressive and can be used in the educational process of comprehensive educational institutions, educational process of institutions of higher education, lecturing and educational work, training of specialists in pedagogical specialties in higher educational institutions, in the compilation of textbooks on pedagogy, history of pedagogy, history, theory and methodology of Ukrainian literature, performance of course papers and diploma works on pedagogy, methods of Ukrainian literature. The results of the research are the grounds for the inclusion of the works by O. Mazurkevych in the textbooks into the history of pedagogy, methods of teaching Ukrainian literature. The results of the research have been implemented into the practice of higher education institutions in Ukraine.

Key words: education, pedagogy, history of pedagogy, methodology of literature, history of methodology of literature, O. Mazurkevych, pedagogical heritage, pedagogical personality, concept of school literary education, reforming of education.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації**

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Боднар Д. М. Загальнотеоретичні засади шкільної літературної освіти у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*: зб. наук. пр. Серія „Педагогіка / ред. кол.: С. М. Прийма (голов. ред.) та ін. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2018. Вип. 20 (1). С. 34–41.
2. Боднар Д. М. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича в оцінці науковців. *Людинознавчі студії*: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка» / ред. кол. М. Чепіль (головний редактор) та ін. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2016. Вип. 2/34. С.20–29.
3. Боднар Д. М. Роль О. Мазуркевича у поверненні забутих імен в історії педагогіки. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*: зб. наук. пр. / В. М. Мадзігон (голов. ред.) та ін. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип. 1(18). С. 68–75.
4. Боднар Д. М. Генеза поглядів на питання морального виховання української молоді у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 78–89 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).
5. Боднар Д. М. Історико-педагогічні дослідження О. Мазуркевичем педагогічних поглядів передових діячів освіти, науки і культури дорадянської доби в контексті розвитку педагогічної науки. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський

національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип. 24 (1-2018). Ч. І. Кам'янець-Подільський, 2018. С.29–37 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

6. Боднар Д. М. Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича щодо розбудови системи національної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В. М.]. Ч. І. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 20 (1-2016). С.21–26 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

Стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні

7. Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на реформування шкільної літературної освіти (кінець 70-х – 80-і рр. ХХ століття) O.R. Mazurkevych's views on the school literary education reforming (in the late seventies – in the eighties of the twentieth century). *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum – Praha: Publishing house Education and Science*. 2016. С.75–80.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Боднар Д. М. Діяльність О. Р. Мазуркевича як організатора науково-методичних досліджень у галузі літератури. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 березня 2017 р., Львів, Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 11–13.

9. Боднар Д. М., Мазуркевич О. Р. про вплив літератури на формування особистості учня. *Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 12–13 травня 2017 р. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 11–14.

10. Боднар Д. М. О. Р. Мазуркевич і В. О. Сухомлинський: роки співдружжя. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного*

університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками наукової конференції викладачів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 16. Т. 3. С. 105–106.

11. Боднар Д. М. Осмислення словесності і творчий підхід до гуманітарної освіти школярів у педагогічній концепції О.Р.Мазуркевича. *Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика*: матеріали II міжнар. наук.-практ. Конференції, Хмельницький, 16–17 жовтня 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.10–12.

12. Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на роль вчителя у формуванні національної самосвідомості учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2016 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 64–66.

13. Боднар Д. М. Проблема формування наукового світогляду учнів на уроках літератури, в позакласній та позашкільній роботі у педагогічній концепції О. Р. Мазуркевича. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2017 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2016, 2017. С. 64–67.

14. Боднар Д. М. Роль вчителя у формуванні особистості учня в педагогічній концепції О. Мазуркевича. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 17. Т. 3. С. 108–109.

15. Боднар Д. М. Формування навичок виразного читання як чинника літературної освіти (на матеріалі праць О. Р. Мазуркевича). *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями*

наукових досліджень молодих науковців : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2015 р. / за ред. Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. С. 23–25.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ О. МАЗУРКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО–ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	27
1.1. Біографія О. Мазуркевича як предмет наукового дослідження.....	28
1.2. Життя та наукова діяльність О. Мазуркевича	42
1.3. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Мазуркевича в оцінці науковців.....	75
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА О. МАЗУРКЕВИЧА І РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ.....	88
2.1. Дослідження О. Мазуркевичем педагогічного досвіду передових діячів освіти, науки і культури дорадянської доби.....	88
2.2. Роль О. Мазуркевича у поверненні забутих імен в історії педагогіки.....	108
2.3. Презентація передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів другої половини ХХ століття у працях О. Мазуркевича	121
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3. ПОГЛЯДИ О. МАЗУРКЕВИЧА НА ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ З ОГЛЯДУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	133
3.1. Дидактико-методичні ідеї О. Мазуркевича щодо розвитку шкільної літературної освіти та методики навчання літератури в Україні другої половини ХХ століття	134
3.2. Діяльність О. Мазуркевича як організатора педагогічних та науково- методичних досліджень у галузі літератури.....	160
3.3. Концепція шкільної літературної світи О. Мазуркевича в контексті реформування освіти в незалежній Україні.....	178

Висновки до розділу 3.....	189
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ...	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної партії України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік

АПН – Академі педагогічних ану

НДІП – Науково-дослідний інститут педагогіки

РНК – Рада народних комісарів

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЗВО – заклад вищої освіти

ДПУ-УДБ НКВС – Державне політичне управління-Управління державної безпеки Народного комісарату внутрішніх справ

НАПН – Національна академія педагогічних наук

ВЛКСМ – Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді

РСФРР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

ЦТШ – Центральна трудова школа

КПІ – Київський педагогічний інститут

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тенденції розвитку сучасної освіти в Україні пов'язані з урахуванням європейських стандартів якості на основі збереження й розвитку національних надбань теорії та практики організації освітньої діяльності в різні історичні епохи, персоніфікованого внеску до соціокультурного відродження й духовності.

У проекті «Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року», законодавчих і нормативних документах України (1999–2018 рр.), «Концепції розвитку освіти на 2015–2025 рр.» (2015), «Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа» (2016), «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016) одним із стратегічних завдань визначено формування вільної, духовно розвиненої особистості. В цьому контексті доцільність вивчення творчої спадщини, переосмислення та зорієнтованості на реалізацію змістових положень вітчизняних педагогів є очевидною.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що за останні тридцять років чимало науковців досліджували спадщину українських педагогів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки. У цих працях здебільшого висвітлено науковий доробок освітян дорадянської доби історії України. Водночас простежуємо тенденцію недооцінювання потенціалу радянської історико-педагогічної науки в оптимізації сучасної системи освіти передусім через розбіжності базових ідеологічних чинників. Звернення до вітчизняного досвіду аналізу педагогічних надбань видатних педагогів другої половини ХХ ст. зумовлено тим, що в цей період науковці-методисти здійснюють інтенсивні пошуки шляхів удосконалення структури, змісту й методів шкільного навчання, які визначили теоретико-методичну основу, стали платформою для реформування системи освіти України, починаючи з 90-х рр. ХХ ст.

Постає потреба в ретельному об'єктивному вивченні й творчому осмисленні з нових методологічних позицій, незаангажованих ідеологічно, надбань педагогічної науки радянського періоду, одним із представників якої є Олександр Романович Мазуркевич, визнаний учений-педагог, літературознавець, критик, публіцист, дійсний член АПН СРСР і АПН України, член Спілки письменників СРСР, член Спілки журналістів СРСР, організатор, наставник і керівник важливої й сьогодні проблематики наукових досліджень, автор фундаментальних за своїм змістом монографій, підручників, хрестоматій, посібників, які заслуговують на вивчення в сучасних умовах розбудови освіти й підготовки вчителя.

Непересічна постать О. Мазуркевича (1913–1995 рр.) – одна з яскравих сторінок в історії розвитку вітчизняної історико-педагогічної думки й практики другої половини ХХ ст., а його науковий доробок – вагомий внесок у систему тогочасних наукових пошуків, спрямованих на розвиток педагогічної науки, розроблення основ теорії та методики навчання літератури. Унікальність і цінність його педагогічної спадщини в тому, що він був методологом, ученим-аналітиком, педагогом, методистом та організатором історико-педагогічних і науково-методичних досліджень. Науковець вивчав особливості розвитку освітніх процесів в Україні з позицій системно-синкретичного підходу.

Зазначимо, що окремі аспекти діяльності вченого віддзеркалено в працях О. Беляєва, Л. Березівської, В. Борщевського, О. Дзевєріна, Ю. Кравець (Балаховської), В. Мацька, С. Паламар, С. Пультера, М. Стельмаховича, С. Чавдарова та ін. Не применшуючи значущості цих наукових досліджень педагогічної та науково-методичної спадщини О. Мазуркевича, зауважимо, що окремі напрями багатогранної діяльності науковця вивчені недостатньо, немає фундаментальних досліджень його педагогічної діяльності й організаційно-методичної роботи в їх взаємозалежності та взаємовідповідності. Творчий доробок педагога

потребує більш системного осмислення з позицій сучасних тенденцій розвитку історико-педагогічної науки й світової освітньої практики. Тому досвід дослідника історії педагогіки, педагогіки, теорії та історії методики літератури, організатора історико-педагогічних і науково-методичних пошуків потребує детальнішого вивчення як за означеними напрямками, так і в їх єдності та взаємодії, оскільки він містить цінні теоретичні та практичні напрацювання, що можуть бути адаптованими до потреб розвитку сучасної педагогічної науки й освітньої практики в Україні.

Отже, значущість постаті О. Мазуркевича, необхідність комплексного дослідження сутності його педагогічних і науково-методичних ідей та практичних напрацювань для становлення й розвитку української національної педагогічної науки ХХ ст. та відсутність системних наукових досліджень творчих здобутків ученого зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка згідно з комплексним тематичним планом досліджень за темою «Теоретико-методичне обґрунтування оптимізації навчально-виховного процесу студентської молоді у ВНЗ» (державний реєстраційний номер 0113U004348).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 7 від 25 червня 2015 р.) та рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 29 вересня 2015 р.).

Мета дослідження полягає в ретроспективному науковому аналізі й узагальненні концептуальних положень педагогічної та науково-

методичної спадщини О. Мазуркевича в контексті актуальних питань розвитку освіти України.

Відповідно до мети роботи визначено такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретичні засади дослідження педагогічної персоналії О. Мазуркевича.

2. Висвітлити етапи життя й основні напрями наукової діяльності О. Мазуркевича.

3. Визначити внесок О. Мазуркевича в українську історико-педагогічну науку в контексті її розвитку.

4. Охарактеризувати погляди О. Мазуркевича на теоретичні проблеми шкільної літератури та формування змісту літературної освіти в закладах загальної середньої освіти з огляду на розвиток загальної середньої освіти в Україні.

5. Дослідити діяльність О. Мазуркевича як організатора педагогічних і науково-методичних досліджень у галузі методики шкільної літератури.

Об'єкт дослідження – розвиток педагогічної думки в Україні у другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – науковий внесок О. Мазуркевича у розвиток української педагогіки.

Хронологічні межі дослідження визначено життям, науковою, науково-педагогічною, науково-методичною й громадською діяльністю О. Мазуркевича (1913–1995 рр.).

Джерельна база дослідження ґрунтується на відборі й всебічному вивченні:

- законодавчих та нормативно-правових документів України;
- фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Ф. 5127. Оп. 1, Оп. 2; Ф. 923. Оп. 21), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Ф. 1313. Оп. 1), Архіву Інституту педагогіки НАПН України (справа № 126), Архіву

Педагогічного музею НАПН України (Папка 123), фонди Архіву Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Опис справ особового складу за 1951 рік № 127);

– фондів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки АПН України імені В. О. Сухомлинського, бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

– наукових, навчально-методичних та автобіографічних друкованих праць О. Мазуркевича;

– публікацій сучасників О. Мазуркевича та дослідників його педагогічної та творчої спадщини (О. Беляєва, Л. Березівської, В. Борщевського, З. Грузмана, О. Дзевєріна, Ю. Кравець (Балаховської), В. Мацька, С. Паламар, С. Пультера, М. Стельмаховича, С. Чавдарова);

– дисертаційних досліджень;

– довідково-бібліографічної літератури, енциклопедій, підручників з методики української літератури, шкільних підручників, хрестоматій з української літератури.

Для досягнення мети й виконання визначених завдань дослідження використано комплекс таких **методів дослідження**, зокрема: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) – для всебічного аналізу нормативно-правових документів і науково-педагогічної літератури з проблем розвитку шкільної освіти в педагогічній та науково-методичній спадщині О. Мазуркевича; конкретно-історичні: історико-біографічний – для відтворення біографії вченого, його педагогічної, журналістської, наукової та громадської діяльності, з'ясування ролі окремих суспільно-політичних, культурно-освітніх явищ у становленні особистості вченого, історико-генетичний – для з'ясування предмету дослідження на тлі історичних процесів, що відбувалися в

Україні в 50–90-х рр. ХХ ст., порівняльно-зіставний – для порівняння поглядів сучасних учених на процеси розвитку освіти з поглядами О. Мазуркевича, історико-системний – для цілісного охоплення досліджуваної реальності, проблемно-хронологічний – для аналізу педагогічних поглядів досліджуваної персоналії в динаміці й часовій послідовності.

Дослідження ґрунтується також на філософських та історико-педагогічних положеннях про єдність історичного й логічного, конкретно-історичного підходів в аналізі явищ і процесів розвитку педагогічної науки та практики, розгляд освітніх і, зокрема, виховних явищ у соціокультурному контексті та діалектичному взаємозв'язку з урахуванням конкретно-історичних умов суспільного життя за радянських часів 50–80-х рр. ХХ ст.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові положення (висновки й узагальнення), що визначають методологію й методи сучасних історико-педагогічних досліджень (О. Адаменко, Г. Бєлан, М. Богуславський, Л. Вовк, Н. Гупан, Н. Демченко, Н. Дічек, І. Зязюн, О. Сухомлинська, М. Ярошевський); розкривають теоретичні та методичні засади навчання літератури (Т. Бугайко, О. Білецький, Н. Волошина, В. Неділько, Є. Пасічник, А. Ситченко, Б. Степанишин, Г. Токмань, Т. Яценко); містять аналіз науково-педагогічної діяльності О. Мазуркевича (О. Бєляєв, Л. Березівська, В. Борщевський, О. Дзевєрін, Ю. Кравець (Балаховська), В. Мацько, С. Паламар, С. Пультер, М. Стельмахович, С. Чавдаров); відтворюють перебіг історико-соціальних подій у досліджуваний період (В. Даниленко, В. Кремень, В. Литвин, В. Майборода, Г. Рудий).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* на основі здійсненого системного аналізу науково-педагогічної діяльності та творчої спадщини О. Мазуркевича в контексті соціокультурних і освітніх реалій другої половини ХХ ст. розроблено

періодизацію життєвого та творчого шляху вченого згідно з критерієм зміни характеру його діяльності; з'ясовано основні чинники формування його світоглядних позицій і педагогічних переконань, динаміку інтерпретації його ідей у науковому ареалі різних історичних періодів (соціально-політичні умови життя, вплив системи суспільних відносин, шкільне оточення, участь у бойових діях під час Другої світової війни, особистісні впливи відомих учених, педагогів, письменників); визначено внесок ученого у філологічну (розроблення питань теорії літератури, зокрема створення підручника з теорії літератури для філологічних факультетів університетів), методичну (обґрунтування дидактичних засад – принципів і методів навчання літератури), історико-педагогічну (новаторське дослідження педагогічної спадщини Х. Алчевської, Л. Струніною, науково-педагогічних поглядів І. Прижова); здійснено системний аналіз поглядів на роль учителя в навчанні й вихованні молоді; виявлено основні концептуальні ідеї дидактики науковця: активні методи навчання, творчий підхід до навчання, виховальне навчання на засадах класичної та народної педагогіки, принципах гуманізму, соціальної зумовленості навчання й виховання; висвітлено організаційно-методичну й громадсько-просвітницьку діяльність педагога (керівництво роботою відділу літератури Інституту педагогіки АПН України, методологічним семінаром «Методологічні проблеми викладання мови і літератури в школі», виконання обов'язків члена бюро Відділення дидактики і методик АПН України, заступника голови Президії обласного правління Товариства для поширення політичних і наукових знань у м. Вінниці, публічні виступи перед представниками педагогічної громади);

– *уточнено* на основі вивчення, систематизації й узагальнення значної кількості різноманітних джерел окремі факти життя (вплив викладачів Тульчинського педагогічного технікуму на формування особистості вченого, спілкування з видатними діячами науки, культури й

мистецтва – О. Білецьким, О. Беляєвим, О. Вишнею, В. Сосюрою, В. Сухомлинським, П. Тичиною, С. Чавдаровим, М. Ярмаченком та ін.) і науково-педагогічної діяльності О. Мазуркевича (висвітлення розвою педагогічної думки в Україні, історії методики навчання літератури й методичного забезпечення літературної освіти школярів тощо);

– *удосконалено* основні напрями науково-педагогічної діяльності О. Р. Мазуркевича (педагогічної, науково-методичної, організаційно-методичної й громадсько-просвітницької);

– *набуло подальшого розвитку* висвітлення внеску науковця в розроблення концепції літературної освіти школярів, удосконалення програм, підручників і хрестоматій з української літератури для старшої школи, розроблення методичних рекомендацій з вивчення творчості українських письменників у старших класах закладів загальної середньої освіти, розроблення засад концепції літературної освіти школярів у контексті українського національного відродження.

До наукового обігу введено маловідомі праці О. Мазуркевича й раніше невикористовувані архівні документи, пов'язані з його життям і науково-педагогічною діяльністю (фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Наукового архіву Інституту педагогіки АПН України, Архіву Педагогічного музею Національної академії педагогічних наук України, Архіву Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання науковцями основних положень і висновків дослідження для формування сучасної концепції літературної освіти школярів, написанні наукових, навчально-методичних праць з історії педагогіки, методики навчання літератури, введенні їх до змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика навчання

української літератури», «Історія української літератури» навчальних планів підготовки фахівців спеціальностей галузі знань 01 Освіта/Педагогіка закладів вищої освіти.

Матеріали дисертації можуть бути застосовані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, освітньому процесі закладів вищої освіти, лекційно-просвітницькій роботі, підготовці фахівців педагогічних спеціальностей у закладах вищої освіти, укладанні підручників з педагогіки, історії педагогіки, історії, теорії й методики української літератури, виконанні здобувачами вищої освіти курсових і дипломних робіт з навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика української літератури». Результати дослідження є підставою для введення праць О. Мазуркевича до хрестоматій з методики української літератури.

Основні положення та результати дослідження **впроваджено** в освітній процес підготовки фахівців спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження від 07 червня 2018 р. № 42/18), Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (довідка про впровадження від 19 березня 2018 р. № 10/18), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка про впровадження від 11 травня 2018 р. №1026/01), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка про впровадження від 23 травня 2018 р. №05/310), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження від 30 травня 2018 р. №1421).

Апробація матеріалів дисертації відбувалася шляхом оприлюднення *на міжнародних*: «Осмислення словесності і творчий підхід до гуманітарної освіти школярів у педагогічній концепції О. Р. Мазуркевича»

(Хмельницький, 2015), «Формування навичок виразного читання як чинника літературної освіти (на матеріалі праць О. Р. Мазуркевича)» (Кам'янець-Подільський, 2015), «Погляди О. Р. Мазуркевича на роль вчителя у формуванні національної самосвідомості учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (Кам'янець-Подільський, 2016), «Проблема формування наукового світогляду учнів на уроках літератури, в позакласній та позашкільній роботі у педагогічній концепції О. Р. Мазуркевича» (Кам'янець-Подільський, 2017), «Діяльність О. Р. Мазуркевича як організатора науково-методичних досліджень у галузі літератури» (Львів, 2017), «Мазуркевич О. Р. про вплив літератури на формування особистості учня» (Дніпро, 2017); *регіональних*: «О. Р. Мазуркевич і В. О. Сухомлинський: роки співдружжя» (Кам'янець-Подільський, 2017), «Роль вчителя у формуванні особистості учня в педагогічній концепції О. Мазуркевича» (Кам'янець-Подільський, 2018) науково-практичних конференціях.

Результати й висновки роботи обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2013–2017 рр.), методичному семінарі кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (24 вересня 2017 р.), науковому семінарі кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (19 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні положення й результати дисертації висвітлено в 15 одноосібних публікаціях, із них 3 статті в наукових фахових виданнях України, 3 статті у наукових фахових виданнях України, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних, 1 стаття в зарубіжному науковому виданні, 8 статей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій різних рівнів.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 378 джерел), 24 додатків. Повний обсяг роботи становить 269 сторінок, основний зміст викладено на 198 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ О. МАЗУРКЕВИЧА

Стратегічні завдання реформування освіти в Україні, а саме: відродження і розбудова національної системи освіти як пріоритетної ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, входження освіти України в єдиний європейський освітній простір потребує докорінного реформування її концептуальних засад.

Світовий досвід доводить, що реформування у сфері освіти передбачає поєднання традиційних та інноваційних підходів до розвитку національної педагогічної думки. Як зазначив академік В. Кремень, всезагальне звернення до різних вимірів далекого й близького минулого «...сьогодні постає певним камертоном пошуку стратегій майбутнього, чинником самопізнання, складником нашої ментальності» [81, с. 9].

Формуючи нову систему освіти України, важливо враховувати багатовікову історію, традиції національної школи, до розбудови якої долучалося багато культурно-освітніх діячів, педагогів, учених минулого, без ґрунтовного вивчення творчої спадщини яких, критичного аналізу їх педагогічних, методичних надбань, світоглядних позицій неможливе всебічне осмислення й висвітлення цілісної картини історико-педагогічного процесу в Україні, виявлення нових граней досліджуваних педагогічних явищ, що, на думку науковців, дозволить розширити та поглибити ареал вітчизняної педагогічної думки в діяхронічному вимірі [12, с. 11]. Крім того, це дозволить творчо інтерпретувати досвід минулого для оптимізації системи освіти сьогодення. У зв'язку з цим актуальними є питання про першоджерела української педагогічної думки, яка, згідно з твердженням академіка О. Сухомлинської, завжди є персоніфікованою, оскільки в ній віддзеркалюється особистість її носія, з його смаками, поглядами, віруваннями та вподобаннями [269, с. 36].

1.1. Біографія О. Мазуркевича як предмет історико-педагогічного дослідження

Завдання сучасної історико-педагогічної науки – подолати тенденції вилучення із свідомості людини національної та історичної самоідентифікації та деперсоналізації історії, що панували за радянських часів. Саме тому одним з інноваційних напрямів сучасної історико-педагогічної науки є дослідження педагогічних персоналій, які не тільки репрезентують творчий доробок педагога як неповторної особистості, сприяють формуванню уявлень про цілісний педагогічний процес, але й, завдячуючи застосуванню сучасної системної методології педагогічного дослідження, що характеризується поєднанням біографічного, феноменологічного, синергетичного, парадигмального підходів, педагогічній герменевтиці в дослідженнях, дають можливість переосмислити значення педагогічної персоналії у вітчизняній історії педагогіки. На думку Н. Гупана, на даному етапі педагогічних досліджень персоніфікований підхід до систематизації педагогічних праць дозволяє, з одного боку, з'ясувати вплив педагогічної спадщини видатних педагогів і діячів минулого на вітчизняну науку, а з іншого – висвітлювати внесок багатьох вітчизняних фахівців у загальний процес формування самої української історії педагогіки [55, с. 18].

Зазначимо, що наукову біографію почали досліджувати у 80-х рр. ХХ ст. (Б. Володін, В. Карцев, Д. Кедров, В. Кірсанов, Б. Мейлах, М. Ярошевський).

Зацікавлення особистісно-біографічними фактами історії педагогіки як науки виявляють і сучасні науковці, зокрема досліджують персоналії з позицій та потреб сучасної педагогічної науки, аналізують авторські ідеї відповідно до актуальних питань сьогодення. Історики педагогіки розглядають педагогічні персоналії системно, у сукупності особистісних, історичних, загальносоціальних та внутрішньонаукових зв'язків. У їх працях знаходимо тлумачення індивідуальності як історично нової форми усупільнення педагогічного досвіду. Визначенню основних напрямів і проблем вивчення біографії, обґрунтуванню теоретико-методичних основ біографістики як

спеціальної історичної дисципліни зі своїм об'єктом, предметом і методами дослідження, наприклад, присвячено монографію В. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії та сучасності України» (1996) [299]. Теоретико-методологічні засади дослідження педагогічних персоналій подано в працях О. Адаменко [1–2], Г. Белана [12–13], М. Богуславського [16], Н. Гупана [52–55], Н. Демченко [57–58], Н. Дічек [61–62], О. Сухомлинської [269–272]. Цінні спостереження та висновки з досліджень педагогічних персоналій містять праці Н. Богданець-Білокаленко, А. М. Бойко, А. Т. Бойко, С. Гончаренка, Т. Завгородньої, Л. Смолінчук, М. Ярмаченка та ін. [15; 29; 31; 46; 66–67; 263; 305].

Академік О. Сухомлинська, виокремлюючи з-поміж історико-педагогічних досліджень творчу біографію педагога, вводить термін «персоналія», розглядаючи її як окремий предмет історико-педагогічного дослідження [271]. Дослідниця посилається на визначення слова «персоналія» в термінологічному словнику Вільгельма Штерна: «персоналія (від лат. *persona* – особа) – це таке ціле, яке, незважаючи на множинність своїх складових, утворює реальну, своєрідну і самоцінну єдність своїх часткових функцій, здійснює єдину, цілеспрямовану “самодіяльність” [271, с. 42], але розширює та конкретизує його: «Педагогічна персоналія репрезентує доробок того чи іншого педагога як індивідуального творця, але передусім як виразника думки й практики своєї епохи. Вона допомагає представити формалізований загальнопедагогічний процес як діалогічний, полідіалогічний, персоніфікований і конкретизований. Отже, звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, оскільки збагачує та урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє новому його прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі аспекти наукового дискурсу» [271, с. 37].

Професор Н. Гупан тлумачить поняття педагогічної персоналії як окремий предмет історико-педагогічного дослідження, в основі якого є творча біографія педагога у взаємозв'язках з конкретними суспільно-політичними

умовами його життя та діяльності, зіставлень з розвитком педагогічної думки [53, с. 39]. На думку професора Н. Дічек, дослідження персоналій є логічною складовою загальноісторичного процесу осмислення минулого [61, с. 17]. Водночас, разом із терміном «персоналія» вчена вважає більш коректним застосовувати термін «педагогічна біографістика», визначаючи її як сферу науки, об'єктом якої є особа педагога (освітнього діяча, учителя, суспільно-культурного діяча, науковця, керівника освіти тощо), яку вивчають як явище історії в її різноманітних зв'язках із суспільством і діяльнісних проявах в освітньо-виховному просторі [61, с. 17].

Визначення концепту «персоналія» можна знайти в різних лексикографічних джерелах. Так, у Словнику української мови в 11 томах персоналія тлумачиться як «Короткий нарис життя і творчості кого-небудь» [262, с. 322]. Словник іншомовних виразів і слів С. Бабкіна та В. Шендецова дає таке визначення персоналії: «Personalia (лат.). Бібліогр. Розділ у каталозі, журналі та ін., відведений характеристиці життя та діяльності особи (письменника, ученого тощо) [3]. За російським Великим тлумачним словником, персоналія – «Матеріали (література, фотографії, документи тощо), присвячені життю та діяльності однієї видатної особи. Персоналія ученого, письменника, артиста» [32, с. 623]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови персоналія розглядається як «зібрання матеріалів (літератури, документів, автографів, фотознімків і т. ін.), що стосуються конкретної особистості; бібліографія таких матеріалів» [36, с. 574]. Термін «педагогічна персоналія» використовують у своїх педагогічних дослідженнях Н. Богданець-Білокаленко [15], А. Бойко [31], Н. Демченко [57–58], І. Піц [236], О. Сараєва [251] та ін.

Вивчення педагогічної персоналії має за мету біографічне дослідження, що полягає у вивченні людини в історичному процесі як його суб'єкта. Академік В. Чишко зміст наукової біографії вбачає у ґрунтовному аналізі та синтезі біографічних й історичних даних, зокрема зазначає, що в центрі біографічного дослідження завжди є особистість, «а історична дійсність – це

тло, середовище, у якому людина лише функціонує» [299, с. 177]. Наукове історико-біографічне дослідження ґрунтується на всіх видах джерел і його продукт сам є вторинним джерелом, історіографічним фактом [299, с. 177].

Прихильники дефініції «персоналія» вважають за необхідне в історико-педагогічних біографічних дослідженнях послуговуватися специфічним інструментарієм, що не застосовується в інших історико-біографічних дослідженнях, унаслідок чого складається спеціальний різновид історико-педагогічної періодизації [263]. Професор М. Богуславський вважає, що основу підходів до вивчення педагогічної персоналії як історико-педагогічного явища має складати взаємодія та взаємозумовленість різних критеріїв [16, с. 39].

М. Ярошевський стверджує, що згідно з розумінням педагогічної персоналії як персоніфікованого процесу утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, певної конкретизованої моделі вона має розглядатися як сукупність таких факторів, як: предметно-логічний (внесок педагога в розвиток науки і освіти), індивідуально-психологічний (вплив педагога як цілісної особистості на розвиток науки і освіти) і соціально-науковий (оцінка ролі педагога в науковому освітньому соціумі його історичної епохи) [307].

Особливе місце серед досліджень педагогічних персоналій посідають праці, присвячені вивченню впливу ідей педагогів на розвиток того чи того напрямку науки. Сучасні дисертації здебільшого присвячують дослідженню педагогічної спадщини заборонених раніше та маловивчених педагогів, однак українська біографістика, незважаючи на великий відсоток робіт з дослідження творчих біографій педагогів минулого, серед загальної кількості історико-педагогічних праць не вирізняється абсолютною повнотою, поза увагою дослідників залишаються представники педагогічної спільноти другої половини ХХ ст.

Для виявлення педагогічних надбань, співзвучних сучасності, необхідна об'єктивна оцінка праць учених з теорії та історії педагогіки, методики навчання. Пошук критеріїв об'єктивної оцінки якості роботи конкретного

вченого – одна з важливих проблем взаємодії науки і суспільства. Ці критерії можуть бути різними, адже кожен дослідник підходить до оцінки творчої спадщини того чи іншого вченого зі своєї позиції. Зауважимо, тут може виявлятися певний суб'єктивізм. Однак, як зауважує О. Сухомлинська, не слід домислювати висловлене досліджуваною персоналією думки, оскільки власні домисли не можуть бути оцінені з наукового погляду [271]. Ґрунтовний огляд досліджень науковців, присвячених оцінці творчого доробку того чи іншого вченого, дає можливість не тільки висвітлити всі його грані, як позитивні, так і негативні, але є й необхідною умовою розбудови сучасної системи навчання і виховання школярів. З цієї точки зору корисним є огляд праць, присвячених аналізу педагогічної та науково-методичної спадщини визначного вченого-педагога, літературознавця, критика, публіциста, дійсного члена АПН СРСР і АПН України, члена спілки письменників СРСР О. Мазуркевича. До таких належать статті Л. Березівської [10; 11], О. Беляєва [14], В. Борщевського [32], Н. Волошиної [41], О. Дзевєріна [60], О. Киричука [75], Ю. Кравець (Балаховської) [5–8; 78–80], В. Мацька [222], С. Пультера [244], М. Стельмаховича [75; 265] та ін. Зазначимо, що в сучасній педагогічній літературі відсутні ґрунтовні дослідження, де б систематизовано й узагальнено були проаналізовані його біографія, педагогічні та науково-методичні погляди, творча та організаційно-методична діяльність.

Система наукових поглядів, концепцій будь-якого вченого, громадського діяча, педагога є не тільки відображенням його наукових пошуків у царині освіти і виховання, а його світоглядної позиції, що, як правило, є відображенням соціальних умов, у яких вони формувалися. Педагогічна і науково-методична діяльність О. Мазуркевича не є винятком, вона віддзеркалює розвиток педагогічної науки другої половини ХХ ст. в Україні. Він був членом партії, представником радянської системи, і це не могло не відбитися на його працях, зміст яких був регламентований партійними документами та ідеологічними догматами з'їздів та пленумів КПРС, КПУ. У радянські

часи постанови ЦК КПРС і ЦК КПУ були методологічною основою педагогічної науки.

Але попри все, О. Мазуркевич був відомим українським ученим, фахівцем з історії педагогіки, літературознавства, методики навчання літератури, який більше п'ятдесяти років плідно працював на освітянській ниві, зокрема понад два десятиріччя очолював одну з наукових лабораторій НДПІ України, призначеній опікуватися науково-методичним забезпеченням функціонування шкільної літературної освіти в Україні та суттєво впливати на її розвиток.

Напрацьований О. Мазуркевичем і колективом його відділу науково-теоретичний, практичний і методичний матеріал з питань методики викладання літератури у школі, незважаючи на ідеологічне забарвлення, є важливою сторінкою історії розвитку методичної думки в Україні. Окрім цього, критичний і неупереджений аналіз та оцінка цього надбання є обов'язковою ланкою в розбудові національної педагогічної науки. Висвітлення багатьох маловідомих сторінок науково-педагогічної діяльності та вивчення методичної спадщини О. Мазуркевича є не тільки однією з важливих умов формування сучасної методики навчання літератури, а й певною мірою удосконалення і розвитку національної концепції літературної освіти.

Історико-педагогічне дослідження наукової та педагогічної спадщини О. Мазуркевича нерозривно пов'язане з біографією вченого і належить до категорії наукової біографії, яка зародилась і функціонує як історіографічний напрям в історичній науці і є предметом дослідження біографістики.

Аналізуючи життєвий і творчий шлях педагога, ми керувалися рекомендаціями академіка О. Сухомлинської про структуру дослідження такого типу, яке має містити життєпис («особистісну» історію); власний особистісний підхід у розгляді педагогічного процесу (моральний, етичний зміст творчості); предметний підхід (долучення або недолучення до тогочасного педагогічного процесу; ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зв'язків з епохою, ступінь і сила їх впливів на педагогічні погляди) [271, с. 13].

Запропоноване наукове дослідження є перш за все історико-педагогічним, а вже потім історико-методичним. Науково-методичну спадщину вченого-методиста О. Мазуркевича ми розглядаємо як продукт історичного та педагогічного процесу, що відбувався в Україні в 50–90-х рр. ХХ ст.

Поєднання біографічного, феноменологічного, синергетичного, парадигмального підходів, герменевтики до вивчення педагогічної персоналії дозволили незаангажовано розкрити сутність творчості вченого в контексті історико-соціальної зумовленості, розвитку національної культури, дослідити логіку розвитку ідей педагога з позицій самої науки, виникнення і трансформації ідей, положень науковця по відношенню до часу, в якому реалізовувалася його науково-педагогічна діяльність.

Застосування біографічного підходу дозволило визначити основні періоди життєдіяльності О. Мазуркевича, його внесок у розбудову школи, освіти і науки України, з'ясувати події та факти, закономірності розвою творчості особистості та історико-соціальну обумовленість її самореалізації. Наукова біографія вченого містить опис основних етапів життєвого шляху, процесу розвитку і формування поглядів, аналіз соціально-політичних умов, у яких він жив і творив.

Феноменологічний підхід ліг в основу вивчення особистості як єдиного інтегрованого цілого у всіх її проявах, дозволив забезпечити пізнання індивідуальної неповторності суб'єкта, усвідомити, як саме він сприймав світ, створював свій власний досвід.

Відштовхуючись від тези В. Кременя про гуманістичний зміст синергетичної парадигми: «Синергетика як методологічна парадигма безпосередньо стосується філософії людиноцентризму, яка є виміром сучасної людини. Це означає, що в умовах сучасного інформаційного світу... недоцільно користуватися старими методами і моделями, оскільки вони використовують як базисні методи лінійного мислення й лінійних «наближень» [82, с. 279], до дослідження педагогічної персоналії О. Мазуркевича застосовано синергетичний підхід, який уможливив визначення послідовності змін у

процесі розвитку поглядів ученого залежно від зовнішніх і внутрішніх факторів, сприяв виявленню досліджених чи недостатньо досліджених процесів [16].

Парадигмальний підхід дав змогу простежити логіку розвитку ідей ученого з позицій науки, виникнення і трансформації педагогічних і науково-методичних течій та ідей у визначеному періоді дослідження, з'ясувати роль науковця та вплив його ідей на формування концептуальних засад загальної середньої освіти.

Герменевтичний підхід дозволив пізнати явища і факти творчої біографії педагога через історико-культурні засади [269, с. 14].

Грунтуючись на вищеназваних концептуальних засадах, ми мали змогу реалізувати відбір відповідних джерел для характеристики педагогічної та науково-методичної спадщини О. Мазуркевича, усвідомити її історико-філософські, педагогічні, дидактичні й методологічні принципи.

Крім того, застосування загальнонаукових та конкретно-історичних методів дослідження (історико-генетичного, історико-системного, проблемно-хронологічного, історико-біографічного та порівняльно-зіставного) дозволило глибше пізнати еволюцію наукових поглядів ученого та особливості впливу на них тих процесів, які відбувалися в історичній і педагогічній науці й суспільстві того часу. Зокрема, історико-системний метод дозволив з'ясувати структуру та функціональні зв'язки об'єкта дослідження. Хронологія подій у житті О. Мазуркевича, еволюція його науково-педагогічних поглядів отримали своє логічне оформлення завдяки проблемно-хронологічному методу.

Історико-біографічний метод дав можливість описати біографію, педагогічну, наукову і громадську діяльність ученого. В історико-педагогічних дослідженнях професійна біографія вченого інколи є лише біографічним фрагментом, складовою для розв'язання ширшого кола завдань. Ми звернулися до біографії вченого, до його дитинства, юності та молодості тому, що нам були важливі соціальні умови й середовище, у яких зростала досліджувана

особистість до початку професійної діяльності і які відбилися на формуванні її світогляду та характеру.

Історико-генетичний метод дозволив відтворити предмет дослідження у контексті часу, на тлі історичного руху в суспільно-політичному житті України та процесів, характерних для розвитку педагогічної науки впродовж 40–90-х рр. ХХ ст., шляхом послідовного проникнення в минуле для виявлення причин наявних фактів, подій чи явищ, співвідношення особистих, суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Порівняльно-зіставний метод використано з метою порівняння поглядів учених, педагогів з баченням О. Мазуркевича як відбиття певного періоду в розвитку наукової думки.

На основі конструктивно-генетичного методу дослідження простежено процес поступового формування педагогічних поглядів О. Мазуркевича, його пошуку новітніх способів актуалізації надбань педагогічної науки.

Одним із актуальних завдань історико-педагогічного дослідження є розробка періодизації становлення й розвитку аналізованих явищ і процесів, яку в історії педагогіки розуміють як логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. У дослідженні педагогічних персоналій періодизація має характер визначення основних етапів життя й діяльності певної особи, обумовлених як зовнішніми змінами (професійне зростання, зміна місць перебування тощо), так і внутрішньою еволюцією поглядів, появою та розробкою нових теорій та ін.

Визначення та застосування вищезазначених підходів до аналізу, класифікації та систематизації матеріалів і методів дослідження дозволили організувати матеріал дисертації у певній послідовності, виокремлюючи різні за змістом і завданнями підрозділи.

Хронологічні рамки дослідження визначаються життям, науковою, науково-педагогічною, науково-методичною і громадською діяльністю О. Мазуркевича (1913–1995 рр.).

Аналіз сучасних історико-педагогічних та історичних праць щодо політичних і соціокультурних реалій досліджуваного періоду, життєвого шляху О. Мазуркевича та його творчої спадщини дав можливість виокремити періоди життя вченого, які відтворюють внутрішню еволюцію його поглядів, виникнення та розробку нових педагогічних і методичних теорій та ін.

Перший період – дитячі, юнацькі роки та молодість ученого-філолога, його становлення як особистості з певним світоглядом, уподобаннями, професійною освітою. Хронологічно він охоплює 1913–1931 рр. та розбивається на кілька етапів:

I етап (1913–1920 рр.) – дитинство, навчання у початковій школі.

II етап (1920–1927 рр.) – навчання у Тульчинській Центральній трудовій школі.

III етап (1927–1930 рр.) – навчання у Тульчинському педагогічному технікумі.

Навчання у школі та технікумі збіглося з періодом тимчасового провадження політики українізації як форми коренізації влади. Згідно з декретами РНК УРСР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» та «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» передбачалося розширення сфери вживання української мови, особливо в галузі освіти. Результати українізації були вражаючими: понад 97 % українських дітей у 1927 р. навчалися рідною мовою, наприкінці 1920 р. понад 80 % загальноосвітніх шкіл, 30 % ВНЗ, більше половини технікумів здійснювали навчання українською мовою. Більшість книг, журналів і газет почали видавати українською мовою [73, с. 354]. Саме тоді формувалася закоханість О. Мазуркевича в українську літературу та потяг до літературної творчості.

Другий період – це час становлення і розвитку О. Мазуркевича як педагога, літературознавця-методиста, час його педагогічної, науково-педагогічної й організаторської діяльності у школі та виші (1931–1951 рр.). У ньому можна виділити два етапи, які перервалися роками війни:

I етап (1931–1942) – педагогічний – педагогічна діяльність у школі, громадська діяльність.

II етап (1947–1951) – науково-педагогічний – активний творчий пошук і науково-педагогічна діяльність у закладі вищої освіти.

Перший етап другого періоду життєдіяльності вченого збігся з другим етапом міжвоєнної історії радянської України, який був започаткований «великим переломом» 1929 р. і характеризувався поверненням до реалізації програми комуністичного будівництва, соціально-економічними і культурними перетвореннями, масовим терором в усіх сферах суспільного життя, голоду 1932-1933 рр., репресій ДПУ-УДБ НКВС у 1933–1938 рр. [73, с. 340].

Другий етап – науково-педагогічна діяльність О. Мазуркевича – пов'язаний з повоєнним періодом, голодом 1946–1947 рр., кампанією щодо насадження ідеологічного монізму, відбудовою шкіл, ВНЗ у роки четвертої п'ятирічки [226].

Третій період (1951–1958 рр.) – журналістська, педагогічна й науково-методична діяльність. На світогляд і діяльність О. Мазуркевича, як і інших учених-педагогів цього періоду, впливали політичні події (смерть Й. Сталіна, XX з'їзд КПРС, розвінчування культу особи та процес десталінізації СРСР, реформування всіх галузей народного господарства, у тому числі й освіти).

Четвертий період (1958–1987 рр.) – науково-управлінський – це період педагогічної, науково-методичної діяльності у НДІП на посаді завідувача відділу методики літератури, яка реалізовувалася у період реформ 1959–1964 рр., лібералізації суспільно-політичного життя країни, зокрема в галузі загальної середньої освіти (перехід на обов'язкову десятирічну освіту, злет української науки та період зростання системної кризи радянського ладу в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр., доба Л. Брежнєва).

Цей період можна назвати періодом «зрілості» вченого, часом його найпродуктивнішої науково-педагогічної діяльності, що збіглися з піком його життя (46–74 рр.). У науково-педагогічній діяльності О. Мазуркевича формується його науковий статус, зростає авторитет у царині історико-

педагогічної науки, теорії та методики літератури й педагогічно-громадської діяльності. У центрі уваги його науково-педагогічної та науково-методичної роботи в цей час є питання «виховувальної» педагогіки засобами літератури в школах УРСР. У зв'язку з ускладненням системи шкільної літературної освіти це ще й період розробки методології методики літератури. Основний зміст науково-педагогічної діяльності вченого цього періоду становили процеси створення нової концепції літературної освіти в Україні і пошуку оптимізації структури та змісту шкільного курсу літератури (удосконалення програм, участь у підготовці підручників) та дослідження історії методики літератури.

Ця науково-педагогічна діяльність О. Мазуркевича відбувалася на тлі тотальної суспільно-економічної, політичної та ідеологічної кризи, зокрема й у педагогічній науці, що виявлялося у всебічному зростанні ідеологізації освіти. Історики наголошують, що усунути кризові явища, розблокувати механізм гальмування було можливо лише радикальними широкомасштабними діями, які б охопили усі сфери життя суспільства [73, с. 453]. Намагання державно-партійних керівників вийти з цієї кризи шляхом часткового реформування, демократизації педагогічного процесу в середині 80-х рр. XX ст. були марними. Побудувати «гуманний демократичний соціалізм», поєднавши ринок з централізованим плануванням, політичний плюралізм з керівною роллю КПРС так і не вдалося [73, с. 457].

П'ятий період життя й діяльності науковця охоплює 1987–1995 рр. і досить добре описаний у комплексі джерел. Наприкінці цього періоду, у перебігу подальших політичних подій, пов'язаних із розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності, діяльність науковця характеризується відмовою від ідеологічних догм. О. Мазуркевич активно долучається до процесу формування нової національної концепції літературної освіти в Україні.

Стан наявних джерел не дозволяє реконструювати перший і другий періоди з такою вичерпністю та конкретністю, як третій, четвертий і п'ятий, тому їх висвітлено на підставі залучення і використання усіх можливих даних.

Найважливіші документи, що стосуються науково-педагогічної діяльності О. Мазуркевича, зберігаються у Центральному державному архіві органів влади та управління України (Ф. 5127), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (Ф. 1313), Науковому архіві інституту педагогіки АПН України (Ф. 5127), Архіві Педагогічного музею НАПН України (Папка 123) та Архіві Вінницького державного педагогічного університету (Опис справ особового складу за 1951 рік №127).

Окремим напрямом дослідження було вивчення науково-педагогічної спадщини О. Мазуркевича, що складається близько з 700 друкованих праць [327, с. 74]. Аналіз праць ученого дав підстави виділити основні напрями його історико-педагогічних досліджень:

- вивчення історії народної освіти і педагогічної науки в Україні;
- дослідження в галузі теорії літератури;
- вивчення історії методики літератури;
- вивчення педагогічної спадщини видатних педагогів другої половини ХІІ – початку ХХ;
- вивчення досвіду педагогів другої половини ХХ ст.

Отже, можна констатувати, що дослідження конкретної педагогічної персоналії в історичній ретроспективі має певну динаміку свого розвитку, що дозволяє визначити її роль і внесок у сферу освіти, а також ідентифікувати ті ключові аспекти творчої спадщини педагога, які дійсно мали вплив на її подальший розвиток і виникнення інноваційних явищ.

Крім того, методологічною основою дослідження персоналії О. Мазуркевича стали теоретичні положення сучасної історико-методичної науки про те, що методика вивчення літератури є складовою системи педагогічних наук, яку утворюють емпірична частина, заснована на досвіді вчителів-практиків, і методична теорія.

Джерельну базу дослідження склали документи, що стосувалися життєдіяльності О. Мазуркевича: архівні матеріали, документи творчої діяльності – статті, монографії, анотації та рецензії, робочі матеріали

досліджень, наукові та творчі звіти, офіційні, особисті документи; автобіографії, характеристики, приватне листування; статті, наукові праці, рецензії, спогади інших осіб про О. Мазуркевича. Під час аналізу джерел дослідження враховано ступінь повноти й об'єктивності кожного з них.

1.2. Життя та наукова діяльність О. Мазуркевича

О. Мазуркевич народився 9 вересня 1913 р. в с. Жабокріч Брацлавського повіту Подільської губернії (тепер с. Торків Тульчинського району Вінницької області) в батрацькій сім'ї. Його батько, Роман Сазонович (1889–1933), який походив з родини незаможних селян, і мати, Марія Улянівна (1888–1943), дочка столяра цукрозаводу, були селянами-батраками [327].

Дитинство О. Мазуркевича прийшлося на часи глобальних змін у світі та країні: Перша світова війна, Велика Жовтнева соціалістична революція, громадянська війна, індустріалізація та колективізація, зміни у питаннях культури і освіти, що дістали назву «культурної революції». Перша світова війна зробила його напівсиротою: після повернення з Першої світової війни батько залишив сім'ю. Мати майбутнього науковця вимушена була наймитувати, була сільською швачкою, а після Великої Жовтневої соціалістичної революції стала організатором комнезаму, згодом – колгоспу, де й працювала до старості.

До дев'ятнадцяти років жив у с. Кобилівка (тепер с. Зарічне) Тульчинського району Вінницької області, де закінчив початкову школу. Семирічку майбутній учений закінчив у м. Тульчині. У школі Олександр був сумлінним та старанним учнем. Недарма на посвяти своєї книги «Записки учителя-біолога» (1960) заслужений вчитель школи РРФСР, член-кореспондент АПН РРФСР К. Соколов написав: «Украшению моего «цветущего сада», первому из первых моих учеников Александру Романовичу Мазуркевичу на долгую память о незабываемых годах прошлого и прекрасных надежд на будущее» [370–371].

У цей період сформувалася активна життєва позиція молодого О. Мазуркевича, ерудиція, вільна орієнтація в різних галузях наук, яку він демонстрував упродовж усього життя.

Під час навчання в школі у 1928 році він став членом ВЛКСМ. У с. Кобилівка він розпочав свою активну громадську діяльність, ставши секретарем першого в історії села комсомольського осередку й одночасно

виконуючи обов'язки завідувача сільбуду. Згадуючи ті часи, О. Мазуркевич писав: «...для мене, секретаря першого в історії села комсомольського осередку й одночасно завідувача сільбуду, незамінним засобом залучення селянських мас – особливо молоді – було колективне читання газет, журналів, книжечок. Жага на них була невимовна – ми всіляко старались і розпалювати її, і задовольняти» [115, с. 113].

Саме в школі майбутній методист у галузі літератури захопився творами українських письменників. Тут же відбулася перша, щоправда, заочна зустріч майбутнього вченого з видатним українським письменником-сатириком Остапом Вишнею. О. Мазуркевич зачитувався влучними та гострими гуморесками, фейлетонами П. Губенка, що друкувалися на шпальтах журналу «Червоний перець», у його книжечках «Вишневі усмішки сільські», «Кому веселе, а кому й сумне», «Ану, хлопці, не піддайсь!» «Вишневі усмішки кооперативні», «Вишневі усмішки театральні», «Вишневі усмішки літературні».

Ще будучи учнем Тульчинської Центральної трудової школи, О. Мазуркевич робив свої перші письменницькі кроки. У школі була створена «Літературна студія» під керівництвом учителя української літератури П. Семенюка та завуча, учителя української мови і біології К. Соколова. Учні, за спогадами Олександра Романовича, видавали свій «друкований» (на друкарській машинці) орган «Зміна» – «Журнал дитячої творчості літературного гуртка. Центральна трудова школа. 1927/28, 1928/29 навч. рік. Тульчин на Поділлі. Видано коштом Шкільної кооперації ЦТШ» [115, с. 116]. Наслідуючи Остапа Вишню, його «вогненно-пекуче, радісно-веселе та мрійливо-журливе слово», учні створювали свої самодіяльні (учнівські) смішинки, зокрема й О. Мазуркевич свою гумореску «Омоложеніє».

Педагогічну освіту здобув у Тульчинському педагогічному технікумі. Навчаючись у ньому, О. Мазуркевич познайомився з І. Куликом, на той час одним із керівників Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. Молодий літератор-початківець наважився прочитати йому свою новелу «Білі

собаки» та декілька «під Вишню» гуморесок. На що І. Кулик усій студентській публіці та при своїх друзях-письменниках чи то жартуючи, чи серйозно сказав: «Слово в нього прорізується... Та скільки ж праці попереду!» [115, с. 118].

Філологічну освіту зі спеціальності «Українська і російська мови та література» О. Мазуркевич здобув на мовно-літературному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту, до якого вступив у 1937 році і закінчив у 1941 році, отримавши диплом з відзнакою. Рішенням Державної екзаменаційної комісії від 25 червня 1941 р. йому було присвоєно кваліфікацію вчителя середньої школи [327, с. 198].

Трудовий шлях педагог розпочав з учителювання на Вінниччині. З вересня 1930 р. по січень 1931 р. був учителем початкової школи у с. Кобилівка (тепер с. Зарічне) Тульчинського району Вінницької області.

Із січня 1931 по січень 1933 рр. працював літературним редактором, секретарем районної газети «Червона Тульчинщина» у с. Тульчин Вінницької області. Як він зазначає у своїх спогадах, це був один з «...перших часописів у рідному краї, довгожданих вісників живого слова у спраглому селі рідною мовою!» [160, с. 59], але про свободу слова тоді годі було й думати: з першого номера районна газета іменувалася як орган Тульчинського райпарткому і райвиконкому, а отже, вільна була публікувати тільки ті матеріали, які було дозволено. А оскільки думки і почуття людей не збігалися з тим, що казала партія, редактора газети неодноразово «проробляли» на засіданні райпарткому [160, с. 60].

Продовжив свою журналістську діяльність О. Мазуркевич на посаді літпрацівника, секретаря районної газети «За соціалістичну перебудову» (пізніше – «Прапор ленінізму») у м. Деражні Вінницької області (січень 1933 – травень 1936 рр.). У цей же час завідував кабінетом преси при Деражнянській МТС [222, с. 3].

Саме в цей період він починає друкувати свої праці. Зауважимо, що перші друковані праці науковця побачили світ у 1928 році на сторінках Тульчинської, Деражнянської та Конотопської газет «Червона Тульчинщина», «Більшовицька

правда», журналах «Селянський будинок», «Робітничо-селянський кореспондент» [222, с. 45]. Із часу заснування Деражнянської районної газети «За соціалістичну перебудову» разом з редактором Б. Морозовим творив сторінки часопису (1933–1934 рр.) [222, с. 45].

Це були роки голодного лихоліття, за свідченням О. Мазуркевича, «...на шляхах, на стежках і задвірках люто шугала смерть, косила людей невблаганно» [160, с. 60]. Не один сількор писав про це, але у друк ці матеріали не потрапляли. Їх змушували писати про здобутки колгоспного ладу та вітати посланців влади в Україну: В. Молотова, Л. Кагановича, П. Постишева, результати діяльності яких вилилися в гори трупів та спустошення. Саме вони здійснювали нагляд за пресою, щоб жодне слово правди не просочилося на її шпальти. Натомість наказувалося всіляко пропагувати в районній газеті постанову ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» [241]. Незважаючи на тиск владних структур, сількори писали, окремі нариси все ж потрапляли на сторінки газети. «А ми тоді, вдосвіта, як уміли і як сміли, посівали в душах земляків рідне слово в ріднім краї. І хоча голос народжуваних тоді в низах часописів був ущемлений у самім горлі, а чоло їх зі сповитку кривавив терновий вінець, все ж районний «орган», кажучи словом великого поета, «був супутником суворим подорожнім, що клав крізь терни путі в життя нове» (Максим Рильський), – писав учений [160, с. 64]. Зокрема він згадує, як восени 1933 р. редактор газети Л. Славін вимушений був вночі наздоганяти листонош, щоб вилучити номер газети, у якому були слова «село вигибає, гине і худоба, бо нікому й нічим кормить» [160, с. 63]. Редакторів газет чи не щотижня викликали до бюро райкому партії, погрожуючи доганами та звільненням. Тільки за час роботи О. Мазуркевича були звільнені три редактори газети: Л. Славін, А. Ревуцький, С. Мінаєв.

Із травня 1936 по серпень 1937 рр. О.Мазуркевич працює на посаді завідувача відділу редакції районної газети «Комуна» у м. Конотоп Сумської області.

1937–1941 рр. присвячені педагогічній діяльності на посадах вчителя російської мови та літератури й української мови і літератури в 8–10 класах, завуча, директора середньої школи, завідувача педагогічного кабінету в м. Тростянці Вінницької області, а в 1941 році – учителя російської та української мови й літератури в 8–10 класах середньої школи с. Куземіна Грунського (тепер – Охтирського) району Сумської області.

Цього ж року він переїхав до с. Попівки Татіщевського (тепер Саратовського) району Саратовської області, де працював директором і учителем російської мови і літератури в 8–10 класах середньої школи. Однак учителював він недовго – на початку 1942 р. був призваний до війська. З березня 1942 р. по серпень 1943 р. він був курсантом училища зенітної артилерії у м. Чкалові (Оренбурзі). Після прибуття на фронт у серпні 1943 р. став командиром взводу управління 720 зенітно-артилерійського полку Південно-Західного фронту.

У роки війни О. Мазуркевич продовжував свою журналістсько-літературну діяльність, у 1942–1943 рр. у щоденній газеті Південно-Уральського військового округу «Сталінець» опублікував свої патріотичні статті («Будь стойким, мужественным!», «Отчизна кличет каждого на подвиг боевой» та ін.) [11, с. 59].

У 1944 р. він був прийнятий до КПРС. Командуючи бойовим підрозділом, одночасно виконував й обов'язки секретаря партійної організації штабу полку до жовтня 1945 р. О. Мазуркевич самовіддано боровся за свою Батьківщину, під час війни отримав важке поранення і був нагороджений у липні 1945 р. медаллю «За бойові заслуги» та в жовтні 1945 р. – «За перемогу над Німеччиною». У 1945 р. був мобілізований у званні капітана.

Після повернення з фронту у 1945–1950 рр. педагог працював на посаді заступника директора (проректора) спочатку з загальної освіти, а потім – з науково-навчальної роботи, старшого викладача кафедри російської літератури Вінницького державного педагогічного інституту (інститут на той час очолював О. Ткаченко, який пропрацював на посаді директора до 1961 р., а з

1961 по 1969 рр – на посаді ректора). Результатом співпраці із завідувачем кафедри української літератури, кандидатом філологічних наук, професором В. Борщевським стала низка підручників і хрестоматій з української літератури для середньої школи, що були опубліковані впродовж 50–90-х рр. [277–288].

Під час роботи в інституті О. Мазуркевич багато уваги надає науковим пошукам у галузі літератури, зокрема дослідженню творчості передових громадських діячів і письменників М. Бажана, В. Белінського, М. Гоголя, В. Короленка, М. Коцюбинського, М. Некрасова, М. Островського, О. Радіщева, Т. Шевченка, активно публікується на шпальтах газети «Вінницька правда» (статті: «В. Г. Короленко» (1946), «Вплив Белінського на Коцюбинського» (1946), «Борець за високу ідейність літератури (М. О. Некрасов)» (1946), «Знаменна дружба (Т. Г. Шевченко і О. М. Плещеев)» (1946), «Голос поета-патріота (М.Бажан)» (1948), «О. М. Радіщев» (1948), «Полум'яний патріот (В. Г. Белінський)» (1948), «М. Коцюбинський в роботі над творами В. Белінського» (1948), «Белінський і Пушкін» (1949), «Наш безсмертний Гоголь» (1949) та ін.).

У 1946 році відбулося знайомство науковця з Остапом Вишнею, якого запросило керівництво Вінницького педагогічного інституту на зустріч зі студентами.

Викладацька діяльність О. Мазуркевича була відзначена Міністерством освіти УРСР. За здобутки в освітянській галузі в 1947 р. він був нагороджений нагрудним знаком «Відмінник народної освіти УРСР» [327, с. 173].

Працюючи в інституті, педагог виявив хист до педагогічної та наукової роботи. Крім того, в цей час він активно займається й громадською діяльністю – з 1947 по 1951 рр. він є заступником голови Президії обласного правління Товариства для поширення політичних і наукових знань у м. Вінниці.

Поєднуючи роботу з навчанням, незважаючи на великий обсяг роботи, лише за два роки (1947–1948 рр.) успішно складає кандидатські іспити у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка [327, с. 203].

Із грудня 1950 р. Олександр Романович працює на посаді головного редактора науково-педагогічного журналу «Радянська школа». На цій посаді він перебував до 1958 р. Саме в редакції журналу навесні 1952 р. О. Мазуркевич познайомився з В. Сухомлинським (до речі, В. Сухомлинський високо оцінював роботу О. Мазуркевича як головного редактора журналу). Свідченням дружніх стосунків двох педагогів-учених є їх листування, що зберігається у Педагогічному музеї України Національної академії педагогічних наук України (м. Київ), у якому йдеться не тільки про професійні інтереси, але й глибоко особисті речі, зокрема спогади про війну та думки щодо сенсу життя [347].

Двох учених поєднували життєві паралелі: походження, вік, професія, умови, в яких формувалася їх особистість, єдність поглядів на проблеми навчання і виховання підростаючого покоління. О. Мазуркевич високо цинив відвертість, прямоту та щирість тривоги і вболівань В. Сухомлинського, нестерпність до плісняви і фальші, конкретність і предметність його міркувань, правдивість та ясність провидіння.

Із О. Мазуркевичем В. Сухомлинський ділився своїми роздумами щодо сутності моральної культури людини, під якою він розумів уміння хотіти, уміння прагнути бути мудрим володарем волі, виховувати власну волю «...як найтонший інструмент створення щастя народу» [347], писав про наболіле.

Учений неодноразово посилався у своїх працях на думку В. Сухомлинського щодо проблем навчання та виховання. Так, висуваючи тезу про необхідність застосування в освітньому процесі принципу взаємодії навчання, забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин того, хто навчає, і того, хто навчається, він ґрунтується на педагогічних ідеях В. Сухомлинського, закликає винести урок за рамки класної кімнати, доводячи, що він може бути ефективним всюди, де веде його творчий вчитель у співпраці із зацікавленими учнями [105, с. 27]. «Тоді на кожному занятті словесності будуть природно зливатися творчість и жизнь – п и с ь м е н н и к а, майстерність і духовність –

учителя, жага пізнання і любов до літератури – учня», – стверджує науковець [111, с. 114].

Учений опирається на досвід роботи Павлиської середньої школи, доводячи, що провідна роль у здійсненні нового підходу до оволодіння творчою спадщиною українського народу в системі національної освіти та виховання належить народознавству [28].

Вважаючи, що націєтворчий компонент має бути одним із елементів змісту національної освіти, у тому числі й літературної, закликає втілювати у практику шкільного навчання і виховання ідеї передових письменників, учених-педагогів, зокрема В. Сухомлинського, у здійсненні нового підходу до оволодіння скарбами рідної словесності в системі національної освіти на основі народознавства [135]. Високо цінував науковець погляди визначного педагога на роль рідного слова як засобу вираження дум і прагнень народу, української літератури [188].

Одним з аспектів роботи О. Мазуркевича на посаді головного редактора журналу «Радянська школа» було спрямування діяльності освітніх та науково-дослідних установ на пошуки нових шляхів навчання та виховання підростаючого покоління, організацію наукових, науково-методичних, педагогічних та методичних досліджень. Свідченням цього є низка його статей у журналі «Радянська школа» («Непорушне братерство» (1954), «До дальших успіхів у навчально-виховній роботі», «До нових висот!» (1955), «Могутня зброя комуністичного виховання (радянська література)», «Патріотичний обов'язок працівників педагогічної науки», «Славне п'ятидесятиріччя» (1955), «Величні перспективи розвитку народної освіти в шостій п'ятирічці», «XX з'їзд КПРС і завдання дальшого розвитку педагогічної науки» (1956) та ін. Безперечно, ці статті заідеологізовані, адже цензура від головного редактора республіканського журналу вимагала донесення до широких кіл учительства та науковців ідей партії та уряду. Так, у статті «До нових висот!» у №11 журналу «Радянська школа» за 1955 р. він закликає покращити організацію навчання і

виховання молодого покоління, особливу роль у цій діяльності відводить вчителю [143, с. 5].

У його статтях знаходимо чимало педагогічних роздумів щодо прогресивних тенденцій розвитку шкільної освіти. О. Мазуркевич мав глибоке бачення проблем шкільної освіти середини 50-х рр. Констатує певні успіхи в розробці методологічних питань педагогічної науки, теорії навчання і виховання (розробка проблеми науковості навчання, змісту навчальних предметів, дидактичних принципів уроку як основної форми навчання, визначення основних завдань та принципів комуністичного виховання учнів), він акцентує увагу педагогічної громадськості на проблемах, які залишалися невирішеними, зокрема:

- мало уваги приділялося питанням вивчення і використання педагогічної спадщини найвидатніших представників вітчизняної дожовтневої і радянської педагогіки;

- недостатньо розробленими в педагогіці були форми і методи навчання, які часто розглядалися емпірично, без урахування змісту навчально-виховної роботи школи, вікових та психологічних особливостей школярів, рівня їх підготовки, та методи підвищення успішності, що було наслідком недостатнього вивчення процесу навчання;

- недостатня увага приділялася вивченню головного об'єкта навчання – учня;

- спостерігався розрив між науковими педагогічними дослідженнями та конкретними умовами здійснення педагогічного процесу;

- вимагав удосконалення зміст навчання і у зв'язку з цим укладання програм і підручників для загальноосвітньої школи [178, с. 6].

Учений наголошує на необхідності подолання негативних явищ у царині освіти, а саме: послаблення навчально-виховної роботи, відсутність стабільних підручників з низки навчальних предметів, повноцінних навчальних посібників. Особливу увагу він приділяє проблемі укладання шкільних підручників. Варто відзначити ретельність ученого в розробці програмних завдань для створення

шкільних підручників, зокрема він висуває до цього процесу такі вимоги, як: необхідність теоретичних узагальнень і практичних висновків з досвіду укладання шкільних підручників і вироблення єдиних педагогічних, психологічних, методичних і дидактичних вимог до шкільного підручника з кожного навчального предмета; залучення до роботи над розробкою підручників не тільки працівників наукових установ, але й кафедр педагогічних вищих навчальних закладів; пов'язує укладання шкільних підручників з підручниками вишівськими, зокрема з педагогіки і психології, методик викладання навчальних предметів у школі [178]. Зазначимо, що шкільні підручники української літератури, серед укладачів яких він був, витримали 29 видань [11]. Унікальність цього явища пояснюється підходом до їхнього укладання: повне узгодження зі шкільними програмами з української літератури та тривала масова експериментальна апробація в загальноосвітніх закладах. Крім того, в укладанні підручників брали участь визнані в наукових і освітянських колах авторитети.

Недоліком роботи науково-дослідних інститутів педагогіки і психології науковець вважає відсутність ґрунтовних робіт із загальних питань шкільного навчання, наукових основ викладання навчальних предметів у школі, розрив між методикою і дидактикою. На його думку, велику користь школі принесло б створення ґрунтовних монографій з основних розділів педагогіки, психології та історії педагогіки, насамперед таких, як організація і методика уроку, керівництво навчально-виховною роботою школи, педагогічні основи праці в системі політехнічної освіти, психологічні основи виховання, вікові особливості дітей дошкільного і шкільного віку, історія радянської школи [178, с. 8].

Він закликає учителів, працівників народної освіти творчо підходити до своєї діяльності: «...народна ініціатива, творча діяльність, активність кожного трудівника мають бути скрізь. Вони ж бо – найважливіший фактор піднесення продуктивності праці» [153, с. 3]. У зв'язку з цим висуває вимоги до підвищення рівня керівництва та внутрішкільного контролю і планування

роботи, зазначаючи, що вони мають бути не виявом сліпого наслідування букви, інструкції, не даниною формалізму, а засобом широкого розвитку ініціативи й творчості, без яких немає плідної діяльності. Сутність керівництва роботою вчителя полягає, на думку науковця, у створенні найсприятливіших умов для його ідейно-теоретичного і фахового зростання, озброєння надбаннями кращого досвіду. «Не адміністрування, а розумної поради, глибокого аналізу своєї роботи, кваліфікованої допомоги чекає вчитель від керівника школи, інспектора, методиста. І, звичайно, чуйності, такту, поваги. Тільки на такому ґрунті дадуть щедри сходи паростки творчості, тільки за цих умов ініціатива й ентузіазм рядових працівників стануть животворним джерелом високої ефективності праці», – стверджує О. Мазуркевич [153, с. 3].

Високі вимоги він висуває й до вчителя та його призначення: «Місія вчителя – підготовка до діяльного, повноцінного життя своїх вихованців, збуджувати в них інтерес і прагнення своїми силами здобувати знання». Тож «...треба пильнувати, щоб росли вони закоханими в життя... Не можна допускати, щоб виростали в школах бездумні споживачі готових істин – від цього костеніє інтелект. Не слід захоплюватися гладенькими, слово в слово за підручником, відповідями учнів. Треба поцікавитись, як вони розуміють тему, розвивати прагнення до активного діяння» [153, с. 3].

Учений акцентує увагу на завданнях, які стоять перед системою освіти, зокрема:

- здійснення в основному загальної середньої освіти в усіх містах і в сільській місцевості;
- необхідність подолання відриву навчання від життя, недостатньої підготовленості випускників шкіл до практичної діяльності;
- посилення виховної складової в системі середньої освіти, а саме: створення всіх необхідних духовних передумов до здійснення історичного переходу «від нижчої фази комунізму до його вищої фази», ширше використання у виховній роботі художніх творів, кінофільмів, вистав, музики;
- створення шкіл-інтернатів;

- зміцнення навчально-матеріальної бази загальноосвітньої школи;
- подальший розвиток заочних і вечірніх загальноосвітніх шкіл;
- підвищення ролі вчителя у навчально-виховній діяльності, вивчення, пропаганда і поширення кращого педагогічного досвіду [141, с. 6].

У статті «Величні перспективи розвитку народної освіти в шостій п'ятирічці» дослідник робить ретроспективний огляд стану освіти в Україні за часів царизму та порівнює його зі станом шкільної освіти в 1956 р., зазначає, що діти західних областей України мали можливість навчатися рідною мовою, наводить статистику щодо кількості шкіл у м. Дрогобич: «І в Дрогобичі, де колись була одна лише українська гімназія, ...тепер працює 7 середніх і 5 семирічних загальноосвітніх шкіл, у яких навчаються рідною мовою понад 6 тис. дітей і молоді» [128, с. 6].

Очолюючи журнал «Радянська школа», з жовтня 1951 р. О. Мазуркевич за сумісництвом розпочинає свою працю в Українському науково-дослідному інституті педагогіки Міністерства освіти УРСР на посаді старшого наукового співробітника відділу методики літератури. Він успішно поєднує свою основну діяльність на посаді головного редактора журналу з науковою і педагогічною роботою, одночасно за сумісництвом викладаючи ще й у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка теорію літератури, а в Київському педагогічному інституті – методику літератури.

У цей же час завершує роботу над дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, яку успішно захищає у 1952 році. Схвальний відгук його робота отримала від наукового керівника, дійсного члена Академії наук УРСР, доктора філологічних наук, професора Київського державного університету імені Тараса Шевченка, завідувача кафедри російської літератури О. Білецького, який, підкреслюючи актуальність роботи, зазначав, що «Молодий дослідник зайняв абсолютно правильну позицію у своїй роботі: вивчаючи явища минулого, утримуючись від їх модернізації, він розглядав і досліджував їх з точки зору запитів і потреб нашого часу» [351]. Крім того, він підкреслює винятковий ентузіазм у роботі дослідника: «Взявшись за свою

роботу, О. Р. Мазуркевич виявив абсолютно виключну енергію у галузі, яка називається у філологів евристикою – пошуку матеріала у його вивченні» [351], зазначає, що в роботі над дисертацією, крім друкованих джерел, дослідник використав більше тисячі неопублікованих архівних матеріалів [351].

Рішенням ради Київського державного університету імені Тараса Шевченка від 11 лютого 1952 р. (протокол № 88) О. Мазуркевичу присвоюють науковий ступінь кандидата філологічних наук [327, с. 196].

1956 рік став знаковим не тільки для всієї країни, а й для системи освіти. XX з'їзд КПРС (14–25 лютого 1956 р.) проголосив курс на десталінізацію, що фактично стало початком нового періоду в історії держави, зокрема розвитку освітянської науки. Проектом Директив XX з'їзду КПРС щодо шостого п'ятирічного плану розвитку господарства на 1956–1960 рр. передбачалося запровадження середньої освіти як у містах, так і в селах.

Зміни в політичному векторі держави відбилися й на системі освіти. Було висунуто вимогу вдосконалення змісту шкільної освіти. У зв'язку з цим за наказом Міністерства освіти УРСР від 25 травня 1956 р. були створені комісії з підготовки нових програм на 1957/58 н. р., до складу яких увійшли співробітники відділу методики літератури, де на той час працював О. Мазуркевич.

Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти УРСР» (квітень 1959 р.) [68] окреслив перед тогочасною школою та педагогічною наукою нові завдання. Науковці та педагоги-практики долучилися до вирішення таких проблем, як: оптимізація змісту шкільної освіти, підвищення ефективності освітнього процесу, активізація пізнавальної діяльності школярів, розвиток їх творчої самостійності. О. Мазуркевич активно працює над проблемами розвитку літературної освіти школярів. У статті «Про перебудову шкільного курсу української літератури» (1959) він окреслив недоліки навчальних програм з літератури, серед яких: не завжди вдалий добір художніх творів, не досить чітко розкриття їх ідейно-художньої сили, недостатнє розкриття теми праці;

ознайомив читача з особливостями проекту програми з літератури, структурою шкільного курсу української літератури. Перевагами нової програми дослідник називає розвантаження, що дає можливість, не знижуючи наукового рівня програм, збільшити кількість годин на вивчення складних тем та повторення навчального матеріалу, виконання у класі творчих робіт, позакласне читання; доступність навчального матеріалу; увага до вивчення мови художніх творів; систематичне практикування різних видів творчих робіт (анотації, рецензії, рецензування кінофільмів і театральних вистав, складання конспектів, тез, написання рефератів, підготовка доповідей і лекцій з урахуванням цільової аудиторії, написання статей і дописів, оформлення ділових паперів тощо); включення окремих творів відомих поетів, письменників; введення монографічної теми «Андрій Малишко» [184]. Особливістю програми вчений називає посилену увагу до трудового виховання учнівської молоді, забезпечення тісного зв'язку теорії з практикою, з життям.

Упродовж 50-х рр. науковець бере активну участь в обговоренні тогочасних педагогічних проблем. Виступає з доповідями на засіданнях учених рад, наукових сесіях Українського науково-дослідного інституту педагогіки, зокрема на:

- науковій сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (3–6 липня 1952 р.) [292, с. 111];

- об'єднаному засіданні учених рад Українського науково-дослідного інституту педагогіки і Науково-дослідного інституту дефектології (січень 1953 р.) [292, с. 115];

- науковій сесії працівників Міністерства освіти УРСР, НДІП УРСР і Науково-дослідного інституту психології, присвяченій 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (23–24 жовтня 1957 р.), з доповіддю «Розвиток методики літератури в УРСР» [292, с. 140];

- науковій сесії з питань розвитку педагогічної науки в Українській РСР, скликаній за рішенням Центрального Комітету Комуністичної партії України

(10–12 жовтня 1959 р.), з доповіддю про роль художньої літератури в трудовому вихованні учнів [292, с. 145].

З доповіддю про становлення, шляхи і перспективи розвитку методики літератури в Україні він виступив на науковому засіданні відділу методики літератури НДІП України спільно з ученими-методистами Пошуки нових шляхів удосконалення навчального процесу обумовили звернення вчених до аналізу передового педагогічного досвіду, набутого за роки розвою педагогічної науки, та виокремлення ідей, впровадження яких сприяло б зростанню професіоналізму, майстерності вчителів-практиків, рівня навчальних досягнень школярів. З цією метою О. Мазуркевич детально проаналізував методичні знахідки передових науковців, учителів і вказав на доцільність звернення до них. У результаті, на сторінках періодичних видань початку 60-х рр. з'явилося чимало його статей, у яких порушувалися питання вивчення педагогічної спадщини видатних учених, педагогів, письменників («З педагогічної спадщини в галузі методики української літератури (А. П. Свидницький, Х. Д. Алчевська, І. С. Нечуй-Левицький, Леся Українка, М. П. Старицький)» (1959); «Матеріал до бібліографії праць з історії зародження методики української літератури в дожовтневий час (А. Свидницький, Х. Д. Алчевська, І. С. Нечуй-Левицький, І. Я. Франко, Т. Г. Лубенець, Уляна Кравченко та ін.)» (1961), «Нариси з історії методики української літератури» (1961); «Патріотичний вклад у справу народної освіти і педагогічної науки: до 100-річчя Харківської недільної школи Х. Д. Алчевської» (1962); «Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Алчевська Х. Д. та її сподвижники. До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи (1862–1962)» (1963); «Шевченко, наука і школа» (1963); «Леся Українка про виховну роль літератури» (1963) та ін.

Успіхи О. Мазуркевича в царині журналістики, його літературна діяльність були помічені, і у 1958 р. він став членом Спілки журналістів, а з 24 грудня 1959 р. – членом Спілки письменників СРСР [341].

Згідно з наказом по НДПІ УРСР від 12 травня 1961 р. № 73 він був затверджений на посаді старшого наукового співробітника відділу методики літератури, на якій працював по грудень 1965 р. [327].

Рішенням Вищої Атестаційної Комісії Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 7 березня 1962 р. (протокол №10/П/) О. Мазуркевичу було присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Методика літератури» [327, с. 139]. Він активно займається науковими дослідженнями, бере участь у наукових засіданнях відділу, зокрема виїзних, долучається до обговорення наукової продукції працівників відділу. Так, на обговоренні книги Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайка гаряче підтримує обстоювання авторами принципу творчої активності навчання. Йому імponує позиція вчених щодо необхідності врахування здобутків психологічної науки, зокрема дитячої психології. Поглиблений аналіз праці науковців дозволив йому зробити висновок про недостатнє висвітлення методу самостійної роботи учнів над текстом, доповіді, реферату, диспуту, екскурсії і подорожі по літературних місцях. Не задовольнило вченого й визначення поняття методу [313, с. 29–59].

У 1964 р. науковець успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук на основі своєї праці «Нариси історії методики української літератури». Автор застерігав, що пропоноване дослідження є лише нарисом, оскільки це була перша спроба систематизувати й узагальнити творчі здобутки науковців і вчителів-словесників у царині методики літератури. Але ця праця стала вагомою подією в розвитку методичної науки, довела право на її існування, стала проривом у розвитку методики літератури.

Рішенням Вищої атестаційної комісії Міністерства вищої і середньої освіти СРСР від 11 січня 1964 р. (протокол №1) О. Мазуркевичу було присвоєно науковий ступінь доктора педагогічних наук [327, с. 194].

Учений активно презентує матеріали своїх досліджень на наукових та науково-практичних семінарах та конференціях різного рівня, у різних містах

Радянського Союзу та за кордоном, зокрема присвяченим педагогічним проблемам, творчій спадщині відомих письменників, діячів освіти і культури.

Так, у 1959 р. у складі делегації від Української РСР він був учасником Міжнародної конференції ЮНЕСКО в Парижі щодо шкільних програм [327, с. 72].

Упродовж 1966–1969 рр. О. Мазуркевич активно займався розробкою питань, пов'язаних з історією методики літератури, зокрема брав активну участь у наукових засіданнях у м. Києві, Харкові, Одесі, Сімферополі та інших з доповідями про півстолітній шлях розвитку радянської методики в Україні. З цього ж питання він виступав на наукових засіданнях за кордоном: у липні 1963 р., у 1965, 1967 рр. представляв Україну на науково-педагогічних конференціях у Чехословаччині в м. Гуменному, Межилаборці і Пряшеві, у жовтні–листопаді 1965 р., у 1970 р. виступав з лекціями і доповідями у низці міст Німецької Демократичної Республіки (м. Берліні, Лейпцигу, Дрездені, Веймарі, Потсдамі) [311, с. 2]. Його виступи були надруковані у збірниках наукових праць та періодичних виданнях [327, с. 125]. У 1964 р. науковець брав участь у міжвузівській науковій конференції «Остап Вишня і проблеми розвитку української радянської сатири» в Одеському університеті, присвяченій творчій спадщині Остапа Вишні, яка була організована за ініціативи тодішнього декана філологічного факультету Одеського університету І. Дузя [115, с. 138–147]. У своїй доповіді О. Мазуркевич доніс до широкої аудиторії погляди Остапа Вишні на проблему «Людина і природа», викладені ним у листі до журналу «Радянська школа». Його виступ збурило громадськість. На шпальтах журналу «Радянська школа» стали з'являтися проблемні статті з цієї тематики, зокрема віце-президента Академії наук УРСР П. Погребняка, директора Республіканської станції юних натуралістів Д. Сергієнка, директора Павлівської школи В. Сухомлинського, Міністра освіти УРСР Г. Пінчука.

З 1965 р. розпочинається поступова централізація всієї науково-методичної діяльності у м. Москві. Міністерство освіти УРСР перетворилося на дочірнє міністерство, значно обмежене в розробленні програм із

загальносоюзних гуманітарних дисциплін. Республіканським міністерством залишили право удосконалення програм і підручників шляхом експериментального дослідження з обов'язковим погодженням з Центральною комісією.

Після прийняття у 1966 р. Постанови ЦК КПРС і уряду СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» почалося перероблення шкільних курсів, зокрема підручників і програм, що тривало майже десять років. Для підготовки нових навчальних планів і програм Міністерство освіти УРСР створило 13 предметних комісій, які розробляли програми на теоретичних засадах центру.

З метою посилення планування, організації та керівництва науково-дослідною роботою і створення умов для проведення комплексних і експериментальних досліджень постановою колегії Міністерства освіти УРСР від 2 вересня 1965 р. була затверджена нова структура НДІП України [315, арк. 63-71]. Згідно з нею був створений відділ методики основ гуманітарних наук з чотирма секторами: методики української та російської мов; методики літератури; методики іноземних мов; методики історії [315, арк. 63-71]. Відповідно до рішення вченої ради НДІП УРСР від 29 грудня 1965 р. О. Мазуркевич очолив роботу відділу методики основ гуманітарних наук [327, с. 156]. На той час він мав учене звання професора кафедри методики мови і літератури, присвоєне 5 листопада 1966 р. рішенням Вищої Атестаційної Комісії Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти [327, с. 147].

30 січня 1968 р. науковець був обраний дійсним членом АПН СРСР [327, с. 144]. Цього ж року він став академіком АПН СРСР [335].

Упродовж 1965–1970 рр. учений продовжує поєднувати наукову діяльність з практичною роботою на посаді професора кафедри методики мови і літератури КПШ ім. О. М. Горького, де викладає методику літератури. З 1968 р. керує роботою методологічного семінару «Методологічні проблеми викладання мови і літератури в школі». Працюючи над особистим творчим планом, О. Мазуркевич виступає з оглядовими лекціями, в яких особливу увагу звертає

на впровадження активних форм і методів роботи зі слухачами семінару, зокрема проводить творчі дискусії, систематично консультиє слухачів з питань самостійної роботи з науковими і літературними джерелами. За тематикою роботи семінару його учасники опублікували майже 40 книг і статей, зокрема підготували колективну монографію «Наукові основи методики літератури».

У 1970 р. за рішенням ученої ради НДПі УРСР О. Мазуркевич був переобраний на посаду завідувача відділу методики літератури [327, с. 143].

70-і рр. ХХ ст. характеризувалися догматизмом в ідейно-теоретичній сфері, апологетикою існуючого порядку, видаванням бажаного за дійсне, що сприяло консервації командно-адміністративної системи управління. Керівництво країни відмовляється від гасла «будівництва комунізму», а натомість проголошує ідею будівництва «суспільства розвиненого соціалізму», або, як висловився один із колег О. Мазуркевича в НДПі УРСР М. Лисенко, – «удосконалення соціалізму».

Система освіти того часу пристосувалася до соціально-політичних, економічних, ідеологічних реалій. Зміст навчальних предметів пов'язувався з планами комуністичного будівництва, рішеннями чергових з'їздів партії та пленумів ЦК КПРС. Здійснення загальної середньої освіти супроводжувалося подальшою ідеологізацією і політизуванням свідомості молодого покоління.

Не дивно, що партійним керівництвом перед структурними підрозділами НДПі УРСР ставилися завдання, спрямовані на виконання директив ХХІV і ХХV з'їздів КПРС, постанов ЦК партії і уряду про школу, народну освіту, розвиток педагогіки як науки, літератури і мистецтва.

З 1970 р. наказом Міністерства освіти УРСР за НДПі УРСР були закріплені базові й експериментальні школи та школи-інтернати для проведення дослідної та експериментальної роботи, і дирекція інституту вимагала від відділів зробити їх підбір. Сектор методики літератури визначив базовими середні школи № 1 м. Сквирі, № 17 м. Ірпеня, № 74 м. Львова, № 129, № 92 м. Києва, № 1 та № 2 м. Вишневого, с. Трушки Київської області та с. Красилова Хмельницької області, у яких згідно з розробленим сектором і

схваленим педагогічними радами шкіл плану проводилися експериментальні дослідження комплексної теми, над якою працював сектор, за 4 розділами. Результати досліджень оприлюднювалися на наукових конференціях, семінарах.

Відповідно до Інструкції про порядок заміщення посад наукових співробітників науково-дослідних установ, за рішенням ученої ради НДІП України з 23 грудня 1976 р., О. Мазуркевич був призначений на посаду завідувача сектора методики української і російської літератур [327, с. 107]. На наукових дослідженнях працівників сектора, як і на системі управління інститутом, відбивалися притаманні тому часу тенденції: жорстка централізація та планування, заідеологізованість, низький рівень міжнародних комунікацій, орієнтація переважно на внутрішньолокальний розвиток, які мали вплив на всю українську педагогічну науку другої половини 70-х рр. Тому окремі їх праці є відгуком на соціальне замовлення. Однак головна увага наукових співробітників сектору була спрямована на вирішення комплексної теми вдосконалення змісту і методів вивчення літератури, підвищення її виховного впливу. Вони активно працювали над створенням та вдосконаленням підручників з української літератури.

На виконання постанов Раді Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 р. № 835 «Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» та Раді міністрів Української РСР від 2 листопада 1978 р. № 518 «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР» керівництво НДІП України здійснило реорганізацію сектора методики української і російської літератур, на базі якого було створено сектор методики української літератури і сектор методики російської літератури [329, 340]. З 1 березня 1979 р. О. Мазуркевич був переведений на посаду завідувача сектора методики української літератури [327, с. 101].

Політика держави скорегоувала плани наукових досліджень учених. Так, упродовж 1976–1980 рр. О. Мазуркевич працював над плановим дослідженням

на тему «Принцип інтернаціоналізму у вивченні літератури в школі». Матеріали виконаної роботи неодноразово були представлені на всесоюзних і республіканських педагогічних читаннях, науково-практичних конференціях, наукових засіданнях, семінарах, зокрема науково-практичній конференції з викладання літератури у м. Владивосток [364].

Активну участь учений брав у роботі Всесоюзного з'їзду вчителів (29–30 червня 1978 р.), Першої всесоюзної наради з питань атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (м. Москва, 30 січня–01 лютого 1979 р.) [369], Всесоюзної науково-практичної конференції (м. Казань, 1980 р.), де порушував питання навчання літератури, розроблення педагогічної спадщини класиків вітчизняної педагогіки, питання виховання підростаючого покоління.

Хоча згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12 травня 1962 р. № 441 «Про заходи по дальшому поліпшенню добору і підготовки наукових кадрів» посади завідувачів відділами і секторами науково-дослідних інститутів могли посідати особи не старші 65 років (на час вирішення питання О. Мазуркевичу було 68 років), як виняток, за зверненням директора НДПІ УРСР М. Ярмаченка, спеціальним рішенням Міністерства освіти Української РСР, зважаючи на великий досвід роботи та вагомні результати діяльності на посаді завідувача відділу методики української та російської літератури, відповідно до ухвали вченої ради НДПІ УРСР від 22 липня 1982 р. він був призначений на посаду завідувача відділу методики української та російської літератури [327, с. 79].

У 80-і рр. напрями освітньої політики традиційно визначалися рішеннями партійних з'їздів, ухвалами та рішеннями пленумів ЦК КПРС. Усіляко підтримувався культ Л. Брежнєва, зберігалася і зміцнювалася система вождізму на всіх рівнях. Як зазначає О. Сухомлинська, педагогічна наука цього періоду, як і всі інші, пристосовувалася до консерваційних і стагнаційних процесів, ідеологічно законсервувалась і вільно оперувала радянською термінологією і, зокрема, обов'язковими посиланнями на твори класиків марксизму-ленінізму й тогочасних керівників держави (Л. Брежнєва), що було обов'язковим

складником наукових праць. Цитування класиків перекочувалося із однієї праці до іншої, було обов'язковим елементом тексту, в який не дуже вчитувалися [352, с. 20]. О. Мазуркевич, підкорюючись загальноприйнятим правилам гри, виступив апологетом книг Л. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина», вивчення яких передбачалося не тільки шкільними, але й вишівськими програмами педагогічних інститутів з навчальної дисципліни «Історія української літературної критики» для студентів спеціальності 2101 «Українська мова і література» [242].

Партійне керівництво згідно з рішеннями Пленуму ЦК КПРС 1983 р. вимагало від учених, не зменшуючи уваги до фундаментальних творчих досліджень, орієнтуватися на більш глибокий аналіз педагогічної практики, досвіду виховної роботи та вироблення практичних рекомендацій з поліпшення процесу навчання та виховання школярів.

Позитивні зрушення у суспільно-політичній сфері, викликані горбачовською «перебудовою» і «гласністю», зумовили активізацію уваги й до розвитку шкільної гуманітарної, зокрема літературної, освіти. У працях методистів почали широко висвітлюватися питання, пов'язані із застосуванням методів активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, методів та форм активної та самостійної теоретичної і практичної діяльності школярів, питання виховної роботи. Було напрацьовано значний арсенал, цілу систему конкретних методів, прийомів і засобів активізації навчання учнів.

Лабораторія навчання української і російської літератури під керівництвом О. Мазуркевича з липня 1982 по серпень 1985 р. працювала над вирішенням основних завдань перебудови, а саме:

- розробкою наукових основ методики літератури;
- удосконаленням змісту і методів вивчення літератури в процесі здійснення реформи школи;
- створенням шкільних програм, підручників, навчальних і методичних посібників з літератури.

Відповідно до Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи (1984 р.) перед методикою літератури постало завдання створення сучасного навчально-методичного комплексу [227]. Практичний досвід роботи вчителів свідчив, що посібники і підручники 60–70-х рр. не відповідали потребам літературної шкільної освіти, не розв'язували більшість проблем викладання літератури у школі.

У працях літераторів-методистів лабораторії цього періоду зросла питома вага дидактично-методичних досліджень. Особисті наукові дослідження О. Мазуркевич спрямував на вирішення конкретних питань щодо розвитку методики літератури, навчальних та виховних завдань уроку літератури (статті «Ключові проблеми методики літератури» (1981), «Спрямування розвитку методики літератури» (1983); «Новий час вимагає нової творчості» (1984), «Література в сучасній школі» (1984) та ін. Слід зазначити, що науковець у цих працях ще не може відійти від ідеологем тогочасності.

Зміни у структурі НДІП УРСР, затверджені наказом Міністерства освіти УРСР від 24 січня 1985 р., спричинили й кадрові зміни, і з 1 лютого 1985 р. згідно з наказом від 29 січня 1985 р. № 29 О. Мазуркевич був призначений на посаду завідувача лабораторії навчання української і російської літератури [327, с. 69].

Він активно долучається до підготовки та проведення республіканського семінару на тему «Типологія і структура уроку мови та літератури в світлі рішень XXVII з'їзду КПКР та XXVII з'їзду Компартії України, вимог реформи школи», організованого опорною кафедрою методики мови та літератури Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, що відбувся на базі Житомирського педагогічного інституту 11–12 квітня 1986 р.

У серпні 1987 р. дирекція НДІП перевела О. Мазуркевича на посаду старшого наукового співробітника лабораторії навчання української і російської літератур [327, с. 73].

1987–1989 рр. розглядають в історіографії як початок другого етапу перебудови, спроба реформування соціалізму в дусі демократичного

соціалізму. Після лютневого пленуму ЦК КПРС 1988 р., який ухвалив рішення про реформування всього освітнього простору, уряд визначив новий курс у розвитку школи: відмова від тотальної уніфікації і професіоналізації загальноосвітньої школи, всебічна демократизація і гуманізація освіти. Суть нової реформи полягала у зміні статичної моделі освіти, орієнтованої на відтворення існуючої структури, на динамічну, націлену на майбутнє. Передбачалося запровадження обов'язкового освітнього мінімуму обсягом дев'ятирічного навчання. Середнє 11-річне навчання оголошувалося не обов'язковим, як раніше, а загальним, тобто держава не гарантувала його доступності [72]. На виконання рішень лютневого 1988 р. Пленуму ЦК КПРС, квітневого 1988 р. Пленуму ЦК Компартії України Міністерство освіти УРСР розробило відповідні заходи [313].

Цей час характеризується початком широкомасштабних реформ у всіх сферах життя радянського суспільства. У громадському житті проголошується політика гласності – пом'якшення цензури. Класовий підхід з його ідейною непримиренністю поступово витіснявся пріоритетом загальнолюдських цінностей і «соціалістичного плюралізму» думок. Послаблення цензури викликало бурхливий потік публікацій на раніше заборонені теми [60].

В Україні порушуються питання національного самоствердження. Не стоїть осторонь обговорення цих проблем і О. Мазуркевич. Так, у 1988 році вийшла друком його стаття «Рутині всупереч, наперекор шаблону», в якій автор відстоює необхідність вивчення та розвитку рідної мови: «Нове мислення висуває вимогу на ділі, по-справжньому, з відчутною віддачею оволодівати на літературних заняттях, і загалом у процесі читання школярами художнього твору, рідною мовою» [111, с. 114]. Гостро критикує осіб, які зневажливо ставляться до рідної мови: «Адже до цього часу не перевелись у нас і «свої-таки мудраки», які, забувши, якого вони роду і плоду, нехтують своєю рідною мовою, як давно ще висміював їх Панас Мирний» («Рідна мова», «Про мову», 1901)» [111]

1 січня 1989 р. О. Мазуркевич був звільнений з посади старшого наукового співробітника лабораторії навчання української та російської літератур і прийнятий з 2 січня 1989 р. на посаду головного наукового співробітника цієї лабораторії [327, с. 16, 18].

Учений брав активну участь у розгортанні діяльності Національної академії педагогічних наук України. 8 листопада 1992 р. відбулися перші загальні збори АПН України, на яких її Президентом було обрано М. Ярмаченка – відомого вченого у галузі дефектології, методології, теорії та історії педагогіки. Дійсними членами академії стали провідні вчені України з проблем освіти, педагогіки та психології: В. Бондар, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Киричук, В. Кононенко, В. Мадзігон, Б. Мокін, В. Моляко, О. Мороз, О. Савченко, В. Синьов, В. Скок, В. Скопенко, М. Стельмахович, Д. Тхоржевський, П. Хропко, М. Шкіль, серед яких належне місце посів і О. Мазуркевич, який, не зважаючи на вік, продовжував займатися активною науковою діяльністю та, зокрема, здійснював наукове керівництво дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури.

Суспільно-політичні зміни в Україні на початку 90-х рр. стали поштовхом для написання вченим нових праць, вільних від політичного тиску з боку керівництва країни, що було нормою минулих років [17]. В одній зі своїх статей-спогадів про спілкування з Остапом Вишнею Олександр Романович із сумом говорить про те, що розуміння історичних подій приходить іноді занадто пізно: «Це ми зараз так бачимо, а Вишня ще тоді міг сміливо повторити знамените радіщевське: «Я зрю крізь ціле століття...». Зрів – і бачив те, що ми, комсомольці двадцятих, які руйнували собори, будівничі «нового життя», не зовсім чітко собі уявляли» [115, с. 117]. Тут же О. Мазуркевич з боєм констатує: «...і диву даєшся, як ясно бачив і сміливо судив Остап Вишня те, на що ми тоді через поклоніння (і страху!) перед «вождем» очі закривали» [115, с. 140]. І ще: «Коли совість не заглохла – пам'ять не зітреться. Особливо у наш час, коли так гостро і круто повертаємося обличчям до пережитого, до осмислення звіданого і прозрінню...» [115, с.142].

До свого 80-річчя вчений видав фундаментальну працю «За рідне слово в рідній школі. Нариси з історії української словесності. ХІХ – початок ХХ століття» (1993), де висвітлив процес боротьби за навчання українською мовою протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Згідно з наказом НДПІ УРСР від 22 серпня 1994 р. №390 О. Мазуркевич з 15 серпня 1994 р. працював на посаді головного наукового співробітника лабораторії навчання української і російської літератури [327, с. 4].

Упродовж усіх років роботи в НДПІ УРСР наукову роботу О. Мазуркевич поєднує з активною громадською діяльністю, зокрема обіймаючи посаду віцепрезидента педагогічної секції українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, заступника голови науково-методичної ради при Міністерстві освіти УРСР, виконуючи обов'язки члена бюро Республіканської секції літератури і мови товариства «Знання», члена Президії Республіканської ради Педагогічного товариства УРСР і голови Правління Київського міського педагогічного товариства. Його діяльність з пропаганди педагогічних знань серед трудящих республіки була відзначена 16 листопада 1960 р. Грамотою Президії правління Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР [327, с. 185].

Крім того, він виконував велику редакторську роботу як член редколегії журналу «Українська мова і література в школі», був відповідальним редактором науково-методичного щорічника «Методика викладання української мови і літератури» [327, с. 74–77].

В останні роки життя, незважаючи на важку хворобу, він опублікував статті, які стали дороговказом для побудови концепції сучасної літературної освіти, а саме: «Рідне слово в концепції національної освіти» (1993), «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного в концепції національної освіти» (1994), «Пантелеймон Куліш в оцінці М. Коцюбинського» (1996) та ін.), завершив фундаментальне дослідження проблеми вивчення творчої спадщини М. Гоголя в школах України, її місця в історії української літератури «Наша національна гордість М. Гоголь» (1994), «Наша національна гордість

М. Гоголь. Гоголь належить Україні» (1995), У них знайшло відображення нове бачення вченим проблем літературної і мовної освіти України. Надзвичайно актуально й сьогодні звучать його слова з праці «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного» (1994): «...В гонитві за новаціями... деякі ретиві реконструктори «традиційних» методів навчання і виховання, розігнавшись зопалу й навмання, навіжено руйнують віками випробувані шляхи, поколіннями сходжені стежини «красного письма» до людського серця й розуму – натомість нічого путнього не споруджуючи, опріч того сухостебля й пустоцвіту, яким «відкривають» і «оновлюють» давно відоме й щоразу критично переоцінюване в цивілізованому світі» [136, с. 18].

Він є автором спогадів «Колючий вінок голодомору», що знайшли відображення у книзі «Голод на Поділлі» (1993), «Терни в лихоліття голодомору» (1993) [160]. Це глибокі роздуми над трагедією українського народу. Вчений щиро зізнається у тому, що в той час трагедія голодомору бачилася йому не так ясно, як у зрілому віці: «Саме у такому [терновому] вінку бачу тепер і рідне Поділля 30-х років. Бачу очима просвітленими. Те ж саме відчував і тоді, та не все розумів так, як сьогодні... Тепер, осмислюючи пережите в те трагічне лихоліття, дедалі більше переконуємося в народноненависницькій природі лаштувальників українського голодомору» [147, с. 60]. З болем О. Мазуркевич говорить про те, що голодомор залишив по собі в Україні не тільки мільйони гробів, а й руїни культури, надто духовної [147, с. 60]. Він категорично не погоджується з твердженням про те, що після 33-го р. в країні не залишилося жодної незалежної від волі правителів людини. Натомість говорить про незламність народного духу ні сталінськими репресіями, ні фашизмом.

В останні роки свого життя Олександр Романович виявив надзвичайну силу волі і, незважаючи на хворобу, продовжував працювати до останнього дня свого життя (1995) [327, с. 3].

За роки своєї педагогічної діяльності він підготував чимало кваліфікований наукових кадрів, серед яких – численні кандидати та доктори педагогічних наук.

Як офіційний опонент науковець брав участь у захисті дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук з методики російської літератури З. Смелкової (згодом – професор кафедри риторики і культури мовлення Московського державного педагогічного університету, доктор педагогічних наук), В. Жукової (згодом – доктор педагогічних наук, професор кафедри літератури і методики викладання літератури Ростовського державного педагогічного університету), Н. Мещерякової, з теорії та історії педагогіки – С. Бабикіна, з педагогіки – В. Сухомлинського [347].

Кваліфіковано, творчо і принципово вчений працював у трьох спеціалізованих радах із захисту докторських і кандидатських дисертацій в Українському педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, Київському університеті імені Тараса Шевченка та Інституті педагогіки АПН України.

Усі роки своєї діяльності у НДП О. Мазуркевич брав активну участь у його громадському житті, зокрема неодноразово був обраним членом партбюро інституту, більше 30 років працював пропагандистом мережі партійної освіти. За активну пропагандистську діяльність був нагороджений настільною медаллю пропагандиста.

З великою повагою учений ставився до своїх колег у царині методики літератури, зокрема присвячував свої статті до ювілеїв знаних учених, педагогів [101].

Учений пильно стежив за появою нових праць у галузі педагогіки та методики літератури. Неодноразово на шпальтах фахових журналів науковець виступав у ролі рецензента наукових доробок своїх колег: А. Алексюка та В. Чорного «Методы обучения в современной буржуазной педагогике США: (Критический анализ)», Ж. Атанасова (НРБ), Г. Уліга (НДР), А. Смолалського (ПНР), А. Бондара і А. Алексюка (СРСР) «Принципы социалистической образовательной системы», М. В. Черкезової «Русская литература в

національної школе» [94], О. Кисельова «Павло Грабовський. Життя і діяльність [215], О. Мазуркевича і Н. Міропольської на працю Г. Шевченко «Эстетическое воспитание в школе» [117, с. 132–133], К. Сторчака «Питання поетики драми» [89]. З великою теплотою відгукнувся О. Мазуркевич у своїй рецензії про книгу В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям».

Як учений-славіст О. Мазуркевич був делегатом трьох міжнародних славістичних з'їздів, членом бюро Відділення дидактики і часткових методик АПН СРСР, науково-методичної комісії Міністерства освіти УРСР керівником проблемної координаційної ради [11, с. 60].

Учений брав участь у редагуванні та впорядкуванні книг, був упорядником збірників «Зброєю слова», «М. В. Гоголь», а також автором і науковим редактором книжок про творчість Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, відповідальним редактором щорічника «Методика викладання української мови і літератури» [10, с. 2–4].

За заслуги в галузі освіти і педагогічної науки, розвитку якої О. Мазуркевич віддавав усі зусилля, йому неодноразово оголошувалися подяки [327].

За сумлінну працю на посаді старшого наукового співробітника відділу методики викладання літератури НДПІ УРСР та у зв'язку з 50-річчям він був нагороджений Грамотою Міністерства освіти УРСР [327, с. 175], Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1983), грамотами АПН України, Міністерства освіти України [10, с. 3].

Двічі був удостоєний премії ім. К. Ушинського: у 1958 р. – за працю «Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР» (у співавторстві з М. Грищенком, О. Дзевєрїним, В. Масальським, М. Лисенком, О. Астрябом, М. Розенбергом) та в 1962 р. – за монографію «Нариси з історії методики української літератури». Нагороджений орденом «Знак пошани» (1966), 15 медалями, зокрема, згідно з постановою колегії Міністерства освіти

УРСР у 1967 р. нагороджений медаллю А. Макаренка, Президією Верховної ради України – медаллю «За доблестный труд».

У 1983 році педагог отримав нагрудний значок «Відмінник освіти СРСР» [339].

О. Мазуркевич був енергійною, привітною, життєлюбною людиною з великим почуттям гумору й цікавим співрозмовником. Колеги називали його «людинолюбом» [236, с. 6] .

Він підтримував дружні стосунки з колегами, видатними українськими поетами та письменниками, зокрема зі М. Стельмахом, П. Вороньком, О. Прокоф'євим, листувався з П. Тичиною [381], відомими українськими та російськими вченими: О. Астрябом, В. Голубковим, С. Чавдаровим [350; 348; 349]. У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігаються копії листів О. Мазуркевичу від відомих літературознавців того часу В. Адріанової-Перетц (1948), І. Айзенштока (1965), М. Бельчикова (1963–1964), О. Білецького (1948–1959), Х. Коцюбинського (1948–1950), Ф. Погребенника (1957), В. та С. Маслових (1951–1955) [373, 374, 377, 378, 380, 382], радянської дитячої письменниці, онуки В. І. Сурікова Н. Кончаловської (1955, 1956), М. Чехової (1948), К. Чуковського (1950) та ін. [379, 383, 376].

З великою шаною О. Мазуркевич ставився до Ю. Збанацького. Їх об'єднувала спільність поглядів на майбутнє школи [70]. І це не випадково, адже, як пише науковець, «Школі ж бо належало усе його [Збанацького] свідоме життя; воно – в його творах, а ті твори – всі, до одного! – скеровані до юних умів і сердець, адресовані передусім молодому поколінню та його наставникам...» [182, с. 146].

В. Сосюра в 1960 р. подарував ученому збірку творів із написом: «Я люблю вкраїнську мову так, як рідну рілля, і за мужність принципову Мазуркевича люблю» (З сімейного архіву О. Мазуркевича) [10].

Високо цінував учений творчість М. Рильського, книги якого він вважав духовним надбанням мільйонів людей [91].

Особлива сторінка у житті О. Мазуркевича – спілкування з В. Сухомлинським. Про глибоку повагу до вченого свідчать такі слова з листа В. Сухомлинського від 30 квітня 1970 р.: «Ви завжди були для мене учителем, зразком справжньої працьовитості, високої культури, принциповості, пвідданності справи» [347].

З великою теплотою вчений згадує зустрічі та дружні бесіди з видатним українським письменником-сатириком Остапом Вишнею, називаючи їх «мої університети» на дому «факультету Вишні» [115, с. 143], зокрема у статті «Людське світіння Вишні» він пише: «І я щасливий, що чув правдиві ці слова із вуст самого їх автора і добре знав, багато раз зустрічав і на все життя збуриг в пам'яті серця того великого Поета (так, саме Поета – у гуморі, сатири, у житті!)» [115, с. 147].

Гарні стосунки він підтримував зі своїм другом Ю. Мельничуком, українським письменником-публіцистом, літературознавцем (1921–1963).

Про велику повагу до науковця та пошанування його наукових здобутків свідчать вітальні листівки до його 70-річчя від О. Михайлова, секретаря правління спілки письменників СРСР, голови ради з критики, Ю. Мушкетика, І. Драча, В. Канівця, К. Кудієвського, Б. Олійника, Д. Павличка, П. Перебийноса, Ю. Сердюка, В. Скомаровського, В. Сухомлинського, де, зокрема, підкреслюється його роль у дослідженні «...творчості Т. Г. Шевченка, виховних функцій красного письменства», що «...здобули широке визнання у всій країні» [328].

В особистому житті був люблячим чоловіком і турботливим батьком. Справжнім другом і першим критиком праць ученого була його дружина Ольга Опанасівна, у шлюбі з якою вони прожили майже 60 років і виховали сина – Олександра (1942 р.н.) й доньку Світлану (1939 р.н.). Подружжя об'єднувала спільність інтересів, адже своє життя дружина педагога також присвятила освітній діяльності, працюючи на посаді завідувача бібліотеки Центрального інституту підвищення кваліфікації керівних працівників народної освіти.

За прикладом батьків діти О. Мазуркевича отримали вищу освіту. Син свого часу закінчив географічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Донька працювала на посаді старшого інспектора спецвідділу Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР.

Мешкала родина Мазуркевичів з 1950 р. у Києві в будинку по вул. Льва Толстого, 15, у квартирі № 47. Усі, хто приходили до них додому, захоплювалися сімейною бібліотекою. О. Мазуркевич був людиною енциклопедичних знань, великим книголюбом, зібрав прекрасну бібліотеку, що складалася з наукових праць, художньої літератури, книг з різних галузей мистецтва, економіки, культури народів світу (понад 1000 примірників) не тільки українською, російською, але й польською, болгарською, словацькою, сербською, німецькою мовами. До речі, французькою та німецькою мовами він володів вільно.

Видатний педагог, учений, методист і неймовірно талановита людина О. Мазуркевич пішов з життя 8 жовтня 1995 р.

13 вересня 2013 р. до 100-річчя від дня народження видатного українського педагога, першого академіка з методики викладання літератури О. Мазуркевича було організовано виставку «Метод і творчість Олександра Мазуркевича». На урочистому відкритті О. Сухомлинська відзначила, що О. Мазуркевич – син свого часу, і в ту непросту епоху, коли він жив і творив, зробив надзвичайно багато для утвердження української педагогічної науки [38].

Усе вищезазначене дає змогу зробити висновок, що О. Мазуркевич належить до покоління, яке жило в епоху, що отримала назву «зламу віків» – крах гуманістичних ідей людства внаслідок революцій, війн, переділу світової карти, механізації, автоматизації, урбанізації життя. І це не могло не відбитися на формуванні його світогляду.

Творча біографія вченого, проаналізована в дисертації, містить власне життєпис педагога, характеристику загального суспільного й освітнього

контексту, у якому формувався світогляд і відбувалася його діяльність, опис і характеристику його поглядів та оцінку значення творчої спадщини й освітньої діяльності для подальшого розвитку педагогічної науки й освітньої практики.

Науковець послідовно працював над удосконаленням літературної освіти, виступав проти формалізму, схоластики, демагогії у викладанні словесності, своїми публікаціями протистояв «застою» у методиці літератури.

Він брав активну участь у створенні підручників для середньої школи, вищих навчальних закладів, методичних посібників для вчителів.

Як керівник відділу Інституту педагогіки АПН України О. Мазуркевич здійснював наукове керівництво дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури і шкільної словесності.

1.3. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Мазуркевича в оцінці науковців

Історики педагогіки розглядають педагогічні персоналії системно, у сукупності особистісних, історичних та загальносоціальних зв'язків згідно з потребами педагогічної науки, аналізують та переосмислюють їх творчість, розглядають авторські ідеї з позицій актуальних питань сучасності. Особливе місце серед досліджень педагогічних персоналій мають праці, присвячені вивченню впливу ідей педагогів на розвиток педагогічної та методичної наук. До таких праць, предметом яких стало вивчення педагогічної та науково-методичної спадщини О. Мазуркевича, можна віднести дослідження Л. Березівської, О. Беляєва, В. Борщевського, О. Дзеверіна, Ю. Кравець (Балаховської), В. Мацька, С. Паламар, С. Пультера, М. Стельмаховича, С. Чавдарова та інших. Науково-педагогічну діяльність ученого, особливо в галузі методики літератури, високо оцінили М. Возняк, В. Голубков, В. Данилов [11, с. 60]. Кожна праця, присвячена вивченню творчої спадщини вченого, висвітлює окремі напрями його діяльності, зокрема педагогічної, наукової та науково-методичної.

Зазначимо, що у творчому доробку О. Мазуркевича близько 700 наукових праць, які отримали як позитивну, так і критичну оцінку науковців [327, с. 74].

Схвальну характеристику праці О. Мазуркевича «Видатні українські педагоги-просвітителі. Х. Д. Алчевська та їх сподвижники», виданої у 1963 р., дав видатний український учений-педагог О. Дзеверін, завідувач лабораторії історії педагогіки НДПІ УРСР, відзначивши її яскравість, насиченість великим фактичним матеріалом. Учений звертає увагу на ретельність автора книги у підборі документів, які свідчать про життя та діяльність однієї із успішних педагогів-просвітителів кінця ХІХ-початку ХХ ст. Х. Алчевської, підкреслює важливість для читача-вчителя розділів праці, у яких розглядається її педагогічна спадщина, досвід організації навчально-виховного процесу в школі дорослих, способів поєднання колективних та індивідуальних форм навчання, проведення літературних бесід з учнями. У той же час зауважує на

недостатньому висвітленні педагогічних ідей Х. Алчевської: «Автор твердить, що в Алчевської була своя «педагогічна система», проте, на жаль, не розкриває з потрібною повнотою ні теоретичних засад, ні конкретного змісту цієї системи», – зазначає вчений [60, с. 99]. Крім того, рекомендує О. Мазуркевичу більш чітко охарактеризувати еволюцію світогляду Х. Алчевської, її погляди на питання загального навчання, світську школу, загальну і спеціальну освіту тощо. Незважаючи на ці недоліки, О. Дзеверін все ж вважає працю О. Мазуркевича «Видатні українські педагоги-просвітителі. Х. Д. Алчевська та їх сподвижники» «...добрим початком дослідження і популяризації творчої спадщини Х. Д. Алчевської та ряду інших прогресивних педагогів минулого, кращі ідеї яких увійшли в золотий фонд вітчизняної педагогічної науки» [60, с. 99].

Високо оцінила науковий доробок О. Мазуркевича Т. Бугайко, доктор педагогічних наук, професор, заслужена вчителька України, зокрема у передмові до книги вченого «Метод і творчість» вона наголошує на її сучасності та актуальності: «...насичена вдумливими спостереженнями над працею кращих майстрів викладання літератури, багата глибокими роздумами про найефективніші форми й методи літературного навчання і виховання, збагачення яскравими прикладами аналізу різноманітних художніх творів, ця книга стоїть на рівні завдань сучасної методики і сучасного літературознавства» [166, с. 5]. Крім того, підкреслює важливість праці науковця як для вчителя-початківця, так і для досвідченого вчителя, оскільки «... обом їм дасть потрібний, здебільшого новий, науково вмотивований і життєво перевірений матеріал» [166, с. 5].

Сучасники О. Мазуркевича (О. Киричук, академік АПН України, професор, доктор педагогічних наук (м. Київ), М. Стельмахович, академік АПН України, професор, доктор педагогічних наук (м. Івано-Франківськ), характеризують його не тільки як глибокого талановитого науковця, але й як прекрасного вчителя [75, с. 9].

З великою повагою ставився до О. Мазуркевича В. Сухомлинський, член-кореспондент Національної академії наук України, заслужений вчитель УРСР, Герой Соціалістичної Праці.

У листах до науковця він називає його не тільки своїм вчителем: «Ви для мене завжди були учителем, я це пам'ятаю і ніколи не забуду», але й другом і товаришем: «Дорогому другу і товаришу Олександровичу Мазуркевичу на знак глибокої поваги. Нехай ця книга нагадує Вам, що багато років йшли разом до однієї мети – щоб скласти екзамен на велике звання Людини» [347]. Про велику повагу до вченого як педагога і людини свідчать такі слова з листа В. Сухомлинського від 30 квітня 1970 р.: «Обіцяю кожним кроком свого життя і праці виправдати Вашу довіру... Ви завжди були для мене учителем, зразком справжнього працелюбства, високої культури, принциповості, відданості справі» [347].

Перегукувалися погляди педагогів і на проблеми виховання. Причиною цього, як зазначає в одному з листів В. Сухомлинський, було «... однакове, видно, у нас емоційно-естетичне налаштування» [347].

Досить часто у листах він звертався до О. Мазуркевича за порадою, зокрема при підготовці дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Йому була цікава думка вченого щодо своїх праць «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», він ділився своїми творчими задумами, зокрема щодо укладання «Хрестоматії з естетики» [347].

В. Сухомлинський із захопленням говорить про невтомну працю вченого з популяризації передового педагогічного досвіду: «Як дорогоцінні самоцвіти, відшукує він на просторах нашої України тих чародіїв слова, у творчій парці яких викладання літератури – це та ж творчість, що і письменницька – органічно зливаються думка, краса і ідея» [347].

Схвальну рецензію В. Сухомлинського під назвою «Література і людина» отримала книга О. Мазуркевича «Високе покликання вчителя літератури», у якій він описував досвід роботи вчительки Н. Гуменюк із с. Острожець Млинівського району Рівненської області. Він назвав її натхненним,

хвилюючим словом про літературу, про слово і про людську душу, про становлення благородних людських почуттів, мрій і поривів [353]. Крім того, підкреслюючи її значення для методики викладання літератури, наголосив, що вона має великий духовний заряд, застерігає, щоб не було уроків, де література підміняється розмовами про неї [353].

Багатогранність наукового світогляду О. Мазуркевича підкреслював О. Беляєв, видатний учений-методист, член-кореспондент АПН України, професор, доктор педагогічних наук, один із фундаторів методичної науки, якого поєднувала з науковцем спільна праця над розквітом українського слова у процесі інтеграції мови і літератури. Учений віддає належне педагогічній діяльності вченого, його численним працям у галузі методики літератури, історії та теорії педагогіки, роботі з укладання шкільних підручників, відзначає, що його заслуги були пошановані орденами і медалями, зокрема й бойовими нагородами як учасника Великої Вітчизняної війни [22].

Одним із науковців, які дали критичну оцінку педагогічної спадщини О. Мазуркевича, є кандидат педагогічних наук, професор кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка С. Пультер. У своїй статті «До питання наукових досліджень з історії розвитку методики викладання української літератури в середній школі» книгу вченого «Нариси з історії методики української літератури» (1961) він назвав «першою ластівкою» в історії розвитку методики викладання української літератури в школі. Педагог підкреслює ретельність О. Мазуркевича у підході до систематизації й узагальнення творчої спадщини науковців і вчителів-словесників на базі низки документів та бібліографічних і критичних матеріалів з цього питання до 1917 р., посилянь на педагогічні погляди окремих письменників-класиків (Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, Лесі Українки, С. Васильченка та ін.). Однак, як зауважує С. Пультер, про українську школу в умовах царського режиму в нарисах майже нічого не сказано. Разом з тим, на думку вченого, це не є недоліком праці, оскільки «...української школи як такої при репресивному царському режимі не

було. А тому автор нарису зробив ухил на аналіз методичних праць відомих російських методистів – М. Семенова, А. Галохова, О. Рибнікової, Н. Кудряшова, Я. Ротковича та ін.» [245, с. 7].

С. Пультер справедливо констатує, що весь період 20-30-х років у методиці літератури науковець розглядає з позицій марксистко-ленінської ідеології та сталінських постулатів про класову боротьбу, зауважує, що замість естетичного аналізу літературних творів відомих митців слова акцентує на комуністичній партійності викладання літератури, на марксистко-ленінському підході до характеристики літературних образів тощо [22]. Він не погоджується зі скупим висвітленням О. Мазуркевичем розвитку методичної думки на західноукраїнських землях «...і то з переважною критикою буржуазно-націоналістичних тенденцій у шкільних підручниках В. Домбровського, П. Лушпинського, О. Барвінського, О. Левицького та ін.» [245, с. 8].

Незважаючи на критичне ставлення до окремих положень, висловлених О. Мазуркевичем у своїй книзі, С. Пультер звертає увагу читача на оптимістичність ученого в поглядах на розвиток методики літератури і наводить його цитату з «Нарисів з історії методики української літератури»: «Знання історії нашої методики нам необхідно не заради самої історії, а в інтересах сучасності, в цілях дальшого розвитку цієї галузі педагогічної науки, впевненого просування її вперед по шляху успішного розв'язання завдань перебудови школи» [169, с. 371].

Український літературознавець, прозаїк, поет, перекладач, краєзнавець, журналіст, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, доктор філологічних наук (2010), професор кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, лауреат Хмельницької обласної премії імені Тараса Шевченка за 2007 р., а також імені Микити Годованця, імені Григорія Костюка В. Мацько зазначає, що, завдячуючи науковим зусиллям О. Мазуркевича, він створив «школу академіка Мазуркевича». Крім того, підкреслює здатність ученого до критичного осмислення своїх поглядів на проблеми навчання і виховання [223].

Учені зазначають, що О. Мазуркевич володів неабиякою педагогічною майстерністю. Так, колега О. Мазуркевича, кандидат філологічних наук, викладач Вінницького педагогічного інституту З. Грузман, згадуючи його діяльність на посаді викладача кафедри російської літератури Вінницького педагогічного інституту, визнає високий рівень його педагогічної майстерності. Учений підкреслює здатність педагога зацікавити студентів до вивчення літературних творів, а його лекції «...відзначались не тільки глибиною аналізу художнього твору, а й якоюсь виключною емоційністю, образністю. Він умів зацікавити студентів чарівною поезією Лесі Українки, неповторними ліричними новелами Михайла Коцюбинського...» [49].

Високу оцінку творчої діяльності О. Мазуркевича дав заслужений працівник вищої школи УРСР, співавтор у роботі над підручниками для середньої школи В. Борщевський. Він підкреслював не тільки визначну широту та багатогранність наукових інтересів ученого, але й його особистісні якості: невтомну жагу знань, постійні творчі пошуки, величезну працелюбність і працьовитість, людяність і доброзичливість, закоханість у життя, книги [32].

Багатогранність, вагомість творчого доробку вченого (близько 700 наукових праць, серед яких 68 книг, у тому числі 6 підручників, 30 брошур) відзначає Л. Березівська, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського України НАПН України, фахівець у галузі загальної педагогіки та історії педагогіки, доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, та наголошує на необхідності її глибокого, неупередженого дослідження та оцінки [10, с. 4]. Окреслюючи етапи життєвого та творчого шляху О. Мазуркевича, учена звертає увагу на багатоплановість діяльності вченого, зокрема дослідження ним праць видатних філософів, письменників, педагогів, підкреслює вагомість його роботи з відновлення забутих імен видатних педагогів: Х. Д. і Х. О. Алчевських, І. Прижова, В. Коховського, В. Князева, Д. Ревуцького, діяльність яких знайшла відображення у таких працях О. Мазуркевича, як: «И. Г. Прыжов. Из истории русско-украинских литературных связей», «Визначні українські педагоги-

просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники», «Г. С. Сковорода – учитель поетики» та ін. Крім того, вона звертає увагу й на внесок ученого у справу видавництва підручників з української літератури для школи, методичних рекомендацій для вчителів української літератури. Не обходить увагою дослідниця й педагогічну діяльність О. Мазуркевича як викладача і керівника наукових робіт аспірантів та здобувачів.

Л. Березівська характеризує ще один з напрямів діяльності вченого, а саме як головного наукового співробітника Інституту педагогіки АПН України з організації наукових досліджень у галузі методики викладання української літератури.

Науковець далека від ідеалізації постаті вченого та усіх його праць, вона констатує, що вони не позбавлені ідеологічних догм, але одночасно зауважує: «...йому довелося працювати в складний для науковців час – у період сталінсько-берієвського, а потім брежнєвського режиму. ...Його праці пройняті радянською ідеологією, бо життя змушувало пристосовуватися до суспільно-політичної ситуації» [8, с. 3]. Разом з тим, акцентує на важливості численних наукових праць О. Мазуркевича, які сприяли розвитку історії педагогіки та літературної освіти в Україні. Недарма його праця, як зазначає учена, була гідно пошанована державою.

Вивченню методичної спадщини О. Мазуркевича присвячено дисертаційну роботу Ю. Кравець (Балаховської) «Розвиток методики літератури в педагогічній спадщині О. Мазуркевича (1913-1995 рр.)» [7]. Дослідниця підкреслює роль О. Мазуркевича в науковому обґрунтуванні суспільної ролі методики літератури як науки та її важливості, забезпеченні підготовки шкільних підручників української літератури, методичних рекомендацій та статей для вчителів [5].

Як і Л. Березівська, дослідниця зауважує, що педагогічні та методичні праці вченого просякнуті ідеологічними концепціями тогочасного суспільства, однак, якщо відкинути ідеологічне підґрунтя, підходи О. Мазуркевича до

питань виховання та викладання літератури є актуальними для сучасної школи, зокрема це:

- необхідність зосередження роботи на уроці на тексті художнього твору, формування в учнів його сприйняття в його ідейно-естетичній цінності;
- використання виховного потенціалу уроків літератури;
- роль учителя у формуванні в учнів читацьких інтересів, любові до літератури;
- застосування ефективних методів навчання літератури, зокрема методів самостійного читання художнього твору, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів;
- навчання учнів виразному читанню [5].

29 вересня 2003 р. в НДІП АПН України відбувся круглий стіл, присвячений 90-річчю О. Мазуркевича [63, с. 6]. У зібранні взяли участь відомі вчені, літературознавці, методисти, педагоги, радник президента АПН України М. Ярмаченко, віце-президент АПН України В. Мадзігон, дружина та син науковця.

Академік АПН України М. Вашуленко наголосив, що О. Мазуркевич був людиною енциклопедичних знань з різних галузей науки, письменником, блискучим стилістом, відомим методистом з методики літератури, літературознавцем, книголюбом. Член-коресподент АПН України Н. Волошина відзначила батьківську турботу О. Мазуркевича про молодих науковців, підкреслила його велику працездатність. Член-коресподент АПН України О. Беляєв зазначив, що від творчого спілкування з О. Мазуркевичем запозичив багато повчального, наголосив на необхідності дослідження спадщини вченого.

З. Шевченко, старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти НАПН України, Т. Левченко, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Київського національного лінгвістичного університету, М. Антонєць, докторант Інституту педагогіки АПН України, М. Свердлан, аспірантка О. Мазуркевича, вказували на багатогранність творчості науковця.

На відзначенні 100-річчя від дня народження О. Мазуркевича відбулося наукове засідання «Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича в контексті сучасної методичної науки», у якому взяли участь учені-педагоги (академіки Національної академії педагогічних наук України: О. Сухомлинська, О. Савченко, М. Вашуленко, Н. Бібік; член-кореспондент НАПН України Ю. Мальований; почесні академіки В. Плахотник, О. Хорошковська; доктори педагогічних наук Л. Березівська і Н. Дічек, завідувач лабораторії літературної освіти С. Паламар; провідні наукові співробітники З. Шевченко і О. Міхно, старші наукові співробітники Н. Логвіненко і М. Антонєць, а також гості Педагогічних читань: О. Куцевол, завідувач кафедри методики філологічних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; С. Пультер, професор кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка; Г. Токмань, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; О. Гальонка, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського; Ю. Кравець (Балаховська), викладач кафедри методики викладання української мови і літератури НПУ ім. М. П. Драгоманова. У своїх виступах вони підкреслили вагомість та значущість педагогічної та науково-педагогічної спадщини О. Мазуркевича для розробки сучасної системи літературної освіти [231]. Зокрема М. Вашуленко наголосив, що О. Мазуркевич був великим методистом [231, с. 5]. Г. Токмань відзначила внесок О. Мазуркевича у вивчення історії методики української літератури [231, с. 5]. З. Шевченко наголосила на актуальності його методичних ідей, зокрема творчого використання методів викладання літератури [231, с. 5].

Отже, аналізуючи відгуки науковців про творчу спадщину О. Мазуркевича, можна зробити висновок про те, що його наукові пошуки в галузі педагогіки, історії педагогіки, історії методики вивчення української

літератури та методики навчання літератури відповідали тогочасним запитам суспільного життя і були спрямовані на підвищення рівня навчально-виховного процесу середньої школи. Незважаючи на ідеологічне спрямування окремих робіт, що було обумовлено суспільно-політичними умовами, у яких жив і працював учений, його праці з історії педагогіки, теорії та методики викладання літератури в загальноосвітній школі, зокрема «Нариси з історії методики української літератури», «Метод і творчість», «Високе покликання учителя літератури» тощо, не втрачають своєї актуальності.

Сьогодні на озброєнні в учителів мають бути праці О. Мазуркевича, присвячені питанням застосування ефективних методів навчання літератури, зокрема вивчення творчості письменників в історико-літературному плані, художньому аналізу літературного твору, методам самостійного читання художніх творів, морального та трудового виховання школярів засобами художнього слова, вивчення передового педагогічного досвіду, необхідності вироблення чіткої системи вивчення творчості письменників, що має забезпечити глибоке усвідомлення внутрішніх ідейних зв'язків між окремими творами письменників і забезпечити рівномірну насиченість усіх уроків, запланованих на вивчення творчості письменників програмою з української літератури, літературним матеріалом тощо.

Не знижуючи цінності наявних досліджень, констатуємо, що у працях вітчизняних науковців мало уваги приділено організаційній діяльності вченого. Багаторічна праця О. Мазуркевича на посаді завідувача відділу літератури, головного наукового співробітника Інституту педагогіки АПН України, у складі створених Міністерством освіти СРСР, АПН СРСР, Міністерством освіти УРСР і Президією Спілки письменників України комісій з удосконалення шкільних програм з літератури, як керівника республіканської проблемної координаційної ради, члена комісії Міністерства освіти УРСР, відповідального редактора міжвідомчого науково-педагогічного збірника «Методика викладання української мови і літератури» потребує ретельного вивчення, аналізу та оприлюднення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У розділі проаналізовано біографію О. Мазуркевича із застосуванням загальнонаукових та конкретно-історичних методів дослідження (історико-генетичного, історико-системного, проблемно-хронологічного та історико-біографічного), що уможливило визначення факторів впливу на формування його світогляду та характеру, більш глибоке пізнання педагогічних поглядів науковця.

Для здійснення цілісного конструктивно-критичного аналізу досліджуваної педагогічної персоналії розбудовано періодизацію, визначено основні етапи життя і діяльності О. Мазуркевича, обумовлених як зовнішніми змінами (професійне зростання, зміни місць перебування та ін.), так і внутрішньою еволюцією поглядів, пошуками і обґрунтуванням нових теорій та ін. Вивчення історико-педагогічних та історичних праць щодо соціокультурних реалій досліджуваного періоду, життєвого шляху О. Мазуркевича та його творчого спадку дозволило виділити чотири періоди життєдіяльності вченого: перший період (1913-1931 рр.) – дитячі, юнацькі роки та молодість ученого-філолога, його становлення як особистості з певним світоглядом, уподобаннями, професійною освітою; другий період (1932–1950 рр.) – час становлення і розвитку О. Мазуркевича як педагога, літературознавця-методиста, його педагогічної, науково-педагогічної й організаторської діяльності у школі та Вінницькому педагогічному інституті; третій період (1951–1958 рр.) – журналістська, педагогічна й науково-методична діяльність; четвертий період (1958–1987 рр.) – науково-управлінський – період визнаної педагогічної, науково-методичної діяльності у НДІП на посаді завідувача відділу методики літератури, організатора науково-дослідних робіт з методики літератури; п'ятий період (1987–1995 рр.) – період активної діяльності вченого зі здійснення наукового керівництва дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури.

У хронологічній послідовності реконструйовано наукову біографію вченого, висвітлено основні періоди життя та діяльності О. Мазуркевича,

оцінено його внесок у педагогічну науку України на основі аналізу, систематизації та узагальнення історичних, зокрема архівних джерел, з проблеми дослідження, комплексного їх вивчення на засадах послідовного історизму, порівняльного аналізу документів та вищезазначених методів.

Дослідження біографії вченого, фактів його наукової та науково-педагогічної діяльності дозволяють стверджувати, що у процесі розвитку педагогічної науки в умовах внутрішньосистемного за характером реформування шкільної літературної освіти в Україні у 50-80 рр. ХХ ст. він був однією із ключових фігур у цьому процесі. У своїй діяльності він постає, з одного боку, виразником офіційної компартійної ідеології, провідником рішень і постанов партії та уряду в практику навчання шкільних гуманітарних предметів, які розглядалися як важливий засіб формування підростаючого покоління, з іншого – талановитим ученим і організатором педагогічних і методичних досліджень, який докладав усі зусилля і використовував різні можливості для розвитку української педагогіки, історії та методики літератури, створення системи сучасної на той час освіти.

За майже 65 років педагогічної діяльності О. Мазуркевич пройшов шлях від вчителя сільської школи до відомого вченого у галузі теорії та методики літератури, історії педагогіки, зробив великий внесок у розроблення актуальних педагогічних проблем у галузі історії педагогіки, літератури, історії педагогіки, теорії та методики викладання літератури. У його науковому доробку майже 700 наукових праць, у тому числі дослідження з історії педагогіки, підручники для закладів вищої освіти та загальноосвітніх шкіл, методичні посібники. До найбільш важливих наукових здобутків ученого належать монографії «І. Г. Прижов: з історії російсько-українських літературних зв'язків» (1958), «Письменник і життя. Творчість Михайла Стельмаха» (1958), «Виховна сила художньої літератури (1960), «Нариси з історії методики української літератури» (1961), «Високе покликання вчителя літератури» (1968), «Моральне в естетичному Вихованні засобами художньої літератури» (1968), «Метод і творчість» (1973), «Визначні українські педагоги-народні

просвітителі. Алчевська Х. Д. та її сподвижники. До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи (1862–1962)» (1963), «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного (1994), «За рідне слово в рідній школі. На шляху становлення методики літератури» (1995).

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА О. МАЗУРКЕВИЧА І РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

XX ст. характеризувалося активним розвитком вітчизняної педагогіки. Інтерес науковців фокусувався на методологічних засадах педагогічної науки, а саме – переосмислення сутності та змісту таких педагогічних категорій, як «зміст освіти», «виховання», «навчання». Вводяться нові поняття – «педагогічний процес», «процес навчання», «освітній процес» тощо, активно розвиваються методичні ідеї, публікується спеціальна література з питань освіти, на шпальтах фахових журналів і газет з'являється чимало статей на актуальні педагогічні теми. Наука, яка на той час накопичила величезний емпіричний матеріал, намагалася осмислити його і на цій основі сформулювати нові підходи й теорії навчання та виховання.

2.1. Дослідження О. Мазуркевичем педагогічного досвіду передових діячів освіти, науки і культури дорадянського періоду

Академік О. Мазуркевич як представник свого часу, один із фундаторів методичної науки був добре обізнаним з проблемами тогочасної школи, тому у своїх працях він завжди висвітлював проблемні питання, що торкалися питань удосконалення та підвищення ефективності освітнього процесу. Це вимагало від нього не тільки пошуків нових методичних технологій вивчення літератури, а й вивчення та осмислення вже відомих педагогічних надбань. Учений стверджував, що найповніше критичне використання творчої спадщини передових діячів освіти і культури необхідне для того, щоб використати все краще з минулого для збагачення сучасного [169, с. 10]. Тому до пріоритетних напрямів його діяльності можна віднести історико-педагогічні дослідження.

Вивчення праць науковця підтвердило, що він чимало зусиль спрямовував на вивчення педагогічної спадщини відомих українських діячів у галузі освіти, науки і культури. Орім того, у його творчому доробку є й чимало

праць, присвячених висвітленню поглядів видатних педагогів другої половини XVII-початку XX ст., імена яких замовчувалися за часів тоталітарного режиму, що заслуговували особливої уваги дослідників.

Упродовж майже п'ятдесяти років він досліджував проблеми літературної освіти, історію української літератури, творчість та педагогічні погляди Я. Коменського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, А. Тесленка, С. Васильченка, П. Грабовського, В. Острогорського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Некрасова, О. Дорошкевича, М. Пирогова, А. Макаренка; відновив забуті імена Х. Д. і Х. О. Алчевських, І. Прижова, В. Коховського, В. Князєва, Д. Ревуцького, Л. Струніної.

Зрозуміло, що в часи, коли жив і працював учений, існували певні обмеження щодо висвітлення педагогічних поглядів передових діячів освіти і культури. Саме тому історики педагогіки присвячували свої дослідження лише «дозволеним» владою персоналіям (В. Ленін, Н. Крупська, А. Макаренко, К. Ушинський, Я. Коменський, Г. Сковорода, Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко та інші). Винятком не був і О. Мазуркевич. У колі його наукових інтересів були переважно творчі біографії передових діячів освіти і культури, які відіграли визначну роль у піднесенні української культури, мистецтва, літератури, освіти і науки.

В основу досліджень педагогічних персоналій О. Мазуркевич поклав історико-біографічний метод як чинник їх творчості і віддзеркалення епохи. Основними джерелами дослідження педагогічних персоналій стали їх наукові, публіцистичні праці, архівні джерела, що автентично відтворювали досліджувану епоху. Зауважимо, що науковець прагнув визначити те нове, прогресивне, що вносилося видатними педагогами до педагогічної науки, а також те, що, на його думку, має бути відкинуте.

Низка праць, присвячених висвітленню поглядів передових учених, представників культури і мистецтва й сьогодні представляють інтерес для дослідників. Надзвичайно цікавою є стаття О. Мазуркевича «Ян Амос

Коменский и прогрессивные педагоги Украины», де на основі ґрунтовного і всебічного порівняльного аналізу праць Я. Коменського, видатних українських педагогів та досвіду роботи українських братських шкіл висвітлено їх взаємовплив і взаємозв'язок, що виявлявся насамперед у вимогах до вчителя та організації навчання [116, с. 104-111].

Учений стверджує, що вчителі братських шкіл були послідовниками і популяризаторами педагогічних ідей Я. Коменського, який на той час уже був достатньо відомий серед українців, росіян і білорусів як педагог-просвітитель. Я. Коменського і передових українських педагогів Г. Смотрицького, І. Гізеля об'єднувала ідея загальнодоступних шкіл. Крім того, вони були єдині у вимогах до організації навчального процесу, зокрема вимога Я. Коменського щодо необхідності підтвердження кожного теоретичного положення прикладами знайшла своє відображення у Статуті Львівської братської школи. Спільною була й вимога щодо дотримання систематичності та послідовності у навчанні, необхідності застосування принципу наочності. Збігалися погляди Я. Коменського і частини вчителів братських шкіл і в питанні навчання рідною мовою, вивчення та застосування у навчанні поетики, які були відбиті у працях М. Смотрицького «Грамматика словенская правильное синтагма...» (1619), П Берінди «Лексикон словеноросский и имен толкование» (1627), І. Галятовського «Ключ разумения» (1659). Розробку теорії та методики словесності продовжив і далі розвинув Ф. Прокопович. Як і Я. Коменський, він виступав проти схоластики та зубріння у навчанні, відстоюючи принцип свідомого навчання, продовжував і розвивав вчіння великого чеського педагога. Проте О. Мазуркевич зазначає, що релігійно-церковна схоластика все ж мала вплив на ідеологію Ф. Прокоповича, оскільки він був вихованцем схоластичної школи, навчання у братських школах також не було вільне від схоластики, зубріння та методичного шаблону [116, с. 109].

Учений доводить, що педагогічні ідеї Я. Коменського і Г. Сковороди переґукуються. Так, співзвучними він вважає їх погляди щодо навчання на національній основі та запозичень, які пропагував і Т. Шевченко [20, с. 30].

Порівняння праць «Великая дидактика» Я. Коменського та «Апостола», виданого в 1666 р у Львові, дозволяє вченому говорити про спільність між Я. Коменським та українськими педагогами в питаннях виховання та формування особистості людини.

Науковець стверджує, що ідеї Я. Коменського щодо нерозривності виховання і освіти, повторне поглиблене проходження наукових циклів на кожному ступені освіти, введення музики як обов'язкового шкільного предмета, навчання дітей рідною мовою, обов'язковості формування в учнів уміння застосовувати знання на практиці мали великий вплив на розвиток педагогічної думки людства та найбільш близьких йому слов'янських народів, що знайшло своє відображення у працях сучасників великого педагога. «Розвиваючи його традиції, прогресивна педагогічна думка в Україні рішуче протистояла антинародній ієзуїтській педагогіці і зіграла свою важливу роль на одному із найважливіших історичних етапів суспільного життя, коли вирішувалась доля українського, як і російського, білоруського та інших братніх народів нашої країни», – пише учений [116, с. 111].

О. Мазуркевич виявляв великий інтерес до вивчення педагогічних знахідок у дослідженнях Лесі Українки, Г. Сковороди, І. Франка, Т. Шевченка. У статтях, присвячених педагогічним ідеям Лесі Українки («Леся Українка в боротьбі за підвищення виховної ролі літератури», 1966; «Революційний пролетаріат і політична позиція Лесі Українки», 1971), Г. Сковороди («Г. С. Сковорода – учитель поетики», 1972; «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного», 1994), І. Франка («Вклад І. Франка в методику української літератури», 1956; «Іван Франко – дослідник творчості Федьковича» в книзі «Слово про великого Каменяра», 1956; «Народа сын (И. Я. Франко)», 1956; «Іван Франко у зв'язках з народними просвітителями Наддніпрянської України: [зокрема, з Х. Д. та Х. О. Алчевськими]», 1968), Т. Шевченка («Шевченко і петрашевці», 1953, «Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи», 1954, «Шевченко в працях передових російських педагогів», 1955, «Шевченко в оцінці російського

революціонера 60-х років І. Г. Прижова», 1957, «Ідеологічна боротьба між прогресивними і реакційними силами світу навколо творчої спадщини Т. Г. Шевченка», 1963, «Т. Г. Шевченко в Харківській недільній школі», 1964, «Великий просвітителю. Т. Г. Шевченко у боротьбі за передову науку і народну освіту», 1964, «Т. Г. Шевченко в творчій спадщині прогресивних українських педагогів», 1966), О. Мазуркевич особливу увагу звертає на їх погляди щодо навчання та виховання підростаючого покоління у школі та сім'ї, зокрема й організацію навчання дорослих. Аналізуючи праці вищезазначених діячів, науковець відзначає їх однаковість у поглядах щодо необхідності та важливості для розвитку дитини навчання рідною мовою.

Висвітленню поглядів видатного українського письменника, філософа і педагога Г. Сковороди присвячено розділ «Гуманістичне спрямування і життєва основа шкільного курсу Г. С. Сковороди» монографії О. Мазуркевича «Нариси з історії методики української літератури» (1961), статті «Благословенні ви, сліди. До 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди» (1972); «Живим словом і писанням... (До 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди)» (1972); «Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г. С. Сковороди» (1972); «Проблеми словесності у творчій спадщині Г. С. Сковороди» (1975). Його діяльність науковець пов'язує з одним із етапів історії методики літератури. Аналізуючи праці першого біографа письменника М. Ковалинського, науковець доходить висновку, що вже вчителюючи у м. Переяславі, Г. Сковорода мав чітку концепцію навчання словесності, висвітлену в праці філософа «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной для Переясловской семинарии», яку він розвинув у подальших дослідженнях та поклав в її основу принцип високої ідейності викладання словесності, гуманістичної спрямованості всього навчання.

Ученому близькі погляди письменника на необхідність читання класичних і нових творів (у своїх працях О. Мазуркевич неодноразово говорив про важливість ознайомлення школярів як з класичними, так і сучасними творами художньої літератури, зокрема реалізовував це в укладанні шкільних

підручників), але читання усвідомлене, пережите і засвоєне, читання «зі смаком»; навчання рідною мовою; вмiле поєднання естетичної та пізнавальної функції читання літератури; виховання мислячої, розумної, чуйної людини.

Аналіз творчої спадщини Г. Сковороди дозволив О. Мазуркевичу назвати визначальні, провідні педагогічні ідеї великого мислителя:

- патріотичне виховання, виховання дітей у дусі вірності своєму народові та готовності завжди йти з народом, служити йому;
- гуманістичне виховання, повага до людини;
- демократичне виховання, нерозривний зв'язок із життям, з народом;
- трудове виховання;
- гармонійне виховання, розвиток дітей з урахуванням їх природних здібностей;
- свiдоме виховання [169, с. 68].

Науковець стверджує, що основним дидактичним принципом у педагогічній концепції Г. Сковороди був зв'язок навчання з реальною дійсністю, підкорення його практичним потребам і насущним вимогам життя [169, с. 62]. Крім того, він завзято підтримує принцип ідейності навчання, висунутий Г. Сковородою, розвиває його у багатьох своїх працях.

Важливим науковець вважає міркування Г. Сковороди щодо того, що кожен учень має зайняти в житті місце за своїми здібностями і знаннями, при цьому сам процес навчання не повинен бути стихійним, він має мати активний характер втручання в природний хід розумового і естетичного розвитку дитини [169, с. 66].

Актуальною і сьогодні є праця «Г. С. Сковорода – учитель поетики», у якій автор досліджує педагогічну діяльність українського філософа [140].

До кола наукових інтересів ученого входили й педагогічні погляди Лесі Українки. Цінним для розвитку педагогічної думки в Україні О. Мазуркевич вважає її міркування про виховну роль художньої літератури, відзначає подвижницьку діяльність письменниці з укладання першого загальнодоступного підручника українською мовою «Стародавня історія

східних народів», у якому велика увага приділена історії розвитку мистецтва і літератури народів Сходу. Віддає належне турботам поетеси щодо розвитку дитячої книжки, поширенню фольклорного збірника «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини й Звягельщини на Волині». Науковець підкреслює, що у своїх збірках і творах для дітей, як і у ставленні до них, Леся Українка завжди залишалася справжнім педагогом, дбала, щоб «дитяча душа була до неї довірливо відкрита» [86, с. 48]. О. Мазуркевич постійно працював над удосконаленням змісту шкільної літературної освіти, тому йому близькі були погляди письменниці на питання добору художніх творів для школярів, зокрема для позакласного читання.

Особливу увагу дослідника привернули неопубліковані листи поетеси, які, на його думку, мають не тільки літературознавче, а й педагогічне значення і становлять інтерес у зв'язку з історією розвитку методики української літератури [86]. У них вона переймалася народними читаннями, скаржилася на те, що «добрих популярно-наукових книжок» було дуже мало. Відзначаючи багатогранність педагогічних поглядів письменниці, О. Мазуркевич зауважує, що вона піклувалася не тільки проблемами літератури, але й вивченням іноземних мов [86].

Не оминає своєю увагою вчений і педагогічні погляди українського поета, лірика, публіциста та перекладача П. Грабовського. Аналіз його праць, зокрема «О развитии школьного образования в Ахтырском уезде Харьковской губернии » (1985), «Дещо про освіту на Україні» (1897), «Лист до молоді української» (1894), дозволив О. Мазуркевичу зробити висновок, що до кола інтересів письменника входили питання навчання і виховання підростаючого покоління. Зокрема, цінними вчений вважає переконання поета про необхідність заохочення учнів до читання, вироблення в них літературних смаків і формування їх читацьких інтересів [169, с. 190].

Одна зі сторінок досліджень О. Мазуркевича – вивчення педагогічної спадщини українського поета, революціонера-демократа Т. Шевченка. Учений аналізує не тільки погляди поета на проблеми освіти і виховання, але й

звертається до висвітлення формування його світогляду, зокрема впливу на нього передової суспільної думки («Шевченко і петрашевці») [206]. Хоча, як зазначає український літературознавець Б. Чайковський, цю статтю не можна визнати вичерпною, оскільки це лише спроба дослідження такого плану, виконаного переважно на матеріалі з'язків Т. Шевченка з колишнім петрашевцем О. Плещєєвим [277, с. 73]. Аналіз праць Т. Шевченка дозволив О. Мазуркевичу зробити висновок, що поет чимало уваги надавав питанням освіти і виховання. У статті «Мысли Т. Г. Шевченко о воспитании и просвещении» (1952) [100] дослідник висвітлює погляди Т. Шевченка на освіту і виховання, акумульовані у його поетичних творах, повістях, драмах, щоденнику та листуванні. Насамперед він акцентує увагу читача на глибокій впевненості Т. Шевченка в прагненні простого народу до знань, що виявляється у російських повістях письменника «Близнюки», «Капітанша», «Прогулянка із задоволенням і не без моралі», поемі «Марія», у яких він показує, яким плідним є ґрунт у трудовому народі для посіву зерен науки, однак обмеження з боку царського самодержавства дозволяли лише поодиноким вихідцям з народу отримувати освіту, середня і вища школа в Росії були недосяжними для дітей трудящих.

Учений підкреслює педагогічне значення творчості Т. Шевченка, її ролі у становленні й розвитку методики української літератури в другій половині XIX ст. Так, у «Нарисах з історії методики української літератури» він стверджує, що найбільша заслуга у створенні перших українських шкільних підручників, як і в усій боротьбі за навчання в школах України рідною мовою та вивчення української літератури, належить саме Т. Шевченку» [169, с. 81]. Безперечним проривом у педагогіці О. Мазуркевич вважає створення Т. Шевченком «Букваря», у якому були розміщені зрозумілі тексти, пересипані народними прислів'ями, кращі твори російської та української народної творчості. Учений зазначає, що поет не тільки був автором «Букваря», а й намагався розповсюдити його серед широких мас селянства.

У педагогічній концепції О. Мазуркевича чільне місце займає питання ролі вчителя у навчально-виховному процесі. Саме тому йому були близькі погляди Т. Шевченка на вирішальну роль учителя у вихованні підростаючого покоління. Критика поетом підготовки фахівців у вищій школі, яка давала лише «поверхову освіту», вчений вважає цілком справедливою. О. Мазуркевич описує, як ревно Т. Шевченко ставився до проблеми вчительських кадрів. У повісті «Близнюки» Т. Шевченко створює образ учителя-ентузіаста Степана Мартиновича, який, не маючи освіти, мав велику потребу у навчанні сільських дітей грамоти. Учений наголошує, що Т. Шевченко зовсім не ідеалізував школу, у якій насаджувалася система зубріння і «паличного» виховання (повість «Княгиня»), його мрією було втілення ідеї доступності освіти для всіх у той час, коли на селі була лише одна грамотна людина – писар.

О. Мазуркевич особливо високо цінує педагогічні погляди Т. Шевченка щодо участі у вихованні підростаючого покоління сім'ї, а особливо матері; вважає таким, що заслуговує уваги, проект Т. Шевченка зі створення шкіл для батьків; підтримує критику поетом практики навчання молодих людей за кордоном, яке не відповідало, на його думку, інтересам батьківщини, вимогам українського народу; проте зазначає, що Т. Шевченко, воюючи проти преклоніння перед іноземщиною, не відгороджував свій народ від інших народів, закликав і свого навчатися, і чужого не цуратися [100, с. 75].

Близькими О. Мазуркевичу є погляди Т. Шевченка на навчання рідною мовою, виховну роль народної пісні.

О. Мазуркевич підкреслює, що Т. Шевченко з позицій революційних демократів визначає мету освіти – «...виховання в народі борців проти самодержавія, кріпосництва» [100, с. 72].

Надзвичайно прогресивними та актуальними він вважає ідеї поета щодо створення шкіл для трудового народу. Т. Шевченко озброював ці школи своїм «Кобзарем» і складав для них підручники, починаючи з «Букваря южнорусского» [177, с. 51). Учений зазначає, що всі передові російські діячі, педагоги з глибоким інтересом та повагою ставилися до ідей Т. Шевченка,

зокрема їх підтримував видатний учений, педагог і діяч народної освіти М. Пирогов, учений, літературний критик, публіцист і письменник М. Чернишевський [197, с. 26-37].

Дослідження творчої спадщини Т. Шевченка дозволили О. Мазуркевичу назвати його справді «народним педагогом», який послідовно запроваджував в Україні програму великих російських просвітителів-революціонерів.

Значимо, що вчений не обмежується аналізом педагогічних поглядів самого Т. Шевченка. Вивчення праць передових діячів російської школи з виховання засобами літератури дозволило йому проаналізувати їхні погляди щодо педагогічних ідей Т. Шевченка та ролі його творів у духовному зростанні молоді. Він зазначає, що на необхідності вивчення творчості поета в школі наполягав К. Ушинський. Цю точку зору поділяв і видатний російський педагог-методист, автор багатьох шкільних підручників та методичних посібників В. Стоюнін, про що свідчить розміщення у його хрестоматії для молодших класів перекладених російською мовою уривків з поем «Катерина», «Гайдамаки», повний текст твору «Іван Підкова».

Великого значення вивченню творчості Т. Шевченка в дореволюційній російській школі надавав відомий прогресивний діяч у галузі педагогіки, методист російської літератури В. Острогорський. У його посібнику «Русские писатели, как воспитательно-образовательный материал для занятий с детьми и для чтения народу» в окремому розділі розглядається творчість Т. Шевченка з погляду її педагогічного значення, яку він вважав особливо благодійною для виховання народних мас. Необхідним педагог вважав вивчення в школі поеми «Катерина». До списку художніх творів, рекомендованих для самостійного читання учнями, він включає разом з творами О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, М. Некрасова й твори Т. Шевченка.

До педагогічних поглядів В. Острогорського Олександр Романович ставився з великою пошаною. Неодноразово у своїх працях він апелював до його думки щодо необхідності дослідження історичного розвитку передової методичної думки, викоренення формалізму у викладанні літератури [169, с. 10,

164], про організацію процесу навчання літератури, наприклад, висуваючи тезу про необхідність застосування ідейно-естетичного аналізу художнього твору на уроках літератури, подолання перевантаження учнів навчальним матеріалом на уроках літератури [169, с. 164, 356]. Цінним у поглядах педагога він вважав намагання ввести до шкільного курсу літератури не тільки твори російських, але й окремі твори зарубіжних письменників [169, с. 147].

Вибудовуючи свою методичну систему навчання літератури, О. Мазуркевич орієнтується на методичні праці російського літературного критика, поета, публіциста, революційного демократа М. Добролюбова, який рекомендував використовувати при вивченні літератури аналітичний метод, конкретний розбір художніх творів у єдності їх змісту і форми, ідеї та образів твору, історичної обумовленості, який має закріплюватися письмовими роботами аналітичного характеру. Зауважує, що сформульовані М. Добролюбовим принципи критичного аналізу художнього твору в школі відстоював видатний педагог другої половини XIX ст. В. Стоюнін [169, с. 166]. Слідом за М. Добролюбовим, науковець неодноразово у своїх статтях виступає проти «розжовування» матеріалу підручника.

Одним із невичерпних джерел збагачення педагогіки та методики літератури О. Мазуркевич вважав педагогічні ідеї великого художника і мислителя, поета і вченого І. Франка. Критичний аналіз його праць у контексті конкретних історичних умов, за яких розвивалися погляди вченого, а саме: «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» (1878), «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884), «Тополя Т. Шевченка» (1890), «Таємні товариства молоді» (1890), «Pedagogiczne tumani» (1891), «Наш театр» (1892), «Леся Українка» (1898), «Із секретів поетичної творчості» (1899), «Нарис історії українсько-руської літератури», «Метод і задача історії літератури» (1926), оповідання «Борис Граб» тощо дав можливість ученому оцінити внесок великого письменника у розвиток педагогічної науки, викласти його погляди на проблеми навчання літератури, які, на його думку, мають особливий інтерес для вчителів-словесників.

Він вважає цінним для вивчення вчителями праць І. Франка методичного характеру, у яких той не обмежується постановкою проблем навчання, але й дає цінні вказівки щодо вдосконалення процесу навчання. Заслугою І. Франка є його боротьба проти схоластики у викладанні літератури, зведення вивчення творів письменників до механічного зубріння, спотвореного трактування найвидатніших явищ української літератури у шкільному курсі. Через це письменник критикував шкільні програми і підручники, зазначаючи, що антинародний напрям, який офіційно надавався шкільному курсу літератури, гімназійним програмам словесності, є одним із джерел, що породжують антипатріотизм і національний нігілізм [134, с. 26]. Доречними, на думку О. Мазуркевича, є думки І. Франка про зміст навчання літератури, зокрема щодо укладання хрестоматій та принципів їхнього формування на основі словесних древностей, вивчення яких без докладних історичних і порівняльно-літературних пояснень, коментарів тільки шкодитиме формуванню в учнів необхідних уявлень про багатство української мови та літератури. Актуальним він визнає твердження письменника, що метою викладання літератури в школі має бути ознайомлення учнів з живою мовою і живою літературою, українським фольклором.

Науковець підтримує погляди І. Франка на роль учителя у викладанні літератури, зокрема щодо його живого слова на уроці.

Аналіз праці «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884) дав можливість досліднику окреслити ставлення І. Франка до питання підготовки вчителя української літератури, яку письменник вважав вкрай незадовільною. О. Мазуркевич акцентує увагу на висвітленні І. Франком позитивного образу вчителя у його творах (наприклад, учитель Міхонський з оповідання «Борис Граб»). Саме у характеристиці цього персонажа І. Франко втілює свій ідеал учителя: доброго, розумного, що вміє поєднати в собі прихильність і довірливість, заохочувати учнів до самостійного творчого мислення, пробуджувати у них інтерес до навчання.

Цінним у методичній концепції письменника науковець визнає розподіл аналізу художнього твору на дві галузі:

– психологічний аналіз, що дає можливість розкрити творчість художника з внутрішнього, індивідуального боку, оцінити багатство фантазії художнього слова, ясність і пластику його уяви, силу і «живість» його чуття, склад і широту його пізнань, дозволяє простежити розвиток літературних традицій у творчості художника і зв'язок його з життям;

– історичний аналіз, що розкриває зв'язок художнього твору чи загалом творчості письменника з історією літератури [134, с. 28].

Одним із важливих методологічних принципів, покладених І. Франком в основу методики літератури, О. Мазуркевич вважає принцип інтернаціоналізму. І. Франко закликав при розгляді літературних явищ не замикатися у вузьких національних рамках, не відгороджуватися від здобутків інших народів [с.30]. Разом з тим, учений вітає позицію Франка щодо необхідності відтворення в літературі національних особливостей народу.

Упродовж своєї педагогічної діяльності вчений повсякчас опікувався питаннями змісту літературної освіти школярів, зокрема особливу увагу звертав на укладання підручників з літератури. Саме тому йому близькі погляди І. Франка на тогочасні шкільні підручники, посібники та його критичне ставлення до них, рішуче засудження схоластики у викладанні літератури.

Аналізуючи праці О. Мазуркевича, бачимо, що він опирається саме на думку І. Франка, доводячи важливість аналізу мовностилістичних засобів художнього тексту у практиці навчання літератури. Співзвучні погляди О. Мазуркевича і І. Франка на питання письмових робіт учнів з літератури, організацію позакласного читання художніх творів.

Протестуючи проти морального виховання учнів на уроках літератури через «пустопорожні моральні сентенції, повчання, пустодзвонні проповіді» та доводячи необхідність у цьому процесі розкриття глибокої внутрішньої ідейності й художньої довершеності, втіленої у всій системі образів художнього твору, О. Мазуркевич посилається на літературно-педагогічні праці І. Франка, у

яких той вимагав, щоб при аналізі художнього твору вчитель уникав поверхового моралізаторства, а разом з учнями заглиблювався у зміст твору, розкриваючи ідейно-художню силу його образів [166, с. 215].

Отже, глибоке вивчення творчого доробку І. Франка дозволило вченому виокремити основні принципи методики літератури, які проголошував письменник і які й сьогодні не втратили своєї цінності, а саме:

- ґрунтовний аналіз художнього твору після попереднього уважного його читання і продумування його змісту;
- оцінка літературних образів і явищ у зв'язку з життям, конкретною історичною обстановкою;
- виявлення в творах живого зв'язку з життям автора, його поглядами і переконаннями;
- принцип інтернаціоналізму;
- аналіз художнього твору в єдності його форми і змісту;
- розгляд художнього твору з погляду загальнонародного і загальнолюдського культурного розвитку;
- розвиток самостійного мислення учнів [169, с. 155].

Відзначаючи багатство методичної спадщини І. Франка (досить повна характеристика стану викладання літератури в школах Галичини, глибокий аналіз і критика шкільних програм і підручників з літератури, чітко визначені загальні вимоги до навчання літератури, принципи аналізу художнього твору в школі, розкриття змісту і значення позакласного читання художніх творів), О. Мазуркевич переконливо доводить, що глибокий науковий аналіз творчої спадщини І. Франка дає можливість не тільки окреслити його педагогічні погляди, але й є дороговказом для вчителів-словесників.

У різні роки своєї наукової діяльності О. Мазуркевич вивчав творчу спадщину видатного вітчизняного педагога К. Ушинського та його вплив на розвиток педагогічної науки («Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи» (1954); «К. Д. Ушинський і Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської» (1974)). Він доводить, що праці

К. Ушинського про народність громадського виховання, дидактику і психологію були теоретичним підґрунтям для педагогічної діяльності багатьох видатних педагогів, зокрема зазначає, що яскравим виразником і послідовником поглядів педагога на функціонування недільних шкіл, у яких він вбачав підтвердження того, що народ розвивається нестримно та потребує знань, була Х. Алчевська [177, с. 51]. Він звертає увагу на таку актуальну й сьогодні проблему, якою опікувався К. Ушинський, як підготовка вчителів [159, с. 259]; підтримує тезу про величезний виховний потенціал особи викладача [293, с. 123].

На основі аналізу праць К. Ушинського О. Мазуркевич робить висновок, що педагог надавав великого значення творчості Т. Шевченка як невичерпного матеріалу для здійснення виховної роботи в школі, розвитку найбагородніших і найніжніших почуттів у серцях молодого покоління [197, с. 26-37].

Особливо прогресивними О. Мазуркевич вважає погляди К. Ушинського на вивчення рідної мови у школах України – мови Т. Шевченка, яка заборонялася царським урядом, виганялася зі школи «як чума» [197, с. 26-37]. Серед іншого зазначає, що одним із популяризаторів цих поглядів був його послідовник М. Бунаков, який пропагував твори Т. Шевченка для вивчення у школі, у тому числі розмістив у своїй книзі «Живое слово» поезію Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» у перекладі російського поета Л. Мея.

Увагу О. Мазуркевича привертала педагогічні погляди видатних українських письменників М. Коцюбинського, С. Васильченка, викладача української мови та літератури Київської школи на Лук'янівці, якого він називає «дерзновенным», М. Зерова, викладача Златопольської гімназії, пізніше – професора української літератури Київського інституту народної освіти, видатного українського поета, перекладача і літературознавця, які були для нього еталоном учителів-подвижників. Саме вони, за твердженням ученого, були продовжувачами новаторських традицій учителів української словесності О. Духновича, Ю. Федьковича, А. Свидницького, І. Воробкевича,

Х. Алчевської, Б. Грінченка, які не тільки втілювали у життя їх досвід роботи, але й докладали зусиль до їх розвитку.

Дослідник упевнено доводить, що М. Коцюбинський прагнув до встановлення нерозривної єдності навчання і виховання, зокрема на уроках словесності, вболівав за методичну озброєність учителя. Чільне місце у педагогічних поглядах письменника займало питання добору художніх творів до читання в школі і вдома. Великим історичним внеском у справу розвитку методики, школи і вітчизняної педагогіки науковець вважає його боротьбу за навчання рідною мовою.

Із праць О. Мазуркевича дізнаємося про роль С. Васильченка в розвитку радянської методики літератури в Україні, його внесок у методику літератури в ті часи, особливо в добу боротьби проти перекручень у педагогічній науці. На прикладі життя та діяльності С. Васильченка О. Мазуркевич показав типове для тогочасної дійсності як в Україні, та і в Росії ставлення до освіти народу та вчителя з боку влади. Дослідник робить висновок, що письменник вів гостру принципову боротьбу проти антинаукової «теорії комплексів», заборони шкіл з українською мовою навчання і русифікації всієї системи освіти [169, с. 206]. Однак, зауважує науковець, С. Васильченко не був русофобом, не виступав проти вивчення російської мови і літератури, навпаки, пропагував вивчення байок І. Крилова, часто звертався до творів В. Короленка, А. Чехова, М. Горького, але разом з тим слідом за К. Ушинським, М. Чернишевським, М. Добролюбовим висловлював своє переконання щодо необхідності навчання дітей-українців рідною мовою [169, с. 207].

Вивчення діяльності С. Васильченка дозволило вченому проаналізувати його погляди на проблеми навчання та виховання. Однією з важливих методичних вимог педагога до викладання літератури науковець вважає відчуття вчителем художності твору. Сучасними й для другої половини ХХ ст. дослідник визнає вимогу С. Васильченка до учителя літератури у вмінні зв'язувати художні твори з життям [166, с. 15], викладання літератури у єдності ідейності та художності [185, с. 25-26]. О. Мазуркевич як активний

пропагандист принципу самостійності та розвитку творчого сприйняття учнями художніх творів знаходить підтримку у працях письменника, у яких він підкреслює роль учнівських творів, що допомагає «...розвинути розум у дитини, розбудити в неї думку, зробити їх швидкими та гострими» [169, с. 207]. Він зазначає, що педагогічні інтереси С. Васильченка концентрувалися не тільки на питаннях освіти дітей, а й батьків. Підтвердженням цього є практика його роботи в школі. Так, в одній із шкіл, де йому довелося працювати (а за вільнолюбство та демократичні погляди на проблеми навчання і виховання місцева влада переводила його з однієї школи в іншу), він залучав батьків учнів до позашкільної діяльності у драматичному гуртку.

Науковець підкреслює, що навіть після категоричної заборони влади вчителювати С. Васильченко, присвятивши себе літературі, не полишав педагогічних проблем. Особливе місце в його творчості посідають оповідання, присвячені школі, учителям, дітям. Майже в усіх творах С. Васильченка є тема праці вчителя, яку він високо поцінював. В основі його оповідань «Вечеря», «Вова», «Над Россю», «З самого початку», «Гріх» – занедбана сільська школа, важкий матеріальний стан учителів, їх праця в умовах моральної ізоляції. Письменник обстоював свій ідеал справді народного вчителя, який, за його словами «...не мусив бути «святим» безсловесним попихачем, учитель повинен бути сильний, незалежний» [169, с. 357].

Особливу увагу вчительства О. Мазуркевич привертає до поглядів С. Васильченка на роль суспільно корисної праці, організованої творчим натхненням учителя, у вихованні школярів, які він найбільш яскраво висвітлив у повісті з життя радянської школи «Авіаційний гурток».

Прогресивним у діяльності педагога, як підкреслює науковець, було ознайомлення школярів з усною народною творчістю, яке, на його думку, великою мірою сприяло розвитку в учнів рідної мови, кращими творами російських письменників, у тому числі він перекладав українською мовою твори М. Гоголя, В. Короленка, М. Лєскова, О. Серафимовича [202, с. 85-88].

Безсумнівним авторитетом для О. Мазуркевича був автор першої післяжовтневої методики української літератури (1921) О. Дорошкевич, український літературознавець і літературний критик доби Розстріляного відродження, педагог, автор підручників з історії української літератури. Його заслуга, на думку вченого, полягає у створенні перших методичних посібників з української літератури в радянській школі («Українська література в школі. (Спроба методики)» (1921), вибудові авторської методики навчання літератури, в основу якої він вимагав покласти безпосереднє ознайомлення з художнім твором і активне його сприйняття, спростовував практику підміни бесідою з приводу художнього твору ознайомлення з самим твором [192, с. 26-30].

Погляди О. Мазуркевича перегукуються з поглядами О. Дорошкевича щодо укладання шкільних підручників, зокрема його протесту проти підручників, у яких навчальний матеріал подавався готовим до сприйняття, «розжованим», проти переказу твору і характеристики образів у підручнику, які не залишають місця для самостійності учнів, розвитку їх творчого сприйняття художнього твору. Науковець повністю погоджується з думкою О. Дорошкевича про роль підручника, яка може бути виправдана, якщо в ньому подано тільки ті відомості з літератури, що не можуть бути добуті лабораторним шляхом над текстом художнього твору, ті матеріали і завдання, які стимулюватимуть учня до самостійної діяльності, пошуку, творчості у процесі читання художнього твору. Однак в ідеї національного виховання молоді О. Дорошкевича він вбачає вплив буржуазно-націоналістичної ідеології. Не погоджується вчений і з підходом педагога до аналізу художнього твору, вважає його формальним, оскільки він базується на вивченні художніх образів, композиції, пейзажу, жанру, стилю тощо [192], звинувачує у штучному відриві художнього аналізу твору від ідейного, оскільки на перше місце ставить художній, а на друге – ідейний аналіз. Проте, як зазначає дослідник, основний принцип методики О. Дорошкевича «через образи – до ідейності» не тільки не застарів, а й цілком відповідає специфіці художньої літератури і вимогам наукового підходу до аналізу художніх творів [192, с. 38].

Крім того, О. Мазуркевич протестує проти ідеї аполітичності школи, яку пропагував О. Дорошкевич, оскільки, як наголошує вчений, це не відповідає принципам комуністичного виховання [192]. Очевидно, що науковець підходить до оцінки педагогічної спадщини О. Дорошкевича з класових позицій, що було притаманно тому часові.

З великою повагою ставився вчений до педагогічних поглядів видатного вченого, педагога, діяча народної освіти М. Пирогова, зокрема його прогресивних думок щодо реалізації ідеї недільних шкіл, які, за переконанням педагога, найбільшою мірою відповідали потребам краю. Актуальною він вважає статтю вченого «Про недільні школи» (1863), у якій з великою шаною він говорив про таких ентузіастів, як Х. Алчевська, що взялися за справу освіти народу [159, с. 269].

Важливим внеском у методикку літератури О. Мазуркевич вважав офіційне затвердження у 50-х рр. XIX ст., коли М. Пирогов був попечителем учбового округу, в Одесі і Києві літературних бесід у шкільній практиці [177, с. 49]. За його ініціативи були затверджені спеціальні Правила, у яких вказувалося, що метою запровадження літературних бесід є розвиток самостійної пізнавальної діяльності учнів та формування у них усних та письмових навичок висловлювання своїх думок. Дослідник зауважує, що М. Пирогов не розглядав літературну бесіду як метод викладання літератури на уроці, однак вважав її одним із цінних засобів виховання в учнів здібності до самостійної розумової праці та важливою формою позакласної роботи. У вищезазначених Правилах також наголошувалося, що теми бесід можуть бути запропоновані не тільки вчителем, але й учнями, а кінцевою метою таких бесід має бути з'ясування істини.

Для підтвердження своїх поглядів щодо змісту літератури як шкільного предмету та виховної ролі літератури О. Мазуркевич неодноразово у працях звертається до висловлювань Н. Крупської, яка, на думку науковця, разом із М. Горьким та А. Луначарським заклала фундамент шкільного предмета літератури [102, с. 52.]. Актуальною він вважав її позицію щодо важливості

відбору художніх творів, зокрема творів сучасних письменників, що відтворюють сучасність і є засобом формування світогляду молоді, її моральних засад [180, с. 38]; підтримував погляди педагога на алогічне «прив'язування» вивчення літератури до сучасності, надумані, показні, вимушені паралелі [166, с. 225].

Вибудовуючи свою педагогічну концепцію виховання учнів, зокрема й трудового, засобами літератури, дослідник звертається до творів А. Макаренка, стверджуючи, що виховна роль праці у художніх і наукових творах педагога знайшла своє визначення як програма росту і розвитку особистості. Науковець стає на одну позицію з педагогом, вбачаючи у процесі трудового виховання не тільки педагогічний, але й психологічний вплив на особистість, погоджуючись з його думкою, що саме психологічне сприймання праці є переживання активне, а не обмежене рамками договору, таке, що впливає з найглибших потенцій зростаючої, простуючої вперед особистості [312, с. 49]. Ученому імпонує ставлення А. Макаренка до вчителя літератури, образ якого учений вималював у нарисі «Викладач словесності». Збігаються ідеї педагогів щодо викоренення шаблону у вивченні літератури, забезпечення ідейно-естетичної єдності в аналізі художнього твору, необхідності вивчення творів напам'ять як елемент літературно-естетичного виховання [169, с. 303].

Зазначимо, що погляди О. Мазуркевича на педагогічну спадщину А. Макаренка перегукувалися з поглядами М. Ярмаченка, відомого педагога, доктора педагогічних наук, професора, академіка, засновника і першого президента АПН України, директора НДІП УРСР [306].

Отже, О. Мазуркевич звертався до надбань педагогічної науки України дорадянської доби, глибоко усвідомлюючи її роль і значення для дальшого розвитку педагогічної думки, важливість і необхідність вивчення історії педагогіки для критичного осмислення і творчого використання кращих з них у практиці роботи школи.

2.2. Роль О. Мазуркевича у поверненні забутих імен в історії педагогіки

Крім дослідження творчих надбань відомих педагогів, О. Мазуркевич активно долучався до повернення забутих імен в історії розвитку педагогічної думки.

Атмосфера «відлиги» 60-х рр. ХХ ст. створила сприятливі умови для розвитку різних галузей науки, зокрема й педагогіки. Це дозволило вченому, крім дослідження педагогічних поглядів відомих прогресивних діячів освіти і культури (А. Макаренка, К. Ушинського, Г. Сковороди, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка та ін.), активно долучитися до повернення забутих імен в історії розвитку педагогічної думки, педагогів, імена яких замовчувалися за сталінського режиму. Праці О. Мазуркевича, присвячені висвітленню поглядів видатних педагогів кінця ХІХ-початку ХХ ст. Х. Алчевської, І. Прижова, Л. Струніної й сьогодні привертають до себе увагу дослідників своєю ґрунтовністю, виваженістю суджень і висновків. Зокрема, вагомим внеском в історію педагогіки стала діяльність О. Мазуркевича з вивчення творчої спадщини прогресивного діяча народної освіти в Україні Х. Алчевської. Ретельне вивчення її праць, щоденників, листування з випускниками Харківської недільної школи дозволило йому проаналізувати погляди вчительки на питання освіти та визначити її роль в історії розвитку педагогічної науки у своїх численних працях («До оцінки педагогічної спадщини і творчої діяльності Х. Д. Алчевської» (1958), «Українська і російська літератури в школі Христини Данилівни Алчевської» (1961), «Нариси з історії методики української літератури» (1961), «Патріотичний вклад у справу народної освіти і педагогічної науки (З нових досліджень неопублікованої спадщини): до 100-річчя Харківської недільної школи Х. Д. Алчевської» (1962), «Т. Г. Шевченко в Харківській недільній школі» (1964), «Визначні українські педагоги - народні просвітителі. Алчевська Х. Д. та її сподвижники. До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи (1862–1962)» (1963), «Христя Алчевська про Т. Г. Шевченка» (1964), «Подвижниця народної освіти: Алчевська Х. Д.» (1966),

«Іван Франко у зв'язках з народними просвітителами Наддніпрянської України: [зокрема, з Х. Д. та Х. О. Алчевськими]» (1968), «Невідомий рукопис Х. Д. Алчевської з методики навчання грамоти» (1971), «К. Д. Ушинський і Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської» (1974), «Алчевська Христина Данилівна: [біогр. довідка]» (1988).

Наукова ініціатива О. Мазуркевича з вивчення педагогічної спадщини Х. Алчевської була підтримана вченими у галузі педагогіки. Так, один із сучасників О. Мазуркевича, О. Дзевєрин, відгукує про його книгу «Визначні українські педагоги-народні просвітителі. Алчевська Х. Д. та її сподвижники. До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи (1862–1962)» (1963), назвав її добрим початком дослідження й популяризації творчої спадщини Х. Алчевської [60, с. 99].

Використовуючи цінний фактологічний матеріал, автор описує життєвий та творчий шлях Х. Алчевської, її педагогічну, просвітницьку діяльність, досвід організації діяльності школи для дорослих.

Особливий інтерес О. Мазуркевича привернули листи Х. Алчевської, записи у її щоденнику, аналізуючи які, він доходить висновку, що формуванню прогресивних поглядів учительки сприяла родина, зокрема дід (батько матері) – генерал Вуїч, герой Вітчизняної війни 1812 р. Вона виховувалася на творах Т. Шевченка, брала активну участь у революційних гуртках молоді, пов'язаних з «Колоколом» О. Герцена. На момент відкриття Харківської безкоштовної жіночої недільної школи (13 травня 1862 р.) у 21 рік це була вже цілком сформована, свідома, енергійна, талановита народна вчителька, сповнена надій і сподівань на покращення стану народної освіти.

Школа для Х. Алчевської стала, незважаючи на заборону, не тільки осередком пропаганди української мови, української пісні, «Кобзаря» Т. Шевченка, а й одним із центрів руху за створення і розвиток шкіл такого спрямування.

О. Мазуркевич висвітлює науково-методичну діяльність Х. Алчевської зі створення перших систематичних навчальних програм, підручників та

посібників для недільних шкіл, зокрема тритомного методико-бібліографічного посібника «Що читати народові?» (1884-1906), у якому їй належить 1150 статей [289, с. 47]. Докладно аналізуючи зміст посібника, він звернув увагу на той факт, що вона добирала й анотувала передусім твори з яскраво вираженим соціальним звучанням, зазначав, що чільне місце у посібнику посідають твори Т. Шевченка. Важливість та актуальність такої книги, на думку О. Мазуркевича, доводять позитивні відгуки на неї прогресивних діячів науки, літератури, зокрема Л. Толстого, Ф. Достоевського, А. Чехова. Г. Успенського, М. Лисенка, Е. Ожешко, М. Бунакова, В. Вахтерова та інших [173].

Учений детально описує діяльність Х. Алчевської з написання та видання наукових і навчально-методичних праць. Її заслугою він вважає створення разом із колективом учителів своєї школи посібника «Книга дорослих» (3 випуски, 1899-1900, вийшло 13 видань), над яким майже шість років працювало майже 80 осіб, у тому числі відомі вчені Д. Багалій, Н. Бекетов, В. Данилевський та ін. У її науковому доробку низка праць з досвіду роботи недільної школи («Історія відкриття школи в селі Олексіївці Михайлівської волості» (1881), «Півроку з життя недільної школи» (1895), методичні праці («Островський у застосуванні до читання в народі» (1887), «Лермонтов на селі» (1894). Крім того, її перу належать оповідання для дітей, що публікувалися у журналі «Дитяче читання».

Найважливішими для читача-вчителя є ті сторінки праць О. Мазуркевича про Х. Алчевську, де він розглядає її власне педагогічну спадщину, досвід організації навчального процесу в недільних школах дорослих, цінні поради щодо організації та методики навчання в молодших класах, диференціації та індивідуалізації навчання, поєднання індивідуального та колективного навчання, теоретичні роздуми щодо дидактичних принципів та методичних прийомів навчання, методики навчання грамоти дорослих, практичний досвід читання і аналізу художніх творів, домашнього читання, проведення літературних бесід.

У складених колективом Харківської школи «Програмах викладання в недільних школах», «Каталозі книг», «Каталозі музею наочних посібників Харківської жіночої недільної школи» та в багатьох інших матеріалах він вбачає скарбницю методичних порад, що активно використовувалися у практиці роботи шкіл робітничої та селянської молоді. Це ще раз доводить тезу, висловлювану вченими, що розробка нових методичних систем навчання в кінці XIX-початку XX ст. відбувалася в безпосередньому зв'язку з досвідом роботи передових для того часу шкіл [64, с. 91].

Особливого значення О. Мазуркевич надає розробці Х. Алчевською методики проведення літературних бесід з учнями, хоча цей метод був відомий і раніше, але вона не тільки запровадила (на відміну від М. Пирогова, який розглядав літературну бесіду як засіб позакласної роботи, та інших своїх попередників), а й поклала його в основу всіх занять з літератури, ввела у систему уроків, літературні бесіди проводилися за детально розробленою і суворо контрольованою програмою як обов'язкові навчальні заняття, що забезпечувало успіх у навчанні дорослих, зайнятих на роботі [129, с. 49]. Значення цього методу відзначали М. Бунаков, В. Вахтеров.

Однак, стверджуючи, що в Х. Алчевської була своя педагогічна система, О. Мазуркевич досить стисло і схематично висвітлює її педагогічні ідеї. Крім того, у його працях ми не знаходимо інформації про те, чим конкретно відрізнялася Харківська недільна школа від аналогічних шкіл у м. Києві, Москві, Петербурзі. Хоча він підкреслює, що ще за життя Х. Алчевська отримала визнання не тільки на батьківщині (багато освітніх товариств обирали її почесним членом, Петербурзьке і Московське товариства нагородили її золотими медалями), але й за кордоном: Міжнародна ліга освіти обрала її своїм віце-президентом, на міжнародних виставках їй присуджували вищі нагороди, зокрема на Всесвітній виставці в Парижі її книга «Що читати народу?» одержала гран-прі, прогресивні французькі діячі подарували педагогу велику бронзову скульптуру роботи А. Ланца із зображенням Песталоцці з учнями з написом «Видатній просвітителі».

У різні періоди розвитку історико-педагогічної науки позицію Х. Алчевської щодо мови викладання науковці оцінювали по-різному. У зв'язку з переходом на навчання російською мовою були наклепи на народну вчительку, її обзивали «ренегаткою», «перевертнем». Зокрема, Б. Грінченко порвав зв'язки з Х. Алчевською, звинувачуючи її в тому, що вона зреклася свого рідного краю і працює, щоб «змоскалити» український народ. О. Мазуркевич цілком правильно вважав, що перехід її на навчання російською мовою аж ніяк не був виявом зневажання української мови. Навпаки, і українська мова, і українська пісня мали в школі Х. Алчевської однакові права з російською. Учений, ретельно вивчивши листи, щоденники Х. Алчевської, спогади учнів її школи, стверджував, що давні намагання звинуватити просвітельку в тому, нібито вона проводила в Україні «русифікацію» народної освіти, не мають жодних підстав. Доказом цього є і листування Х. Алчевської з І. Франком і його соратником по роботі українофільських гуртків, одним із фундаторів першої модерної української політичної організації – Русько-української радикальної партії М. Павликом, які були досить високої думки щодо діяльності недільної школи Х. Алчевської та її загалом її педагогічної діяльності. Ретельний науковий пошук дозволив ученому довести, що українська пісня протягом усіх 50-х років існування Харківської недільної школи не змовкала у її стінах і безперервно надихало її учениць слово Великого Кобзаря. Шевченківські вечори були справжніми святами у школі. Вона сміливо включала поезії Шевченка до своїх «Книг дорослих» – підручників для недільних шкіл [209, с. 88-96]. Крім того, вона пропагувала як засіб виховання трудящих мас твори таких українських письменників, як: Марко Вовчок, Ю. Федькович, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, П. Грабовський, Леся Українка, російських письменників – О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, І. Тургенєва, М. Островського, В. Короленка, Максима Горького та польських письменників – Е. Ожешко, М. Конопницької, Б. Пруса.

Досвід роботи недільної школи Х. Алчевської знайшов своїх послідовників. За її прикладом була створена схожа школа у м. Тернополі.

О. Мазуркевич наводить численні факти, що підтверджують його основне положення – просвітительська діяльність Х. Алчевської мала демократичну спрямованість і служила об'єктивно цілям визвольної боротьби трудящих. Доведено те, що Харківська недільна школа понад півстоліття була прогресивним педагогічним центром освіти трудящих не тільки в Україні, але й у Росії, є беззаперечним фактом величезної заслуги Х. Алчевської у розвитку народної освіти. Її діяльність він називає подвигом життя, красивим і величним [177, с. 51]. Науковець стверджує, що великою заслугою Х. Алчевської є реалізація основної прогресивної ідеї виховання епохи 60-х рр. ХХ ст. – розкріпачення особистості, визнання її прав на самостійність, вільну думку, на освіту і всебічний розвиток.

Дослідник вважає, що досвід функціонування Харківської жіночої недільної школи, система педагогічних рад і педагогічних щоденників учнів, методика навчання дорослих грамоти, створена Х. Алчевською, вимагає глибокого дослідження та відкриває широкі можливості для його використання, закликає дорожити такою спадщиною [144, с. 80].

О. Мазуркевич відкрив для широкого читача ім'я ще одного видатного вітчизняного педагога, продовжувача справи Х. Алчевської – її сина М. Алчевського, який не тільки пропагував педагогічні надбання недільної школи своєї матері, але й брав активну участь в організації системи радянської освіти дорослих [125, с. 25-31].

Історико-педагогічні розвідки вченого щодо діяльності Х. Алчевської та її внеску в розвиток освіти дали поштовх іншим науковцям для дослідження її педагогічної спадщини: М. Мухін «Педагогічні погляди і освітня діяльність Х. Д. Алчевської» (1979), В. Бардінова «20 видатних українських педагогів» (2002), Л. Бондар «Христина Алчевська – організатор освітньої справи в Україні» (2002), Т. Борисова «Найвидатніша просвітителька» (1991), С. Вишнівська «Віце-президент Міжнародної ліги освіти» (2003), О. Головка

«Сім'я Алчевських: Вони не були улюбленцями фортуни» (1995), М. Гомон «Листи Х. Д. Алчевської до Л. М. Толстого» (1991), В. Знаковський «Із прірви сну і забуття» (1996), Т. Іванцова «Алчевських важко переоцінити» (1991), Л. Ковалець «Христина Данилівна Алчевська та її школа» (2002), Н. Коляда «Христина Алчевська. На освітянській ниві» (2004), М. Лісовенко «Висока зоря Алчевської», 2003, В. Лутовинова «Христина Алчевська та її внесок в теорію і методику вибіркового бібліографування» (1998).

Завдячуючи копіткій праці О. Мазуркевича із вивчення архівних матеріалів, широкому загалу було повернуто й праці видатного вченого І. Прижова (1827-1885), якому він присвятив свою монографію «І. Г. Прижов. З історії російсько-українських літературних зв'язків» [97], низку статей, зокрема «Забуті сторінки. І. Г. Прижов про українську літературу» (1956) [92]. Позитивну оцінку монографії дав дійсний член Академії наук УРСР, доктор філологічних наук, професор Київського державного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри російської літератури О. Белецкий. У передмові до цієї праці він схвалює вибір автором теми дослідження та підкреслює його ретельність у зборі та відтворенні праць та висловлювань І. Прижова [97, с. 3-9].

Монографія О. Мазуркевича – ґрунтовна і логічна, праця, яка охоплює різні аспекти: основні етапи життя, чинники формування світоглядних позицій І. Прижова та його науково-педагогічної діяльності як ученого-історика, літературознавця, розробника наукової історії української літератури.

Аналізуючи становлення вченого, О. Мазуркевич робить висновок, що одним із чинників, які впливали на формування його поглядів, були народні пісні, розповіді рідних про часи кріпацтва, які він чув у дитинстві. Значний вплив на формування гуманістичної позиції І. Прижова мав В. Белінський. Він відчувався у всій його творчості, зокрема на праці В. Белінського він опирається у своїх судженнях про «Слово о полку Ігоревім» [97, с. 22-23]. Особливо близькі І. Прижову були ідейна принциповість і революційна непримиренність В. Белінського.

О. Мазуркевича висвітлює діяльність І. Прижова і як борця за народну освіту. Він підкреслює, що учений, вболіваючи за виховання майбутніх поколінь пригнобленого царизмом народу, у своїх працях багато уваги надавав питанням освіти простого народу, зокрема виступав за його звільнення від «кабацького просвітництва», за те, щоб діти трудящих мали можливість навчатися у кожній артелі. Характеризуючи ситуацію з освітою трудящих та їх дітей у царській Росії, І. Прижов у статті «З села» (1861) констатує, що школи не відкриваються, вчителів немає, навчання для трударів неможливе.

Заслугою І. Прижова була його гаряча підтримка недільних шкіл, які він розглядає як пропагандистські осередки різночинців [177, с. 45]. Саме у недільних школах він вбачав реальну можливість надання молоді не тільки елементарних знань, але й можливість навчати їх бути людьми. Він був впевнений у тому, що молодь повинна обов'язково відвідувати ці школи, адже учіння тут просте, людяне, тому людина може в них «обновитися, возвиситися, ушляхетнитися!» [97, с. 38].

Аналіз статті «Петербург і Москва» (1861), у якій І. Прижов виступив з гарячою підтримкою жіночої недільної школи на Васильєвському острові, (уже на той час досить відомою), констатує, що жінки Петербургу привернули увагу всіх до Петербургського університету, висловивши свою готовність до «загальнолюдського життя», дав досліднику підставу вважати важливим аспектом діяльності І. Прижова турбота про освіту жінок.

О. Мазуркевич засвідчує спільність поглядів І. Прижова на питання діяльності недільних шкіл з поглядами К. Ушинського, І. Франка, які вважали недільні школи осередком освіченості молоді, де вони здобувають знання про історію батьківщини, навчаються рідною мовою.

Навіть наприкінці життя, будучи в Сибіру, І. Прижов боровся проти переслідування вчителів. У листі М. Стороженку в 1882 році він описує інтриги ієзуїта-попа проти чесного вчителя та просування невігласів на посади вчителів. Крім того, він намагався використовувати, хоча й обмежені, можливості друку. Так, у листі тому ж М. Стороженку він просить надрукувати

статтю про безчинства під назвою «Денний розбій, здійснюваний пройдисвітами».

Аналізуючи праці І. Прижова, О. Мазуркевич підкреслює, що для вченого ідеалом просвітительства було підняття рівня життя народу, яке дозволило б підняти їх достаток і рівень освіти (статті «Російські клікуши», «Жебрацтво»), хоча конкретних шляхів вирішення цього завдання вчений не називає.

У працях І. Прижова вчений знаходив не тільки оригінальні ідеї, а й співзвучність своїм думкам щодо історії літературного процесу, необхідності навчання учнів рідною мовою. Науковець називає І. Прижова першим істориком української літератури. Зауважимо, що його рукопис «Побут Малоросії по пам'ятникам її літератури з XI по XVIII століття» вперше опубліковано у праці О. Мазуркевича «І. Г. Прыжов. З історії російсько-українських літературних зв'язків».

Глибокий аналіз творів, статей, листів І. Прижова дозволив досліднику зробити висновки про прогресивність його поглядів як у царині літературознавства, так і в освіті широких мас населення. Безперечною заслугою О. Мазуркевича є те, що він не тільки шляхом історико-педагогічного аналізу дослідив творчу спадщину І. Прижова, але й опублікував його праці, що дало можливість ознайомити з ними широке коло зацікавлених.

Завдячуючи педагогічним розвідкам ученого в історії педагогіки чільне місце посіло ім'я вчительки, завідувача Києво-Куреневського однокласного училища Л. Струніної (1869-1913). Хоча, як зазначає вчений у статті «Чому забута спадщина народної вчительки?» (1988), її погляди відбито у нечисельних працях, однак кожна з них є вагомим внеском до педагогічної скарбнички, адже вони не тільки на той час вирізнялися своєю актуальністю, але й «...життєвою силою прогресивних і плідних для нашого часу ідей» [109, с. 105].

Науковець доносить до широкого кола читачів факти із життя Л. Струніної, зазначаючи, що воно було позначене драматизмом та постійним пошуком. Доля не подарувала їй забезпеченого та щасливого дитинства, уже на шостому році життя вона стала напівсиротою, часто хворіла, але вже в цьому

віці вирізнялася серед інших дітей умінням читати та надзвичайними допитливістю і працьовитістю. Саме ці якості допомагали їй у навчанні в гімназії, яку вона закінчила із золотою медаллю. Система навчання в гімназії її не задовольняла, можливо, уже тоді до неї прийшло рішення обрати професію педагога. Розпочавши роботу у приватній школі, вона продовжила її в пансіоні, при цьому активно займаючись самоосвітою, зокрема вивчаючи чотири іноземні мови (польську, німецьку, французьку, англійську) та вдосконалюючи знання рідної – російської мови, цікавлячись педагогічною та художньою літературою. Незважаючи на проблеми зі здоров'ям, працювала в недільній школі, була активним діячем кількох комісій Товариства грамотності. У цей час були видані її перші праці «Первые воскресные школы» и «Из дневника учительницы воскресной школы». Досвід педагогічної роботи продовжувала здобувати в чоловічій гімназії, а пізніше – Київській міській народній школі.

О. Мазуркевич з глибокою пошаною говорить про невтомну працю вчительки, яка, отримавши призначення на посаду завідувача Києво-Куринівського училища, увесь свій час присвячує заняттям у школі. Заслугою Л. Струніної вважає те, що за час її роботи школа розбудувалася, збільшився контингент учнів, поліпшилося навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, якість навчальних досягнень учнів. Здобутки вчительки на освітянській ниві поцінювали прогресивні педагоги, батьки, громадські діячі.

Вагомим внеском до педагогічної науки він вважає головну працю життя просвітниці «Грамматика у початковій школі за принципом самодіяльності. Курс підготовчий: Посібник для учнів. З малюнками і творами дітей» (1915) – результат багаторічного досвіду педагога. О. Мазуркевич простежує досить довгий шлях цього твору до друку: Київська міська управа не наважилася ухвалити рішення щодо публікації праці та віддала клопотання сестри Л. Струніної в училищну комісію, яка також не взяла на себе відповідальності за друк і передала працю на розгляд київським педагогам В. Науменку, О. Музиченку, С. Лубенцю, В. Флерову та інспекторам народних училищ. Завдячуючи їх діяльності, книга була опублікована.

Ще у рукописі, як зазначає дослідник, книга Л. Струніної отримала схвальну оцінку науковців щодо її теоретичної та практичної цінності, висловлену на засіданні Київської міської училищної комісії 10 березня 1914 р.: «Вони переконливо розкрили наукову і практичну цінність праці. Вказувалось, зокрема, що автору вдалося знайти метод до пошуку правильного і легкого шляху у вивченні граматики і що може зробити учителям велику послугу, оскільки дає прекрасний матеріал для нових прийомів навчання дітей» [109, с. 106]. Так, ніжинський педагог О. Музиченко (1889-1940) оригінальність педагогічних поглядів Л. Струніної вбачав у новому методичному підході до навчання дітей граматики, а саме: навчання на ґрунті живої розмовної мови, на основі особистих спостережень учнів над мовою та практичних занять. С. Лубенець, характеризуючи працю Л. Струніної, зазначає, що її цінність полягає у тому, що теоретичні ідеї підтверджуються практикою. Послідовник К. Ушинського В. Флеров з упевненістю заявляв, що праця учительки буде поштовхом для самостійної творчої роботи педагогів [109]. О. Мазуркевич повністю погоджується із твердженням у передмові до книги, що праця Л. Струніної є досвідом практичного вирішення проблем педагогіки, у якій окреслено нові шляхи навчання та виховання підростаючого покоління.

Аналіз праць Л. Струніної дозволив ученому визначити основні принципи навчання, запропоновані нею, які не втрачають своєї актуальності й сьогодні, серед яких: принцип науковості; принцип зв'язку з життям; принцип дитячої самодіяльності та творчості; принцип розвитку художнього мислення; принцип психолого-педагогічної обумовленості процесу навчання; принцип «граматичної пропедевтики»; принцип зв'язку мови і літератури. Особливе місце серед них займає принцип зв'язку мови та мислення – стверджує О. Мазуркевич, аналізуючи досвід роботи Л. Струніної [109, с. 107]. Крім того, важливим у її педагогічній концепції є принцип активізації пізнавальної діяльності учнів та принцип самостійності («.. всі методи і всі витонченості педагогіки залишаються без результату, пока в дітях не викликано інтересу до

знань і не пробуджена самостійність» [109, с. 107]; «Не механічні, а самостійні роботи повинні стояти на першому плані» [109, с. 108].

Переваги педагогічної концепції Л. Струніної вчений вбачає в тому, що вона будувалася на досвіді кращих надбань педагогічної науки, зокрема педагогічних ідей К. Ушинського. Результат її діяльності, на думку науковця, важливий і для удосконалення системи роботи над формуванням в учнів художнього мислення при написанні творів.

Заслугою вчительки він вважає пропаганду ідеї про необхідність розвитку творчих здібностей учнів, зокрема посиляючись на її висловлювання про засоби, які можна тут використовувати: «Треба, щоб душа дитини була відкрита перед учителем і зрозуміла ним. Треба дати учню можливість висловитися на притаманній йому мові; його словом, образом, його малюнком, ліпленням, різьбою по дереву, роботою з картону та іншими доступними йому засобами» [109, с. 108]. Отже, серед видів робіт, які пропонуються учням для виконання, належне місце мають займати твір, дитячий малюнок, ручна робота. Крім того, засобом формування художнього мислення можуть бути поетичні твори, що вивчаються на уроках, які впливають на розвиток почуття прекрасного та сприяють емоційному єднанню учнів класу.

Чільне місце у педагогічній концепції Л. Струніної, за твердженням дослідника, займала теза про необхідність інтеграції діяльності школи з дитячим садком, яку вона реалізувала на прикладі Київської міської народної школи та Куренівським дитячим садком, що на її думку, дозволяло реалізувати ідею наступності у вихованні учнів та розвитку дитячої душі.

Учений, наголошуючи на прогресивності поглядів Л. Струніної, підкреслює, що вже на початку ХХ ст. вона висловила протест проти суб'єкт-об'єктної системи навчання, який вона називає «бездітною педагогікою», коли учитель вчить, тобто говорить, показує, пояснює і запитує, а діти вчаться, тобто відповідають, пишуть тією ж мовою, якою говорить учитель [109, с. 108].

О. Мазуркевичу імпонують погляди Л. Струніної щодо завдань, які стоять перед учителями та всіма, хто залучений до виховання, – проникнути в душу

дитини, дати їй можливість самостійно висловити свої думки, знання, враження. Однією з особливостей педагогічних пошуків Л. Струніної вчений вважає її надзвичайну увагу до малюнка як одного із найулюбленіших засобів вираження своїх думок і вражень в учнів, що може стати містком між учителем і учнем, за допомогою якого можна зазирнути в душу дитини. До цього висновку вчителька йшла ще з років свого гімназичного буття, коли оцінювання знань здійснювалося на суб'єктивній основі [109, с. 109].

За свідченням А. Драган, спадкоємиці Л. Струніної, вона шукала такі способи викладання, які могли б розбудити в дітях допитливість, інтерес до предмета і добровільне бажання пізнати його» [109, с. 110]. Саме тому у шкільній практиці вчителька рекомендувала застосовувати такі методи та форми роботи з учнями, як: метод «збудження» самодіяльності, метод спостереження, анкетування, ігри, підготовчі заняття, пропедевтичні вправи, читання творів художньої літератури.

Вимоглива до себе в учительській роботі, вона досить жорсткі вимоги висувала до особистості вчителя: «...Учитель, що жаліється на непослух дітей чи на їх непокору йому, повинен залишити своє заняття, – він не вихователь і не педагог» [109, с. 110].

Отже, О. Мазуркевич на основі глибокого аналізу педагогічної та творчої спадщини Л. Струніної доводить, що питання, які вона порушувала, були не тільки актуальними для тогочасної школи, але близькі й нашому сьогоденню.

Наполеглива й ретельна праця О. Мазуркевича з вивчення наукових і навчально-методичних праць Х. Алчевської, І. Прижова, Л. Струніної, архівних матеріалів, пов'язаних з їх життям та діяльністю, дозволили вченому не тільки повернути із забуття імена видатних педагогів, але й представити широкій громадськості досвід їх педагогічної та просвітницької діяльності, показати його значущість для розвитку вітчизняної системи освіти.

2.3. Презентація передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів другої половини ХХ століття у працях О. Мазуркевича

Однією з переваг О. Мазуркевича як ученого-педагога був його зв'язок з практикою роботи школи. Уже з перших років керівництва відділом методики літератури О. Мазуркевич вслід за К. Ушинським, який зазначав, що в дослідженні з історії педагогіки і народної освіти важливо висвітлювати не тільки становлення і розвиток теорії освіти, навчання і виховання, але й передовий педагогічний досвід, виявляти причини та умови його розповсюдження, впроваджувати нові методи і прийоми навчання і виховання, упродовж усієї своєї науково-педагогічної діяльності чимало часу присвячував вивченню та популяризації передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів.

Зазначимо, що під час вивчення й оцінки передового педагогічного досвіду вчителів О. Мазуркевич як прихильник національної школи, свідомий громадянин відштовхувався від вибудованої ним моделі вчителя, що базувалася на розумінні ним непересічного місця вчителя у суспільстві, розбудові нової української школи.

Розвиваючи тезу, висловлену у праці «Метод і творчість» щодо виховної сили літератури, вчений наголошує на необхідності повернути українському народові його історичну спадщину, поповнити історичні традиції, зокрема повернути у школу пісні, співані Лесею Українкою, зібрані К. Квіткою, праці М. Грінченка «Шевченко і музика», П. Гулака-Артемівського «Народні українські пісні з голосом», Д. Ревуцького «Золоті ключі», С. Руданського та А. Димінського «Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-их рр.» та ін. Щоб вирішити це завдання, необхідно добирати такі методи вивчення художньої літератури, які б не тільки доносили до учня зміст літературного твору, але й занурювали його у живе, емоційне слово письменника. Серед них учений виділяв такі, як: лінгвістичний аналіз українського художнього тексту, формування навичок виразного читання, оволодіння учнями поняттями з теорії літератури під час вивчення творчості письменників, написання творів на

матеріалі художніх творів тощо. Він наголошував на тому, що успіх цієї діяльності залежатиме від методологічної та методичної підготовки вчителя, його досвіду, професійної майстерності, культури, від його совісті й відповідальності за довірений скарб народу [166, с. 210]. Саме з таких позицій учений оцінював передовий педагогічний досвід кращих учителів літератури.

У своїх дослідженнях надбань педагогічної науки О. Мазуркевич відштовхувався від тези, що педагогічний досвід учителя є підґрунтям, на якому базується його педагогічна майстерність, водночас він є джерелом розвитку педагогічної науки. Завдячуючи праці вчителів і втіленням ними у життя наукових надбань удосконалюються методи і прийоми навчання у школі. Дослідник наголошував на необхідності тісної співпраці науковців і вчителів під час експерименту з впровадження результатів наукових педагогічних досліджень, що давало змогу визначити правомірність та цінність теорії, перевірити оптимальність педагогічних та методичних припущень, їх вірогідність та ін. Так, вивчаючи питання трудового виховання школярів на уроках літератури, прищеплення їм любові до праці, він звертається до аналізу досвіду передових вчителів – Т. Наконечної, вчительки Синявської середньої школи Гоцанського району Рівнеської області, Г. Будзинського, вчителя Смотрицької середньої школи [312]. О. Мазуркевич акцентує увагу читачів на тому, що вже починаючи з вивчення біографії видатних письменників, вони виховують в учнів повагу до праці на прикладі літературних героїв. Крім того, завжди намагаються пов'язати викладання літератури з життям, вимагаючи від учнів не схоластичного знання літературних фактів, не формального аналізу літературних образів, а розуміння значення твору, вміння висловлювати своє ставлення до літературних персонажів [169, с. 348-349].

Науковець доводить, що досвід вивчення літератури дає чимало зразків вдалого її використання в процесі виховання молоді, що підтверджується досвідом учителів-словесників м.Горлівки Н. Стороженко, С. Микульчик, Л. Іванової, М. Кочетова, Р. Іларіонової, С. Палєєвої [205, с. 346].

На думку вченого, цікавою є практика роботи заслуженого учителя УРСР К. Ходосова (м. Хорол) з вирішення проблеми ідейно-естетичного впливу літератури. Результативності цієї діяльності сприяло застосування педагогом різних форм та методичних прийомів – бесіди, диспуту, роздумів, самостійних учнівських творів [205, с. 17].

Особливу увагу О. Мазуркевича привернула діяльність учителя-методиста Н. Гуменюк із с. Острожець Млинівського району Рівненської області [132; 165]. Учений робить висновок, що успіх обумовлений її зацікавленістю своєю діяльністю та результатами, оптимальним поєднанням методів та форм навчання на уроці літератури (слово вчителя, уроки-лекції, виразне читання художнього твору, кращі зразки музичних творів та творів образотворчого мистецтва, самостійні твори учнів), а також позаурочною діяльністю, зокрема роботою літературного товариства, яке було створено на основі літературного гуртка, кабінету української літератури.

У статті «Ключові проблеми методики літератури» (1981) він О. Мазуркевич звертає увагу на досвід роботи вчительки Костянтинівської восьмирічної школи № 7, яка широко використовує метод самостійного аналізу учнями художніх творів, схвально відгукується про раціональне сполучення найбільш ефективних методів навчання, які дозволили вчителю-методисту середньої школи № 33 м. Харкова Є. Чечерському досягти відмінних результатів у навчанні та вихованні учнів. Також він відзначає значні досягнення словесника середньої школи № 1 м. Ворошиловграда А. Вільдавської з активізації пізнавальної активності учнів, вчительки середньої школи № 25 м. Вінниці Е. Красноносової – із застосування звукових та екранних засобів навчання, навчального телебачення, вчительки Ніжинської школи Борисовець – із трудового виховання школярів. Підкреслює роль кабінетів російської мови і літератури обласних та міських інститутів удосконалення вчителів, зокрема загострює увагу читача на досвіді роботи Севастопольського міського інституту удосконалення вчителів (завідувач

кабінету Є. Ільїна) з використання міжпредметних зв'язків під час викладання російської мови та літератури [98, с. 13].

Серед кращих учителів-новаторів російської та української мов та літератури він називає О. Леонова з м. Чернігов, Л. Скуби з м. Калуша, І. Овчаренко з м. Слав'яногорська, С. Шайди з м. Донецька та ін. [102, с. 56].

О. Мазуркевич Високо цінує вчений довід роботи таких майстрів мистецтва слова як Герой Соціалістичної Праці Є. Кучеренко зі Львова, заслужений учитель УРСР В. Пимбалюк з м. Сквиря Київської області [113, с. 40].

У приклад він ставить роботу вчительки Дрогобицької середньої школи Л. Дубровської, яка поєднує на уроках літератури читання художнього твору, продуманий коментар учителя, наближений до тексту, використання аналогій, усний переказ учня, письмовий твір, бесіду, дискусію навколо художнього твору, що дозволяє їй викликати в учнів живий інтерес до художнього твору, забезпечити виховний вплив на учня [268, с. 8].

Особливу увагу радить звернути на досвід роботи вчителя школи з російською мовою навчання м. Комунарська Ворошиловградської області Ю. Павленка, який, маючи здібності впливати поетичним словом, внутрішню переконаність, багатство душі, «...викладає учням саму важку на світі науку – бути людьми» [113, с. 40]. Учений зазначає, що педагога вирізняють постійний зв'язок з педагогічною наукою, творчий пошук забезпечує його високу фахову компетентність, широкий кругозір, глибоку методологічну та методичну підготовку. Варто вивчати форми і методи розвитку творчої самодіяльності учнів, їх самовираження, саморозкриття та самоствердження як особистості, організації позакласної роботи, які використовує педагог у своїй діяльності. Важливим аспектом діяльності вчителя є те, що учні є його помічниками і соратниками в пізнанні предмета. О. Мазуркевич впевнений, що вчителю допомагає ефективно працювати його закоханість у слово, музику, природний артистизм, ті риси, які повинні бути притаманними кожному педагогу.

У статті «Творити і бути людиною» (1988) він називає імена вчителів-новаторів Л. Касич з м. Калуша Івано-Франківської області, Л. Курочки з м. Ладигіна Вінницької області, Р. Бойко з с. Ватутіно Звенигородського району, В. Герєги з м. Кашперова, С. Морської з м. Макарова, М. Свердан з м. Чернівці [113, с. 40].

Цікавим учений вважає взірць нового підходу до викладання української мови і літератури в рамках реалізації загальношкільної програми «Народознавство» вчительки середньої школи №127 м. Києва В. Яхненко, що застосовує на уроках наочність етнографічного навчального кабінету-музею «Чиста криниця», підсилює сприйняття учнями навчального матеріалу, використовуючи експонати музею – старовинний одяг українців, вишивані рушники, гончарні вироби, писанки, речі хатнього вжитку, ікони та ін. Крім того, проводить заняття факультативу «Етнографія і фольклор України», інсценізують твори української класики [136, с. 21].

Член-кореспондент АПН СРСР В. Сухомлинський із захопленням говорить про невтомну працю О. Мазуркевича з популяризації передового педагогічного досвіду: «Як дорогоцінні самоцвіти, відшуковує він на просторах нашої України тих чародіїв слова, утворчому труді яких викладання літератури – це та ж творчість, що й письменницька – органічно зливаються думка, краса та ідея» [353].

Безпосереднє спілкування та вивчення передового досвіду вчителів-новаторів дозволило вченому окреслити основні вимоги до сучасного вчителя. У педагогічній спадщині О. Мазуркевича знаходимо чимало праць, у яких він висловлює свої думки щодо призначення, фахової підготовки та професійних якостей учителя літератури, його ролі у формуванні особистості учня [40; 111; 165; 175; 267].

Так, питанням особистості вчителя та його підходів до навчання присвячена стаття науковця «Рутині всупереч, наперекір шаблону» (1988), у якій учений-педагог категорично протестує проти використання вчителями

шаблонів у педагогіці, школі, методиці викладання шкільних предметів, зокрема літератури. Справжній учитель, як зазначає науковець, не повинен йти «...по виходженій стежці тих підручників і методичок, які саме прості загальнолюдські поняття, – такі, як скажімо «розум», «стихія» – перелицьовували штопанням вульгарної соціології на «царизм», «гніт» і трактували приблизно так: «Тут письменник зобразив образ борця, котрий всупереч самодержавцю, наперекір гніту поміщиків і капіталістів боровся за свободу» (Це про марне кохання Чацького до Софії і його конфлікт з Молчаліним в оточенні Фамусова) [111, с. 111].

Особливі вимоги він висуває до вчителя літератури, адже, на його думку, «...обдарований він історично склавшимся гордим іменем – словесник!» [111, с. 116]. Крім того, О. Мазуркевич впевнений, що вчителі української літератури мають чи не найбільшу можливість вплинути на формування духовного світу кожної особистості, системи цінностей майбутнього покоління, зокрема їх національної самосвідомості, а отже, учитель-словесник повинен докласти чимало зусиль до більш інтенсивного та глибокого освоєння молодим поколінням багатств духовної культури, художнього слова [9, с. 37]. Якщо обов'язок художника, на думку О. Мазуркевича, – виховувати людину, закохану у працю, людину великої внутрішньої краси, високого ідеалу, а школа є найширшим і найпрямішим каналом, по якому нестримно йдуть надбання художньої літератури, то провідниками і охоронцями надбань художньої літератури, повинні стати педагоги, насамперед учителі-словесники, на яких покладається завдання підвищення виховної ролі літератури в школі» [168, с. 12-15].

Місія вчителя літератури полягає у тому, щоб письменник – давній чи сучасний – разом зі своїми творами прийшов на урок відкритим, справднім, живим, але це буде можливим за умови великої підготовчої роботи вчителя до сприйняття учнями навчального матеріалу. У зв'язку з цим справою першочергової ваги науковець вважав професійну підготовку вчителя. Він переконливо доводив, що для того, щоб праця вчителя-словесника носила

творчий характер, той має мати необхідні знання з літератури, методики, педагогіки, психології. Крім того, повинен розуміти сутність педагогічного процесу, знати його основні закономірності [40, с. 26]. Однак зазначає, що професійна підготовка вчителя не може обмежуватися вишівською освітою, а повинна продовжуватися у самостійній роботі вчителів над підвищенням рівня їх професійної компетентності та удосконалення педагогічної майстерності.

Учений запевняє: кожен вчитель лише тоді відповідатиме своєму призначенню, коли одночасно з викладанням предметів вирішуватиме навчально-виховні завдання, а виховна сила уроків літератури діятиме повною мірою лише тоді, коли він зацікавить учнів цим предметом, але при цьому зауважує: «...глибинна сила літератури діє на повну потужність лише тоді, коли вчитель сам знає і любить мистецтво, зацікавить своїм предметом усіх учнів, виплекає у них любов до художнього слова, розбудить життєву потребу в хорошій книзі і навчить розбиратися в художніх творах» [166, с. 211]. Отже, обов'язок вчителя – активізувати пізнавальну діяльність учнів, пробудити в них інтерес до уроків літератури.

Можна стверджувати, що О. Мазуркевич був провідником сучасного базового методологічного принципу гуманітаризації освіти, адже його вимога бути уважним до учня, його особистості простежується наскрізно у працях ученого. Він переконує: учитель на уроці повинен бачити кожну дитину, проникати в її внутрішній світ, цікавитися, як вона сприймає навчальний матеріал, як реагує на нього поведінкою; його обов'язок – не тільки навчати, а й виховувати, а значить вести дітей у життя, за жодних обставин не підмінюючи уважність і чуйність вимогливістю, а душевну теплоту голим адмініструванням. Тому педагог завжди повинен пам'ятати, що він виховує учнів не тільки через своє викладання предмета, а й своїми особистісними якостями. Погляди О. Мазуркевича на вчителя як провідника між художнім твором і учнем знайшли свій розвиток у працях Б. Степанишина, який, визначаючи роль учителя на уроці літератури, надавав йому роль «вдумливого посередника між Художньою Літературою і читачами-учнями» [267, с. 17].

О. Мазуркевич погоджується з тим, що вчитель повинен орієнтуватися на державну програму, але при цьому наголошує на необхідності дати йому простір для творчого підходу до процесу навчання літератури, зокрема творчого використання шкільного підручника, і підкреслює, що роль вчителя у цьому є вирішальною [99, с. 5]. Успіх роботи вчителя літератури залежить від його здатності розпізнавати справді талановитий твір та вміння навчити школярів мистецтву вдумливого читання, яке б збагачувало його думки і почуття [98, с. 13]. Завдання вчителя – допомогти учневі сприйняти образний зміст твору в його композиційній цілісності, моральній цілеспрямованості [102, с. 53].

Прикладом справжнього вчителя для О. Мазуркевича є герой оповідання А. Макаренка «Викладач словесності» М. Нестеров, прототипом якого був учитель А. Макаренка Г. Камінський. М. Нестеров уособлював у собі ті риси, які були близькі вченому, а саме: гідність та людська простота, відповідальність та вимогливість, чесність і справжня любов до літератури. Дослідник впевнений, що кожному вчителю літератури ніщо не заважає не тільки успадкувати ці риси, але й творчо розвивати їх відповідно до вимог сучасності.

Учений наводить приклади служіння справі навчання підростаючого покоління народних учителів, образи яких втілено у «Вечірніх бесідах» М. Рильського, оповіданнях Панаса Мирного «Пригода з «Кобзарем», В. Короленка «Історія мого сучасника».

Таким чином, увага до нововведень, спостережливність, ретельне вивчення діяльності загальноосвітніх шкіл дали можливість О. Мазуркевичу узагальнити та репрезентувати передовий досвід кращих радянських вчителів сучасників, зробити висновок, що творчий пошук передових педагогів забезпечує їм високий рівень професійної компетентності, широкий кругозір, глибоку методологічну підготовку, методичну майстерність [105, с. 30]. Докорінно змінюючи структуру, методичку, форми освітнього процесу, вони по-новому осмислюють концептуальні засади літературної освіти школярів, у практиці своєї роботи застосовують нетипові для традиційної методички форми

проведення уроку літератури, доводять, що урок – це «чудовий сплав почуттів і думки, творіння серця та розуму, «маніфестації душі» [105, с. 30]. В оцінці педагогічного досвіду О. Мазуркевич відштовхується від принципу антропоцентризму, вважаючи, що він неможливий без копіткої роботи над розвитком здібностей кожного учня.

Вивчення передового педагогічного досвіду дозволило вченому у своїй педагогічній концепції чітко окреслити вимоги до особистості вчителя, чільне місце серед яких посіли поняття про його призначення, фахову підготовку та професійні якості. Учений-педагог переконливо доводив, що всі вчителі повинні якісно володіти предметом свого викладання та одночасно вирішувати навчально-виховні завдання. Важливого значення він надавав особистості вчителя, звертав увагу на те, що педагог завжди повинен пам'ятати, що він виховує учнів не тільки через викладання предмета, а й своєю поведінкою, своїми особистісними якостями. Звертаючи особливу увагу на професійну підготовку вчителя як на першочергову справу, О. Мазуркевич наголошував, що освітою, яку одержують учителі у виші, не може закінчуватися їх професійна підготовка, вона повинна продовжуватися у самостійній роботі педагога над підвищенням рівня їх знань та удосконаленням педагогічної майстерності.

Науковець доходить висновку, що практична діяльність учителя є зв'язною ланкою у замкнутій системі відносин: наука-практика-наука, оскільки є джерелом емпіричного матеріалу для педагогічних узагальнень та теоретичних висновків методичної науки.

Особливі вимоги він висуває до вчителя літератури, оскільки саме література займає провідне місце в гуманітарній освіті підростаючого покоління, забезпечує формування світоглядних позицій підростаючого покоління, а й для того, щоб праця вчителя-словесника була справді творчою, він повинен мати знання з літератури, методики, педагогіки, психології, закономірностей навчально-виховного процесу та навчання і виховання засобами мистецтва слова.

Розуміння вченим місії вчителя літератури перегукується із сучасними вимогами, які висуваються до вчителя у Концепції нової української школи.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У розділі подано критичний аналіз педагогічних і науково-методичних праць О. Мазуркевича з проблем вивчення та узагальнення педагогічної спадщини передових представників освіти і культури дорадянського періоду та передового педагогічного досвіду педагогів другої половини ХХ ст.

Досліджено, що предметом наукових інтересів ученого були життєдіяльність і творча спадщина видатних українських педагогів, письменників і громадських діячів: Я. Коменського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, А. Тесленка, С. Васильченка, П. Грабовського, В. Острогорського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Некрасова, О. Дорошкевича, М. Пирогова, А. Макаренка. Завдячуючи науковим пошукам О. Мазуркевича, було відновлено забуті імена Х. Д. і Х. О. Алчевських, І. Прижова, Л. Струніної.

Доведено, що педагогічний досвід видатних представників освіти минулого вчений розглядає на тлі та у зв'язку зі впливами суспільного середовища, праці, культурних факторів тієї епохи. Його вивчення дозволило О. Мазуркевичу неупереджено й об'єктивно оцінити і тогочасне педагогічне новаторство.

Виявлено, що свої історико-педагогічні дослідження вчений співвідносив з проблемами сучасної йому вітчизняної педагогіки і школи. Завдяки зусиллям науковця в українській історії педагогіки зроблено значний крок у відтворенні цілісної картини національної шкільної освіти.

З'ясовано, що у своїх працях О. Мазуркевич ґрунтовно висвітлював історію розвитку вітчизняної школи і педагогічної науки. Заслугою вченого було те, що він намагався уникнути тенденції, що панувала того часу, подавати творчі біографії досліджуваних ним персоналій у політико-ідеологічному вимірі, хоча його окремі судження все ж таки розглядаються з класово-партійних позицій. Зауважимо, що вчений створював їх на основі першоджерел, тому вони є цікавими з погляду джерелознавства, наявного

фактологічного матеріалу, що може бути використаний дослідниками сучасності. Крім того, педагогічний досвід кращих представників освіти, науки і культур, описаний О. Мазуркевичем, може бути використаний при побудові концептуальних основ розвитку національної освіти.

Досліджено, що наукові інтереси О. Мазуркевича охоплювали проблему підготовки вчителя. У його працях чільне місце займали поняття про призначення, фахову підготовку та професійні якості особистості вчителя. Вибудовуючи концепцію літературної освіти, науковець наголошував, що результат навчально-виховного процесу цілком залежить від учителя.

РОЗДІЛ 3

ПОГЛЯДИ О. МАЗУРКЕВИЧА НА ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ З ОГЛЯДУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Кінець ХХ-початок ХХІ ст. в Україні ознаменувався змінами не тільки в політичній та економічній сферах, але й у всіх галузях діяльності країни, зокрема й освітній. Відбулися системні зміни й в організації загальної середньої та вищої освіти. Насамперед вони відбилися у змісті навчання гуманітарних предметів, з'явилися принципово нові підручники з літератури, що призвело до перегляду всієї методології освіти. Методика почала втрачати свій статус. Як і на перших етапах свого розвитку, вона стала сукупністю практичних рекомендацій для вчителя, не відділялася від дидактики і розглядалася як її прикладна частина, що описує методи та прийоми навчання певному предмету. Традиційна «Методика навчання предмета» перетворилася на «Теорію і методику навчання предмета». Звідси випливає, що методика – це не теорія, а отже, постає питання про самостійність методики як науки. В освітніх стандартах вишів на окремих спеціальностях курс методики замінили на «Технології вивчення галузі: „Мови і літератури“, „Математику“, „Здоров'я і фізкультуру“, „Технології“, „Мистецтво“, „Природознавство“, „Суспільствознавство“. У такій інтерпретації методика зводиться до практики навчання, адже під технологією розуміють комплекс форм, методів і засобів, пов'язаних з проектуванням, організацією та проведенням процесу навчання предмета [84].

Осмислення місця методики в системі сучасних наук вимагає повернення до вивчення її джерел. Тому актуальним є аналіз поглядів О. Мазуркевича на проблеми розвитку методики літератури як науки, навчання та виховання особистості засобами літератури.

3.1. Дидактико-методичні ідеї О. Мазуркевича щодо розвитку шкільної літературної освіти та методики навчання літератури в Україні другої половини ХХ століття

Педагогічні погляди О. Мазуркевича ґрунтуються на багатому майже п'ятдесятилітньому досвіді вивчення проблем історії методики літератури та її теорії й знайшли своє відбиття у численних публікаціях науковця, публічних виступах, наукових доповідях і звітах, інструктивно-методичних розробках за період з 1946 по 1995 рр. За тематикою праці О. Мазуркевича охоплюють питання дидактики, історії педагогіки, теорії літератури, методики її викладання, історії розвитку методики викладання літератури, структури літературної освіти в загальноосвітній середній школі та інші педагогічні проблеми. Частину їх складають ті, що присвячені формуванню наукового світогляду учнів на уроках літератури, у позакласній і позашкільній роботі та виховним завданням шкільного курсу літератури, а саме: патріотичному та трудовому вихованню, формуванню світоглядних переконань й активної життєвої позиції.

Для визначення місця праць науковця в загальному контексті сучасних педагогічних досліджень необхідна характеристика його наукового доробку, виявлення взаємозв'язку між літературознавчими працями та методичними розробками вченого для шкільного курсу української літератури. Зазначимо, що О. Мазуркевич будував свою концепцію розвитку шкільної літературної освіти на ґрунті, що підготували його попередники. Формування поглядів дослідника на розвиток методичної думки відбувалося, з одного боку, у процесі збору, вивчення й узагальнення матеріалів з історії розвитку методики літератури в Україні та вивчення теоретичних праць і методичних концепцій відомих російських методистів-літераторів, а з іншого – з аналізу стану шкільної літературної освіти в Україні другої половини ХХ ст. У літературознавстві вчений виступив послідовником О. Білецького, а в методиці літератури – В. Голубкова і Т. Бугайко.

У період активної творчої діяльності О. Мазуркевича (50-80-і рр. ХХ ст.) зберігався класовий підхід до літератури. Підручник з літератури розглядався

як ідеологічний чинник, важливий фактор формування світогляду радянської людини, залишаючись предметом уваги партійних органів. Зокрема, у методичному посібнику Т. Бугайко і Ф. Бугайка „Методика викладання української літератури у VIII-X класах середньої школи” (1952) з посиланнями на вимоги партії щодо навчальної книги автори зазначають: «Підручники з літератури повинні дати зв’язний і послідовний виклад літературного процесу в історичній послідовності, в нерозривному зв’язку з суспільним життям, показувати їм роль художньої літератури в житті народу» [212, с. 276].

Основою побудови структури та наповнення змісту підручника на десятиліття стають партійні рішення, зокрема Постанова ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» [74, с. 419-425]. Підкреслимо, що в українській радянській і пострадянській методиці літератури партійний підхід до створення підручника практично не змінився до кінця ХХ ст. Певним чином це відбивалося й на поглядах О. Мазуркевича. Попри це, вчений, будучи фахівцем у галузі педагогіки та викладання літератури, підходив до дослідження проблем освіти насамперед з наукових позицій. Підтвердженням є те, що науковець упродовж багатьох років розробляв теоретичні проблеми літератури та історію і методологію методики літератури [146; 168; 217; 272; 165].

Показовим є те, що основні завдання вивчення літератури в школі та її методики він вбачав у всебічному розвитку особистості учнів, прищепленні їм емоційно-художніх навичок пізнання дійсності, розробці шляхів і методів всебічного розкриття перед учнями специфіки літератури як образного відтворення і пізнання світу, формуванні у методиці ефективних заходів, спрямованих на вироблення у молоді любові до прекрасного і вміння самим творити прекрасне у всіх його формах, забезпеченні удосконалення педагогічної майстерності вчителя літератури тощо [268, с. 6], що відповідає сучасній парадигмі літературної освіти.

Будучи послідовним прихильником педагогічної системи К. Ушинського, основоположними засадами вироблення методики навчання літератури

О. Мазуркевич визнавав педагогічну та психологічну теорію, літературознавство, вивчення, узагальнення і використання передового педагогічного досвіду, експериментування. Ідеї К. Ушинського про педагогіку як науку, яка повинна будувати свої висновки і узагальнення на широкому спектрі наук про людину, а керувальним принципом педагогічних дисциплін повинен бути антропологічний [293], знайшли своє віддзеркалення у низці наукових та науково-методичних праць ученого.

Одним із важливих завдань педагогічної науки О. Мазуркевич вважав методологічне озброєння вчителя-словесника, неодноразово наголошуючи на цьому у своїх працях [176]. Глибоке вивчення та аналіз теорії літератури, процесу її навчання у школі, вивчення педагогічного досвіду науковців та вчителів-практиків дозволив О. Мазуркевичу побудувати методологію літературної освіти та окреслити у своїх працях загальнодидактичні та специфічні принципи навчання літератури та визначити їх сутність. У творчому здобутку дослідника не представлено окремі праці, присвячені висвітленню принципів навчання літератури, однак аналіз його педагогічної спадщини дозволяє стверджувати, що О. Мазуркевич заклав підґрунтя сучасних принципів навчання літератури, у своїх методичних судженнях науковець керувався чітко окресленою, хоча й не упорядкованою, системою принципів навчання літератури.

Серед загальнодидактичних принципів, на яких, за О. Мазуркевичем, має базуватися методика літератури, можна виокремити принципи науковості, систематичності, зв'язку навчання з життям, свідомості, самостійності, наочності, міцності знань, індивідуалізації, етнізації та культуровідповідності, вивчення літератури в поєднанні з вихованням.

Принципу науковості вчений надавав засадничого значення, оскільки саме з його врахуванням має визначатися зміст літературної освіти та методи навчання літератури, а отже, поєднання двох факторів: досконалості програм та ефективних методів навчання будуть головною і вирішальною умовою успішного здійснення літературної освіти [166, с. 8]. На думку вченого, до

курсу літератури неодмінно має входити її наукове осмислення як духовного багатства народу, відображення історичної і сучасної живої дійсності, пізнання того, як жили наші батьки, діди, прадіди і як жити нам і нашим онукам [166, с. 28]. Саме тому науковим підґрунтям методики літератури повинні стати педагогіка, психологія і літературознавство. Особливо це актуально при формуванні змісту літературної освіти школярів, зокрема укладанні шкільних підручників з урахуванням вікових і психологічних можливостей сприйняття дитини (принцип природовідповідності – за Я. Коменським). О. Мазуркевич акцентує увагу читача на тому, що вже в період становлення радянської школи висувалася вимога закладати в новоствореному, звільненому від полону схоластики, підручник літератури психологічну і літературознавчу основу [111, с. 115]. Науковець повністю поділяв думку О. Білецького щодо тісного зв'язку методики літератури з теорією літератури, який стверджував, що «...учитель повинен мати ґрунтовні й потрібні знання в галузі поезики та добрі навички щодо аналізу художнього твору» [261, с. 8]. Тому, обіймаючи посаду завідувача відділу літератури в НДПІ України, він спрямовував діяльність його співробітників на укладання шкільних підручників з урахуванням наукових досягнень у галузі педагогіки, психології та літературознавства. Крім того, наголошував учений, вони повинні укладатися із застосуванням принципу систематичності засвоєння знань. Саме цей принцип диктує потребу вироблення чіткої системи вивчення творчості письменника, що має забезпечити глибоке усвідомлення внутрішніх ідейних зв'язків між окремими його творами і рівномірну насиченість літературним матеріалом усіх уроків, відведених шкільною програмою. Необхідним учений вважає поєднання художніх творів у тематично споріднені групи.

Також науковець вбачає можливість вивчення доступних для сприйняття школярами літературних творів, що найбільш яскраво відтворюють певні етапи розвитку суспільства та принципи, методи і стиль не тільки одного письменника, а цілого літературного напрямку [113, с. 38]. Це дозволяє

сформувати у свідомості учня логічну систему взаємопов'язаних складових знань.

Вивчення творів повинно поглиблюватися від читання, що в молодших класах супроводжується короткими відомостями про письменника, у середніх – ознайомленням з його біографією, поступово переходити до систематичного вивчення курсу літератури на історико-літературній основі. Учений впевнений, що без систематизації знань фактів, процесів і явищ, доступних старшокласникам, неможливе глибоке засвоєння творчості письменника. Крім того, безсистемне читання послаблює й виховні функції літератури [113, с. 38].

Сьогодні, в умовах превалювання на книжковому ринку антихудожнього «легкого» читива, нівелювання ролі бібліотек, тенденцій до підміни ціннісних орієнтацій у світі читання, неprestижністю читання класики, загального захоплення комп'ютерами, школярі, як показує практика, не завжди знайомляться з повними текстами художніх творів. Тому теза О. Мазуркевича щодо необхідності вдумливого прочитання художнього твору залишається актуальною і сьогодні. Правомірність поглядів ученого доводить і те, що при укладанні проекту програми з української літератури для 12-річної школи (2003) було визнано, що основою літератури як навчального предмета є читання та вивчення художніх творів, а їх естетичне сприймання, аналіз та оцінка потребують освоєння певних знань з теорії та історії літератури [244, с. 27-40]. Аналізуючи програми з української літератури для 5-9 та 10-11 класів, науковці акцентують увагу на необхідність формування в учнів уявлення про читання, розглядаючи його як один із засобів реалізації компетентнісного підходу у навчанні [294].

Духовно-культурне життя людини, становлення її мотиваційно-оцінної сфери – не автономний і не ізольований процес, а детермінований навколишнім світом. Саме тому О. Мазуркевич наголошував на необхідності підготовки школярів до життя та декларував необхідність застосування у викладанні літератури принципу зв'язку навчання з життям, стверджуючи, що література органічно поєднує в собі мистецтво й науку і відділяти одне від одного не лише

недоцільно, а й неможливо, то маємо бути послідовними до кінця і не шукати «закономірностей», «реальних основ», надуманих у відриві від життя, від літератури і школи, від живої реальності [166, с. 28]. Підтримуючи погляди відомого педагога С. Ільїна на мету літературної освіти, на його думку, вона має з'єднати літературу з життям, здружити людину з людиною [136, с. 19]. О. Мазуркевич запевняє: урок літератури буде тісно пов'язаний з життям, коли вчитель зуміє «пробудити і закріпити людські початки так, щоб учень завжди ясно бачив і їх застосування до явищ цього життя» [111, с. 113]. Саме тому місією вчителя є підготувати до діяльного, повноцінного життя своїх вихованців, збуджувати в них інтерес і прагнення своїми силами здобувати знання. Тож «Не можна допускати, щоб виростили в школах бездумні споживачі готових істин – від цього костеніє інтелект. Не слід захоплюватися гладенькими, слово в слово за підручником, відповідями учнів. Треба поцікавитись, як вони розуміють тему, розвивати прагнення до активного діяння» [10, с. 3]. Разом з тим, він категорично виступав проти надуманих паралелей, зміщення класики з її історичного ґрунту, порушення історичних меж відображеної у ній тогочасної дійсності [166, с. 224].

Забезпечення повноцінної літературної освіти школярів неможливе без застосування принципу свідомості навчання літератури, що впливає з мети і завдань національної школи, з особливостей процесу навчання, які передбачають осмислений і творчий підхід до опанування знань. На думку вченого, усвідомлення прочитаного є основним шляхом до правильного сприймання художнього твору: «Тільки свідоме читання, в поєднанні з емоційними переживаннями, забезпечує повноцінне використання в школі і великої виховної сили літератури, і широких її пізнавальних можливостей» [219, с. 106]. Учений зауважує, що не варто захоплюватися лише читанням художнього твору, треба дбати не тільки про естетичне сприйняття художнього твору, а й про його осмислення, свідоме сприйняття. Тому перед учителем стоїть завдання – добиватися максимальної активності учня, напруження розумової діяльності, а не тільки його чуттєвої реакції шляхом розумного

поєднання методів та прийомів навчання, серед яких – читання художнього тексту, його аналіз, коментар вчителя, переказ твору учнем, твір, бесіда, дискусія тощо [268, с. 7]. Важливість і актуальність поглядів ученого й сьогодні засвідчує теза Міністра освіти і науки України Л. Гриневич, висловлена в інтерв'ю головному редактору «Української правди. Життя» Галині Титиш: «Для нас важливо, щоб дитина вчилася розуміти текст, не боялася висловлювати свою думку» [48]. Принцип свідомого навчання літератури, за О. Мазуркевичем, перегукується з принципами навчання літератури, що активно пропагуються сучасними методистами, а саме: принципом комунікативного контексту навчання, в основі якого лежить категорія змісту, що дозволяє враховувати потреби учнів, їх інтереси, обумовлені контекстом діяльності, та принципом діалогічності, коли читач вступає у діалог з автором, іншими читачами (учителем, однокласниками), відтворює художній образ, створений автором [250, с. 7].

Свідомому засвоєнню знань школярами сприяють використання у навчальному процесі мислинневих операцій аналізу, узагальнення; позитивні емоції; критичний підхід у процесі викладання матеріалу та його засвоєння тощо. Але насамперед для глибокого проникнення у художній твір його треба прочитати, – стверджує науковець [98, с. 113]. «Учень обов'язково має бути читаючим», – наголошує вчений [264, с. 12]. Саме на такій позиції стоять і сучасні вчені-методисти [56, с. 119–120]. Особливу роль тут учений відводить виразному читанню, яке, на його думку, забезпечує глибоке внутрішнє сприйняття твору в його ідейно-художній цільності, через органічне злиття емоцій з свідомістю: «Таке читання незримо й непомітно, але міцно й надійно об'єднує читача (слухача) з письменником, переносить нас у чарівний світ образів, а через них – у світ ідей, відтворених мистецтвом слова» [166, с. 110]. У зв'язку з цим до вчителя-словесника висувається вимога володіння навичками художнього читання і, відповідно, вимога до належної підготовки вчителя у закладі вищої освіти, а також у системі удосконалення педагогічної кваліфікації вчителів літератури.

Свідомість у навчанні забезпечується високим рівнем активності учнів, якого можна досягти, на думку О. Мазуркевича, пробуджуючи інтерес школярів до предмета літератури, який стимулюватиме їх готовність до творчого застосування своїх знань, викликаючи у них позитивні емоції, розуміння того, що стоїть за текстом, залучаючи їх до критичного осмислення художніх творів. Звідси випливає, що необхідною передумовою ефективного навчання є застосування принципу активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках літератури. Його реалізації сприяють інноваційні форми та методи навчання, а саме: диспути, семінари, консультації, заліки, конференції, творчі звіти, інсценування, композиція, зустрічі з письменниками тощо. Корисною є й систематична практика використання різних видів творчих робіт (анотації, рецензії, рецензування кінофільмів і театральних вистав, складання конспектів, тез, написання рефератів, підготовка доповідей і лекцій з урахуванням цільової аудиторії, написання статей і дописів тощо) [184].

Формування основ літературної освіти не може здійснюватися виключно на уроках літератури, учні повинні навчитися працювати над літературним твором самостійно, а отже, необхідно ґрунтуватися на принципі самостійності в побудові методичної системи навчання літератури. Переконавання науковця в тому, що підручники з літератури мають містити матеріали і завдання, які стимулюватимуть учня до самостійної діяльності, пошуку, творчості, знаходить відгук у працях сучасних дослідників у галузі методики літератури [275, с. 26-31]. Обов'язковими, на думку вченого, мають бути й домашні письмові роботи учнів на матеріалі вивчених творів письменника, саме в них школярі можуть висловити своє ставлення до моральних проблем. Приклади численних творів школярів учений наводить у своїй праці «Моральне в естетичному» (1968) [168]. Крім того, одним із найефективніших методів розвитку самостійного мислення учнів він вважає метод літературної бесіди, що сприяє поживленню розвитку розумової, творчої діяльності учнів, допомагає «...розкривати перед учнями процес розумової діяльності, процес пошуку істини, залучати до нього учнів» [166, с. 132]. Літературна бесіда, на думку вченого, «...відкриває

необмежені простори для мислення, самовиявлення, творчості» [166, с. 131], але за умови, зауважує О. Мазуркевич, що вчитель творчо підходить до побудови її структури і буде активним її учасником. Звідси випливає необхідність застосування в освітньому процесі принципу взаємодії навчання, забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин того, хто навчає, і того, хто навчається. Відштовхуючись від досвіду А. Макаренка, В. Сухомлинського, одним із чинників побудови таких відносин учений вважає вихід уроку за рамки класної кімнати.

Вирішенню завдання розвитку в школярів інтересу до знань, забезпечення сприйняття ними літературного твору в розмаїтті його сторін і зв'язків, стимулювання мотиваційної сфери учнів сприяє принцип наочності, який на уроці має бути реалізований шляхом поєднання вивчення творів літератури з кращими зразками образотворчого, театрального і музичного мистецтва, кіно, радіо, телебачення (картини, фотографії, аудіозаписи, фрагменти спектаклів, фільмів за творами художньої літератури тощо). Противник загальної технізації освітнього процесу О. Мазуркевич наголошує на тому, що технічні засоби навчання можуть бути «тільки помічниками» вчителя. Головну роль у навчанні виразному читанню він все-таки відводить учителеві. Погляди науковця на необхідність застосування творів образотворчого та музичного мистецтва на уроках літератури знайшли відбиття у проекті Програми з української літератури для 12-річної школи (2003), яка включає такий елемент, як «Мистецькі аналогії» [243, с. 7-24].

Безпосередньо з принципами активності, самостійності та наочності пов'язаний принцип міцності знань, яка досягається за застосування принципу індивідуалізації навчання на уроці з урахуванням психофізіологічних особливостей сприйняття учнями навчального матеріалу. На уроці, стверджує учений, повинен працювати кожен учень: «Урок літератури цілющий лише тоді, коли на ньому працює кожен учень, зусилля всієї сили своїх «цехів»: напруженої, шукаючої думки; чутливої, вразливої зорі і слуху, чутливих, вразливих голосів і письма; тонких, вразливих почуттів»

[111, с. 113]. Це твердження залишається актуальним й у сьогодні. Перед сучасною школою стоїть завдання – сформувати таке освітнє і виховне середовище, у якому кожен учень у комфортних психологічних умовах в процесі творчої взаємодії з учителем та однокласниками зможе розвиватися і вдосконалюватися за своєю індивідуальною траєкторією, самостійно особисто відкривати для себе зміст кожного художнього твору. Інтерпретація художнього твору учнем як особистий погляд, особисте тлумачення несе на собі саме риси інтерпретатора: від загальних уявлень про літературу до конкретного ставлення до художнього твору [247, с. 9–10].

У працях О. Мазуркевича знаходимо підвалини сучасних принципів етнізації та культуровідповідності. Основним покликанням учителя літератури дослідник вважав необхідність формування особистості учня на основі історичних традицій та надбань українського народу, виходячи з тези, що народ не може нормально й успішно розвиватись без історичних традицій і національних підвалин, без міцного органічного зв'язку з історичним минулим. Націєтворчий компонент має бути одним із елементів змісту національної освіти, зокрема літературної. Тому вчителі повинні використовувати на уроках літератури художні твори кращих представників українського письменництва, усної народної творчості. Вивчення літератури у тісному зв'язку з українознавством і народознавством, етнічної історії та етногенези українців та інших народів України є одним із основних чинників формування національної самосвідомості школярів. У зв'язку з цим О. Мазуркевич закликає втілювати у практику шкільного навчання і виховання ідеї передових письменників, учених-педагогів, зокрема В. Сухомлинського щодо здійснення нового підходу до оволодіння скарбами рідної словесності в системі національної освіти на основі народознавства [23, с. 23]. Це положення науковця залишається актуальним і сьогодні, оскільки одним із чинників змін у методиці є актуалізація етнопедагогіки [276, с. 12].

Із самої природи літератури як мистецтва слова, на думку вченого, випливає принцип вивчення літератури у поєднанні з виховними завданнями.

Проблемам виховання на уроках літератури науковець присвятив значну частину своєї діяльності. Деякі з них були наскрізними й розроблялися як багаторічні планові наукові дослідження відділу методики літератури. Так, у 60-і рр. партія спрямовує пошуки науковців на визначення шляхів виховання людей у дусі комунізму, зокрема в доповіді М. Хрущова про Програму КПРС наголошено на винятковій ролі у цьому процесі школи, вчителя [296, с. 181, 184]. У зв'язку з цим у теорії виховання набула усталених форм ідеологічна дефініція «комуністичне виховання», яка стала тлумачитися комплексно й узагальнено та охоплювала всі основні напрями виховання: патріотичне, атеїстичне, інтернаціональне, трудове, естетичне. Але навіть у такій ідеологічній тематиці вчений прагнув, аби вибір методів був адекватним цілям і завданням навчання з розв'язанням конкретних питань методики літератури.

Цілу низку праць, написаних О. Мазуркевичем як особисто, так і в співавторстві, присвячено саме виховним завданням навчання літератури [99; 114; 133; 165; 167; 178; 183; 186]. Основна їх мета – розробити методику виховної роботи засобами шкільного курсу літератури. Цій тематиці методичних досліджень на той час приділяли значну увагу всі визначні радянські методисти, зокрема українські: Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, Т. Лубенець, К. Сторчак [40].

Одним із актуальних напрямів методики виховання в СРСР та в Україні з 60-х рр. була підготовка методичних матеріалів з трудового виховання на уроках літератури. О. Мазуркевич долучився до розробки цієї проблеми, зокрема у доповіді «Тема праці і трудового виховання людини в шкільному курсі художньої літератури» на виїзному засіданні відділу методики з питань перебудови методики викладання літератури у світлі закону про зміцнення зв'язку школи з життям (м. Горлівка, 1960), підкреслюючи велику силу літератури на формування уявлень учнів про працю, зауважує, що навчальні програми та підручники не повністю використовують можливості уроків літератури в цьому напрямі: не завжди вдалими є вибір художніх творів, не скрізь чітко розкривається їх ідейно-художній зміст, дає практичні

рекомендації щодо використання творів Г.Сковороди, І. Франка («Борислав сміється»), А. Головка («Бур'ян»), М. Стельмаха («Велика рідня»), О. Довженка («Поема про море»), віршів В. Сосюри, М. Рильського та ін [312].

Зазначимо, що для усієї методичної системи, що існувала впродовж семидесяти років, характерним було розуміння художньої літератури як історії в образах, як матеріалу вторинного по відношенню до історії, насамперед історії класової боротьби, що призвела до перемоги пролетаріату, а в літературі – до соціалістичного реалізму. Незважаючи на це, своїми працями О. Мазуркевич утверджував живі традиції української духовності. Зокрема, він наголошує на необхідності на заняттях з літератури шліфувати рідну мову, прищеплювати учням навички практичного використання її багатств [166, с. 210]. Розвиток мовлення, культури мови, її чистоти, виразності та забезпечення вільного володіння нею – одне із завдань учителя [111, с. 115]. О. Мазуркевич закликає педагогів прислуховуватися до думки письменників про роль літератури та мови у вихованні та навчанні учнів: «Нинішні майстри слова ще раз нагадують, що до цього часу рідна мова опинялася у нас на далекій периферії суспільного життя, а значить (і насамперед!) на узбіччі шкільної практики» [111, с. 116].

Специфіка навчання літератури принципово відрізняється від специфіки навчання іншим предметам, що обумовлює застосування специфічних методичних принципів її навчання. Одне із завдань школи вчений-педагог вбачав у вивченні літератури на основі загальноосвітніх знань (учні повинні знати і розуміти сутність літературних процесів, роль літератури у соціумі, бачити зв'язок змісту і форми літературного твору), тому доцільним вважає застосування дидактичного принципу історизму, на якому ґрунтується методичний принцип вивчення творчості письменників в історико-літературному плані. Розвиваючи погляди О. Білецького щодо необхідності формування загальної уяви учнів про те, що творчість кожного письменника, як і весь розвиток художньої літератури, за своїм змістом і формою є закономірно обумовленим певними соціальними відносинами явищем, учений стверджує,

що застосування цього принципу має сприяти поглибленому засвоєнню літературних творів [111, с. 113]. Встановлення історичного взаємозв'язку між твором письменника і епохою, яку він описує, допоможе учневі глибоко зануритися у зміст твору та зрозуміти його. Крім того, дасть йому розуміння літератури в її історичному розвитку, його послідовності, системі і внутрішніх закономірностях [166, с. 28]. Застосування принципу історизму допоможе учням відчувати справжній потяг письменника до творчості [111, с. 113]. Тому перед учителем стоїть завдання навчити учнів підходити до соціологічної і художньої оцінки художніх творів, не роз'єднуючи їх [185, с. 20]. Так, важливо дати учням зрозуміти, що літературні герої, змальовані автором художнього твору, живуть не поза часом і простором, вони перебувають у певних конкретно-історичних умовах. Разом з тим, О. Мазуркевич проти застосування в методиці літератури вульгарного соціологізму, одностороннього аналізу художніх творів лише з погляду їх соціального звучання [185, с. 25]. Сьогодні методисти послідовно дотримуються думки про важливість донесення до школярів того, що художній твір не тільки і не стільки про певний момент в історії розвитку суспільства, але він й про те, що особисто хвилює кожного [247, с. 11].

Із психологічної точки зору, школярі – особи, у яких недостатньо сформована особиста система життєвих цінностей, зазвичай вони беззастережно сприймають текст художнього твору, крім того, сучасна школа ще недостатньо вчить дітей бачити в художньому творі інтелектуальні та моральні уроки, не вчить глибоко проникати в ідею твору, виокремлювати в ньому те, що сприятиме їх духовному зростанню, а отже завдання шкільного курсу літератури полягає у формуванні особистості, яка має глибокі моральні переконання, вміє не тільки розуміти, але й критично оцінювати позицію автора, полемізувати з ним. Сьогодні перед шкільною літературною освітою стоїть завдання «розкувати» мислення, допомогти учневі вивільнитися від сліпого сприйняття чийх би то не було позицій. Тому не втрачають своєї актуальності погляди О. Мазуркевича щодо посилення ролі уроків літератури у формуванні багатої, гармонійно розвинутої особистості з високими моральними

ідеалами і естетичними потребами, що відповідають сучасному принципу естетизму [114, с. 41]. Найвищу красу і моральність літератури він вбачає у відтворенні нею діяльності людей, пов'язаної з певною історичною добою, територією, народом, побутом, звичаями, ідеалами [268, с. 5]. Посилаючись на висловлювання видатних письменників, учених, О. Мазуркевич наголошує, що уроки літератури мають бути уроками, де поєднані «краса, гармонія і сила» (В. І. Вернадський) [111, с. 113]. Крім цього, разом з пізнавальною і виховною метою має бути мета художньої насолоди, задоволення, цікавості, допитливості, емоціонального переживання учнів. Шлях до цього вчений вбачав у наповненні програми з літератури у школі високохудожніми творами, що піднімають серйозні та гострі соціально-моральні проблеми.

Ґрунтуючись на висловлюваннях М. Горького, М. Рильського щодо літератури як засобу виявлення краси людини, О. Мазуркевич неодноразово підкреслює роль літератури як засобу естетичного виховання учнів, відштовхуючись від аксіоми, що кожна людини, а отже, учитель та учень, сприймають художній твір і передають іншим враження від нього не лише словом, а й «всіма фібрами своєї душі» [166, с. 78]. Учений рекомендував будувати освітній процес з літератури на основі принципу вивчення літератури як мистецтва слова (сучасний принцип емоційності), оскільки в процесі пізнавальної діяльності в учнів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань або заважати йому. Головне завдання педагога в реалізації цього принципу – керувати формуванням емоцій, що активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів, і запобігати появі тих, які негативно позначаються на ній. Для цього у вчителя літератури, як зазначав О. Мазуркевич, є могутнє знаряддя морально-естетичного впливу на підростаюче покоління – література. Тому такого великого значення він надавав теоретичній підготовці й методичній майстерності вчителя. Саме майстерністю вчителя обумовлюється і успіх застосування в освітньому процесі такого методу навчання, як лекція, зокрема з лекційного методу викладання матеріалу біографії письменника, наголошував учений.

Упродовж всього творчого шляху О. Мазуркевич боровся проти спрощення і вульгаризації у питаннях морального виховання школярів, що механічно додаються до літературного читання чи історико-літературного курсу бесід на моральні теми. Оскільки у творах різних епох змальовуються події, породжені конкретною історичною дійсністю, у методиці літератури неприпустимо робити прямі моральні аналогії: «...той, хто механічно переноситиме моральний кодекс на уроки літератури, безвідносно до навчального предмету, неминуче потрапить в смішне становище, бо змушений буде уроки літератури підмінювати уроками моралі», – стверджує науковець [268, с. 5]. Учитель, на його думку, може досягти успіху в навчанні школярів літератури за умови відмови від моралізаторства [99, с. 8].

Погляди О. Мазуркевича на систему методів навчання літератури отримали узагальнення у праці «Метод і творчість» (1973), цінність якої полягає в тому, що вперше в історії методики літератури на основі наукових досліджень у галузі педагогіки, літературознавства, методики літератури, вивчення досвіду кращих майстрів педагогічної справи була розроблена методологія методики літератури, яка не втратила свого значення й досьогодні.

Зауважимо, що в 60-і роки точилися суперечки щодо статусу методики у системі наук. Автор монографії, застосовуючи методи історико-педагогічного дослідження, переконливо доводить, що методика літератури є самостійною наукою зі своїм об'єктом, предметом і методами дослідження.

Дослідник вказує, що головною і вирішальною умовою здійснення літературної освіти і комуністичного виховання засобами мистецтва слова в школі є поєднання двох факторів – досконалості програм і ефективних методів, що досягається розвитком методики як науки і високою майстерністю вчителя [166, с. 8]. Саме він може донести до серця і розуму своїх вихованців «ідеї в образах з поетового слова», сформувати душу і свідомість людини, ідейно озброїти й загартувати її [166, с. 78]. Науковець розкриває не тільки сутність методів вивчення художньої літератури в школі, але й окреслює способи їх удосконалення у процесі розвитку і творчого застосування.

Грунтовністю характеризується підхід автора до визначення ролі і місця читання в системі методів вивчення літературного твору, яке має бути усвідомленим. Особливу роль в емоційному сприйнятті художнього твору він відводить виразному читанню. Одним із ефективних видів роботи над художнім текстом науковець визнає читання віршів і прози напам'ять. Разом з тим наголошує, що читання має поєднуватися з аналізом художнього твору.

Важливими методами навчання літератури науковець називає літературну бесіду і шкільну лекцію, доводить, що літературна бесіда не тільки формує в учнів критичне, образне і логічне мислення в художній формі, але й привчає їх до самостійного викладу засвоєного навчального матеріалу, висловлення власної думки. Описуючи методику застосування методу літературної бесіди, учений застерігає від її шаблонної побудови, закликає до творчого вдосконалення та застосування. Життєздатність цього методу доводить практика й сучасної школи.

Учений закликає не обмежуватися лише методом літературної бесіди у навчанні літератури, запевняючи, що його ефективність буде максимальною за умови його поєднання з іншими методами, зокрема лекції. Грунтуючись на результатах педагогічного експерименту, проведеного в школах України, О. Мазуркевич доводить, що доцільність та ефективність застосування методу лекції та літературної бесіди залежить від характеру навчального матеріалу, віку і рівня підготовки учнів.

Зазначимо, що праця «Метод і творчість» і дотепер є важливою для шкільної практики та педагогічної теорії, вона стала настільною книгою багатьох поколінь учителів літератури. Підходи до вивчення художнього твору, окреслені О. Мазуркевичем у монографії, знайшли розвиток у працях відомих науковців О. Бандури, Н. Волошиної [40], Г. Токмань [276], О. Куцевол [83].

Подією у педагогіці стала монографія О. Мазуркевича «Нариси з історії методики викладання української літератури» – праця, що відповідала запитам часу. Уже на початку своєї роботи в НДПІ України О. Мазуркевич ставив перед собою завдання ґрунтовного аналізу попереднього розвитку методики

літератури як науки, починаючи з дореволюційних часів. Без такого аналізу неможливо було і його становлення як методиста. Олександр Романович провів копітку роботи зі збирання й аналізу всіх матеріалів з методики літератури, які опубліковані в Україні та дореволюційній Росії.

У статті «Науково-дослідному інституту педагогіки – 40 років» (1967) директор НДІП УРСР В. Чепелев, підбиваючи підсумки роботи НДІП УРСР за 40 років його існування, називає цю працю одним із досягнень його діяльності, підкреслюючи, що вона отримала високу оцінку педагогічної громадськості [292].

Книга широко обговорювалася педагогічною громадськістю, науковці, викладачі закладів вищої освіти, учителі загальноосвітніх шкіл відзначали її актуальність та корисність для розвитку історії методики української літератури. Професор А. Коржупова, вітаючи появу «Нарисів з історії методики української літератури», підкреслила, що автор не обмежився загальновідомими матеріалами, а звернувся до першоджерел, архівних документів, що дало йому можливість значно ширше дослідити одну із важливих галузей радянської педагогіки [77].

Обговорення «Нарисів з історії методики викладання української літератури» відбулося на розширеному виїзному науковому засіданні відділу методики української і російської літератури та кафедри української мови Рівненського педагогічного інституту з питання обговорення наукових робіт співробітників відділу 25 грудня 1962 р. У ньому взяли участь науковці НДІП УРСР, викладачі Рівненського педагогічного інституту, працівники інститутів вдосконалення вчителів, учителі загальноосвітніх шкіл. Виконувач обов'язків доцента кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук І. Бондаренко зазначила, що ця праця відповідає завданням, які стоять перед вишами з підготовки фахівців української мови і літератури, оскільки студент має бути добре озброєним знаннями теорії літератури, добре знати історію методики, її практичний бік, однак зауважила, що у ній занадто деталізовано мовознавчі проблеми, загальнокультурні та окремі літературознавчі, естетичні

та історичні питання [318, с. 10]. Завідувач кабінету мови і літератури Н. Безпелюхіна попри позитивне враження від праці зауважила, що в ній поверхово й спрощено висвітлено питання розвитку методики літератури в Західній Україні [318, с. 26]. Зауваження дійсно має об'єктивний характер: учений обмежується 1939 роком у дослідженні розвитку методики літератури в Західній Україні, не висвітлюючи позитивні зміни, що відбулися у повоєнний період.

Попри це, «Нариси з історії методики викладання української літератури» – це приклад глибокого наукового критичного аналізу стану формування методики української літератури як науки з часів її зародження за князювання Володимира до початку 60-х рр. ХХ ст.

На основі численних архівних матеріалів, праць передових діячів науки, культури і мистецтва автор визначає передумови зародження методики літератури у давньоруських джерелах. Особливу увагу акцентує на цінних методичних вказівках видатного публіциста, сатирика, вченого другої половини XVI ст. І. Вишенського (1545–1620), зокрема щодо читання книжок у школі (вимога щодо володіння учителем досконалої техніки читання, забезпечення ним активного слухання художнього твору учнями, глибоке усвідомлення ними прочитаного і його зв'язку з життям, раціональний добір книг для читання), з яких пізніше, як зауважує науковець, скористалися багато педагогів-методистів, зокрема Х. Д. Алчевська, Уляна Кравченко (Ю. Ю. Шнайдер) [169, с. 26].

Належно оцінює науковець роль братських шкіл, через які почали поширюватися засади гуманістичної педагогіки, і Мелетія Смотрицького в розвитку тогочасної педагогіки, зорієнтованої на утвердження ідеї національної освіти, та створенні передумов зародження методики літератури.

Прогресивною на той час О. Мазуркевич вважає діяльність українського богослова, письменника, поета, математика, філософа, перекладача, публіциста, науковця-гуманіста, ректора Київської академії Феофана Прокоповича (1710—1716 рр.) з розвитку шкільної словесності. Одним із найголовніших дидактичних принципів навчання, які пропагував Ф. Прокопович, учений

називає принцип орієнтації на життєву правду, сучасність [169, с. 45]. Важливим елементом теорії навчання словесності Ф. Прокоповича вважає вимогу розвитку естетичних смаків і літературно-критичних суджень школярів, формування у них прагнення розуміти прочитане. Намагання письменника освітити простий народ мали практичне спрямування: буквар Ф. Прокоповича з тлумаченням до нього мав стати одним із засобів досягнення цієї мети.

Одним із етапів творення історії методики літератури О. Мазуркевич вважає педагогічну та просвітницьку діяльність Г. Сковороди, педагогічні погляди якого були близькі педагогічним та методичним принципам, висловленим Ф. Прокоповичем, М. Ломоносовим. Характерною ознакою цього періоду розвитку методики навчання літератури вчений визнає гуманістичну спрямованість, запровадження ідей природовідповідності навчання, зв'язок навчання з життям.

Усе вищезазначене дає можливість зробити висновок, що О. Мазуркевич був першим дослідником передумов розвитку методики літератури як науки в Україні. Вчений глибоко аналізує процеси розвитку методики літератури у ХІХ-початку ХХ ст. Найбільшим внеском до скарбниці методичних знахідок у галузі літератури він вважає погляди І. Франка, цінними для розвитку методики літератури – думки та педагогічну діяльність письменників, педагогів, прогресивних діячів української культури І. Котляревського, А. Свидницького, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова, Х. Алчевської, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Старицького, Т. Лубенця, Уляни Кравченко, Марка Черемшини, С. Васильченка та ін. Вказано, що цей період відзначається поглибленням поглядів щодо розкриття морально-естетичного значення художнього твору.

Зазначимо, що автор «Нарисів» обходить увагою з'їзд педагогічної громадськості УНР (1919 р., м. Кам'янець-Подільський), на якому була оприлюднена нова парадигма єдиної української школи, домінантою якої проголошувалася виховна місія літературної освіти з огляду на її людинотворчу функцію [4, с. 29].

Аналізуючи стан літературної освіти у 20-і рр. ХХ ст., О. Мазуркевич констатує, що напливала хвиля комплексного навчання, де літературі відводилася ілюстративна, допоміжна роль у додатку до історії та суспільствознавства [169]. Лише наприкінці 20-х рр. розгорнулася гостра критика поєднання літератури з суспільствознавством, боротьба з формалізмом і догматизмом у вивченні літератури, пошук правильних принципів побудови курсу літератури у школі, добору художніх творів.

Кроком уперед у розвитку методики літератури вчений вважав початок 30-х рр., що вирізнялися появою низки розробок з вивчення творчості класиків російської та української літератури. У 1934 р. вводяться перші програми з історії літератури для загальноосвітньої школи.

Дослідник не обходить своєю увагою стан школи на західноукраїнських землях до їх воз'єднання з Радянською Україною.

Аналізуючи стан методики літератури у повоєнний час, науковець наголошує на тому, що великий вплив на її розвиток мали партійні документи, зокрема постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(У) за 1946-1948 рр. У низці наукових праць П. Волинського, О. Білецького, Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайка по-новому розв'язувалися проблеми методики літератури.

На вимогу партійних настанов щодо радянської літератури, зокрема виступів М. Хрущова «За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу» (1957), на III Всесоюзному з'їзді письменників (1959), Всеросійському з'їзді учителів (1960), законів про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток народної освіти, прийнятих сесіями Верховної Ради СРСР і Верховної ради УРСР, автор «Нарисів» порушує питання піднесення виховної ролі літератури в школі.

Науковець не обмежується констатацією досягнень української педагогічної та методичної науки. Головною тезою всієї праці вченого є необхідність посилення гуманітарної освіти школярів, яка має важливе значення для формування їх світогляду. Окреслюючи подальші шляхи розвитку методики літератури, О. Мазуркевич особливу увагу приділяє питанням обсягу

і змісту програм з української літератури, наголошує на необхідності застосування при їх розробці принципу науковості, ідейно-тематичного зв'язку художніх творів для учнів V-VI класів та історико-хронологічний порядок вивчення художніх творів для учнів VII-VIII класів, насичення матеріалом з теорії літератури (поняття про епос, лірику, драму, романтизм і реалізм, народність і суспільна роль літератури, комедія, гумор, сатира, силабо-тонічне та тонічне віршування, віршові розміри, коломийковий вірш, поема, соціально-побутова повість, соціально-психологічний роман, дума та історична пісня), врахування вікових особливостей учнів, забезпечення тісного зв'язку теорії з практикою, ліквідації формалізму, схоластики і вульгарного соціологізаторства, розвитку естетичних смаків учнів, насичення додатковим літературним матеріалом для забезпечення самостійного читання школярами художніх творів. Абсолютно правомірним є твердження вченого щодо необхідності одночасно з перебудовою програм удосконалювати методи навчання.

Учений завжди відстоював необхідність інтеграції літературних знань та розвитку мовленнєвої культури школярів, саме тому рекомендував у програмах з літератури виділяти години на написання учнями творів [169, с. 355].

Заслугою науковця є те, що він не звузив свої дослідження до аналізу та опису здобутків методики літератури, а й окреслив проблеми, які вимагали вирішення на тогочасному етапі розвитку методики літератури, серед яких означив:

- розроблення наукових засад побудови шкільного курсу літератури і обсягу літературної освіти у відповідності до вимог сучасності;
- пошук та наукове обґрунтування інноваційних методів навчання літературі;
- теоретичне і практичне опрацювання методики аналізу художніх творів у межах шкільного курсу літератури;
- пошук ефективних шляхів підвищення кваліфікації вчителя літератури;
- подальший розвиток методології методики, визначення і удосконалення методів наукового пізнання у галузі літератури [169, с. 363].

Таким чином, у праці О. Мазуркевича «Нариси з історії методики викладання української літератури» вперше в педагогічній літературі подано переконливий аналіз розвитку методики викладання української літератури в Україні з дореволюційних часів до 60-х рр. ХХ ст. Періодизація розвитку методики навчання української літератури, здійснена науковцем, знайшла розвиток у працях, зокрема Т. Яценко визначила та охарактеризувала періоди розвитку методики навчання української літератури з урахуванням культурологічного контексту [308].

Науково-методичний доробок О. Мазуркевича складають не тільки праці теоретичного спрямування, але й конкретно-методичні. До таких праць, зокрема, відноситься спільна його праця з М. Якименком «Вивчення творчості П. А. Грабовського в школі» (1956), що стала дороговказом для багатьох поколінь учителів української літератури [219].

У передмові автори, узагальнюючи свої погляди на роль навчання літератури, підкреслюють важливість вивчення творів письменника у школі, оскільки вони мають велике виховне значення [219, с. 4].

Дослідники висувають вимогу вивчення творчості письменників в історико-літературному плані: «Це дає можливість учителеві ґрунтовно вивчити в школі життєвий шлях письменника, його творчість, проаналізувати кращі твори. Показати літературний процес кінця ХІХ і початку ХХ ст. і місце Грабовського в ньому, боротьбу двох напрямків у літературі» [219, с. 5].

Учені наголошують на необхідності вироблення чіткої системи вивчення творчості письменників, що має забезпечити глибоке усвідомлення внутрішніх ідейних зв'язків між окремими творами авторів і рівномірну насиченість усіх уроків, запланованих на вивчення творчості письменника програмою з української літератури, літературним матеріалом.

Аналізуючи літературну діяльність П. Грабовського, вони зазначають, що поет виховувався на творах свого учителя Т. Шевченка, засвідчують його повагу до російських письменників: О. Пушкіна, М. Чернишевського, М. Некрасова, М. Добролюбова, М. Михайлова, М. Гоголя, М. Салтикова-

Щедріна, О. Островського, Г. Успенського, Ф. Решетнікова, О. Кольцова, А. Нікітіна, І. Сурикова, О. Горького.

Автори посібника звертають увагу на спогади П. Грабовського про його читання творів російських та світових класиків, [219, с. 30]; вважають необхідним ознайомлення учнів зі зразками поетичної творчості П. Грабовського, його публіцистикою. Корисним, на їх погляд, буде й аналіз літературно-естетичних поглядів поета на уроках, присвячених вивченню творчості письменника. Крім того, необхідно давати історико-літературні роз'яснення творів, насамперед потребує уточнення тема вірша, варто використовувати й порівняння з творами інших поетів.

Зауважимо, що О. Мазуркевич неодноразово підкреслював педагогічну значущість віршів, наголошував на необхідності вказувати на такі художні його особливості, як добір поетом коротких, точних, влучних словесно-образних засобів, якими він виражає ідейний зміст свого твору.

Особливу увагу вчені звертають на прищеплення учням навичок виразного читання поезії, яке формується під час ознайомлення учнів з ритмічними особливостями вірша, що має навчити їх не тільки «... правильно прочитати вірш, а... і глибше сприйняти його» [219, с. 50]. Робота над розміром вірша, стверджують автори, допоможе регулювати його мовну енергію, глибше розуміти його смислове навантаження [219, с. 51]. Методичний посібник отримав схвальний відгук педагогів. Його цінність, на їх думку, полягає у намаганні авторів показати систему уроків, дати методичні поради вчителям, розглянувши всю сукупність методичних прийомів вивчення біографії і творчості поета [252].

Актуальною на той час була й праця О. Мазуркевича «Письменник і життя» (1958), присвячена висвітленню творчості Михайла Стельмаха, що стала методичною підмогою для вчителів української літератури. Базуючись на історико-біографічному підході до аналізу персоналій, з притаманною вченому ретельністю автор описує життєвий і творчий шлях М. Стельмаха на тлі політичних та економічних умов розвитку Радянської держави. Зазначимо, що

описуючи етапи творчого зростання М. Стельмаха, зокрема аналізуючи його вірші, романи «Велика рідня», «Кров людська – не водиця», О. Мазуркевич оцінює його творчість з позицій соціалістичного реалізму, вимог завдань, що висувалися перед літературою та мистецтвом Комуністичною партією.

Отже, констатуємо, що О. Мазуркевич був активним учасником процесу становлення методики навчання української літератури як галузі педагогічної науки. Зокрема, він збагатив методику викладання літератури новими фактами і положеннями. Методологічно виважені вимоги, які висуває науковець до укладання шкільного підручника, відповідають сучасним загальнодидактичним вимогам: відповідність змісту рівню сучасної науки; відповідність змісту і форми викладу віковим особливостям дитини; систематичність і послідовність викладу, стимулювання в учнів інтересу до знань, самостійного пошуку; реалізація виховних завдань [276, с. 48].

У своїх методичних працях учений робить спробу обґрунтувати систему літературної освіти в школі, він розглядає методологічні основи вивчення літератури, відзначає потребу чіткого окреслення змісту літературної освіти школярів, вказує на тісний зв'язок вивчення літератури та формування особистості. Він перший звернувся до питання висвітлення історії розвитку методики літератури в Україні, розробив основи концепції літературної освіти школярів, обґрунтував необхідність поєднання навчання і виховання засобами шкільного курсу літератури.

Аналіз творчої спадщини О. Мазуркевича засвідчує його глибоко науковий підхід до загальнотеоретичних засад шкільної літературної освіти. Окремі принципи, на яких ґрунтується його концепція літературної освіти, залишаються актуальним й сьогодні у практиці формування літературної компетенції учнів. Особливої уваги заслуговує теза вченого про те, що основою концепції національної школи має стати утвердження рідного слова. Крім того, варто зважити на твердження вченого, що література є провідною складовою єдиної навчально-виховної системи, у системі гуманітарної освіти українська література має стати базовим предметом

сучасної національної школи, яка покликана формувати світоглядну позицію, художньо-естетичні якості особистості [17, с. 86]. Сьогодні цю настанову варто брати на озброєння сучасній педагогічній спільноті, оскільки процеси технізації навчання, захоплення тестуванням, раціоналізм, що виявляється у підвищеному інтересі учнів до вивчення окремих навчальних предметів, зокрема математики та іноземної мови, не завжди сприяють втіленню гуманістичних ідей навчання і виховання.

Ідея О. Мазуркевича щодо необхідності стимулювання творчої самостійності, розвитку творчого мислення учнів у процесі вивчення мови і літератури й сьогодні знаходить відгук у прихильників технології розвивального навчання Д. Б. Ельконіна та В. В. Давидова, зокрема використання навчального експерименту [303].

Принцип взаємозв'язку вивчення літератури з різними видами мистецтв, який активно пропагував О. Мазуркевич, знайшов свій розвиток у працях С. Жили, зокрема сформованій науковцем моделі прочитання художнього твору в загальномистецькому контексті, розвитку читацької діяльності – О. Ісаєвої [261, с. 10], самостійності – Б. Степанишина, який розробив модель організації самостійної роботи учня з вивчення української літератури [276]. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в школі подано у працях А. Л. Ситченка [255; 257; 26; 256]. У дослідженні «Наукові основи методики літератури», здійсненому групою авторів (О. М. Бандура, О. А. Гальонка, А. В. Градовський) під керівництвом Н. Й. Волошиної, поглиблено історичні аспекти розвитку методики української літератури, зокрема питання становлення української навчальної книжки з літератури від часів Київської Русі, у ХІХ ст. в Галичині і в Східній Україні [40].

Зауважимо, що творча парця вченого тривала в радянські часи, коли утверджувалася зневага до українського мистецтва, мови і літератури, дозволялося розглядати проблеми навчання і виховання учнів тільки з позицій марксистсько-ленінської ідеології. Природно, що більшість його дидактичних та методичних розробок мають загальний ідеологічний стрижень, що

притаманно всій радянській гуманітарній сфері, наскрізь просякнутій політичними й ідеологічними настановами, але це аж ніяк не нівелює його погляди на проблеми формування у школярів літературної освіти. Звернення до аналізу методологічних досліджень О. Мазуркевича в галузі літератури актуальне і сьогодні, адже питання визначення принципів, на яких базується навчання літератури, яким повинен бути зміст літературної освіти, на яких наукових принципах воно базується, у чому полягає відмінність у вивченні літератури та навчанні літератури й сьогодні є предметом зацікавлень науковців [15].

Переоцінка й переосмислення цінностей, що відбулися упродовж останніх двадцяти шести років незалежності України, спонукали й методистів у галузі літератури по-новому осмислити свою діяльність, її мету та зміст. Зрозуміло, що тут неможливо поєднати те, що не поєднується, – принципово нове, що відповідає нашим сучасним уявленням, з традиційним радянським способом мислення, з марксистсько-ленінською ідеологією. Дійсно, у працях О. Мазуркевича багато партійності, цитат із класиків марксизму-ленінізму та керівників партії, ідеологічних штампів, але це була традиція, притаманна всім науковим дослідженням, до яких висувалася вимога містити «методологічне» марксистсько-ленінське обґрунтування. Попри те науковець й у планових темах намагався дотримуватися логіки наукового дослідження.

Істотним є те, що, О. Мазуркевич переборов у своїй свідомості комуністичні ідеологеми, відійшов від традиційного радянського трактування проблем освіти підростаючого покоління, пропагуючи ідеї національного навчання і виховання.

Отже, аналіз творчої спадщини О. Мазуркевича дав змогу виділити фундаментальні методологічні педагогічні та власне методичні принципи навчання, завдяки чому окреслюється оригінальна і струнка наукознавча концепція дослідника, унікальна за своїм педагогічним потенціалом.

3.2. Діяльність О. Мазуркевича як організатора педагогічних та науково-методичних досліджень у галузі літератури

Як творчо мислячий учений О. Мазуркевич зумів внести в педагогічну теорію та практику чимало нового. Його заслугою було те, що він показав приклад справжнього освітнього керівника, глибоко зацікавленого проблемами освіти.

Уже під час роботи на посаді головного редактора журналу «Радянська школа» він виявляв глибокий інтерес до проблем освіти України. Одним із напрямів його діяльності було спрямування педагогічних працівників на пошук інноваційних методів і засобів навчання та виховання школярів, організацію наукових, науково-методичних, педагогічних та методичних досліджень, що засвідчують його статті. Попри те, що через історичні обставини вчений посилався на рішення партії та уряду, у коло його інтересів насамперед входили проблеми, пов'язані з науковим і навчально-методичним супроводом навчально-виховного процесу, вихованням учнів загальноосвітніх шкіл. Так, О. Мазуркевич приділяє особливу увагу проблемі укладання шкільних підручників. Варто зазначити ретельність дослідника в розробці програмних завдань зі створення шкільних підручників, зокрема він висуває до їх укладання такі вимоги: необхідність теоретичних узагальнень і практичних висновків з досвіду укладання шкільних підручників і вироблення єдиних педагогічних, психологічних, методичних і дидактичних вимог до шкільного підручника з кожного навчального предмета; залучення до роботи над розробкою підручників не тільки працівників наукових установ, але й провідних викладачів кафедр педагогічних закладів вищої освіти, пов'язує укладання шкільних підручників з підручниками закладів вищої освіти, зокрема з педагогіки і психології, методик викладання навчальних предметів у школі [178, с. 7]. Зазначимо, що О. Мазуркевич долучався до укладання шкільного підручника з української літератури ще з 1953 р. Однак підручник з української літератури для 9 класу, створений авторським колективом у складі О. Бабишкіна, В. Борщевського, Б. Буяльського, О. Мазуркевича, І. Пільгука,

М. Погодзіло (1953), отримав досить критичну оцінку вчителів загальноосвітніх шкіл [278]. Так, учитель школи №154 м.Києва М. Руденко, відзначаючи позитивні сторони підручника (більш широке висвітлення усної народної творчості другої половини ХІХ-початку ХХ ст., питань боротьби проти буржуазно-націоналістичних тенденцій Нечуя-Левицького, по-новому окреслено план висвітлення біографії Панаса Мирного тощо), зауважує перенасичення інформацією вступу до підручника, матеріалу про огляд драматургії і театру, пропонує викладати зміст численних цитат своїми словами, докладніше висвітлити літературний процес в Галичині та Буковині до І. Франка. Учитель Бугаївської школи Харківської області Ф. Гаврилко наголошує на необхідності подання всіх визначень з позицій науковості, здійснення мовно-стилістичного аналізу твору, уникнення шаблону для характеристики класиків як «видатних», продумування методичного апарату підручника.

Педагоги відзначають високу якість підручника з української літератури для 9 класу 1955 р., що характеризується простотою та доступністю викладу навчального матеріалу, використанням останніх досягнень літературознавства, однак зауважують, що в ньому однобічно і неповно характеризується народництво, відсутня інформація про українську журналістику, періодику, невиправданим є вилучення з підручника розділу «Драматургія й театр другої половини ХІХ століття» [76].

Недоліком роботи науково-дослідних інститутів педагогіки і психології О. Мазуркевич вважає відсутність серйозних наукових праць із загальних питань шкільного навчання, наукових основ викладання навчальних предметів у школі, розрив між методикою і дидактикою. На його думку, корисним для школи могло б стати створення ґрунтовних монографій з основних розділів педагогіки, психології та історії педагогіки, насамперед таких, як організація і методика уроку, керівництво навчально-виховною роботою школи, педагогічні основи праці в системі політехнічної освіти, психологічні основи виховання,

вікові особливості дітей дошкільного і шкільного віку, історія радянської школи [178, с. 8].

Науковець закликає учителів, працівників народної освіти творчо підходити до своєї діяльності: «...народна ініціатива, творча діяльність, активність кожного трудівника мають бути скрізь. Вони ж бо – найважливіший фактор піднесення продуктивності праці» [153, с. 3]. У зв'язку з цим висуває вимоги до підвищення рівня керівництва та внутрішкільного контролю і планування роботи: «Вони мають бути не виявом сліпого наслідування букви, інструкції, не даниною формалізму, а засобом широкого розвитку ініціативи й творчості, без яких нема плідотворної діяльності. Кваліфіковано керувати роботою вчителя – це, насамперед, створювати найсприятливіші умови для його ідейно-теоретичного і фахового зростання, вселяти впевненість у свої сили, озброювати надбаннями кращого досвіду. Не адміністрування, а розумної поради, глибокого аналізу своєї роботи, кваліфікованої допомоги чекає вчитель від керівника школи, інспектора, методиста. І, звичайно, чуйності, такту, поваги. Тільки на такому ґрунті дадуть щедри сходи паростки творчості, тільки за цих умов ініціатива й ентузіазм рядових працівників стануть животворним джерелом високої ефективності праці» [153, с. 3].

Обґрунтовуючи свої погляди на розвиток освіти, О. Мазуркевич давав цінні науково-методичні поради педагогам щодо проблем організації навчання і виховання школярів у загальноосвітній школі.

Свою діяльність як організатора педагогічних і науково-методичних досліджень О. Мазуркевич розпочав у 1965 р., очоливши роботу відділу методики основ гуманітарних наук. Працівники сектору виконували планові дослідження, зокрема сам О. Мазуркевич у 1966-1968 рр. працював над:

- створенням та удосконаленням проекту нової програми з української літератури для 8-10 класів загальноосвітньої середньої школи, яка була схвалена Міністерством освіти УРСР та запроваджена у практику роботи загальноосвітньої середньої школи;
- створенням підручника з української літератури для 9 класу;

– монографічною темою «Методи вивчення художньої літератури в школі» [311, с. 5].

Результатом діяльності відділу стали праці О. Мазуркевича «Основні методи вивчення художнього твору в середній школі», О. Бандури «Методика вивчення теоретичних понять в шкільному курсі української літератури», монографія П. Моренця «Виразне читання в школі», К. Сторчака «Наукове обґрунтування змісту і обсягу літературної освіти», Н. Падалки «Система вивчення драматичних творів у школі на основі нової програми з української літератури» [311, с. 8].

У структурі відділу під керівництвом К. Сторчака плідно працював сектор методики літератури, робота якого була зосереджена на актуальних проблемах вивчення літератури в школі, пов'язаних з визначенням змісту й обсягу літературної освіти в середній школі, удосконаленням методів та прийомів вивчення художніх творів, забезпеченням органічної єдності навчання і виховання школярів під час викладання української та російської літератур [311, с. 5]. Було створено проект нової програми з російської літератури для IV-X класів загальноосвітніх шкіл УРСР, схваленої Міністерством освіти України, підручник з української літератури для 6 класу за новою програмою.

Н. Падалка працював над створенням та удосконаленням проекту нової програми з української літератури для IV-VII класів, схваленої Міністерством освіти України [311].

Свідченням розуміння О. Мазуркевичем необхідності об'єднання зусиль наукових працівників та учителів-практиків з розробки теоретичних та практичних проблем методики літератури є спрямування ним роботи відділу методики літератури у співпраці наукових кореспондентів, зокрема вчителів. Упродовж 1966-1968 рр. до науково-дослідної та громадсько-педагогічної роботи сектору методики літератури було залучено шість учителів (Є. Кучеренко, О. Тесля, І. Бацій, Є. Жицький, К. Ходосов, П. Дробот), які розробляли такі теми: естетичне виховання учнів засобами художньої

літератури, емоційне сприйняття учнями творів художньої літератури, розвиток на уроках літератури мови учнів та самостійності їх суджень, вивчення поетичної лексики в старших класах тощо, а також долучалися до роботи зі створення навчальних програм і підручників та впровадженням їх у практику роботи середньої школи [311, с. 4].

Відділ активно працював над створенням підручників для загальноосвітньої школи, які містили, крім викладу навчального матеріалу, широкий методичний апарат, який регламентував діяльність учителя і учня. Аналізуючи підручники з української літератури того часу, Т. Яценко зазначає, що їх позитивною ознакою є впровадження елементів аналізу художнього твору, що передбачав послідовний розбір сюжету, персонажів, композиції та мови. Разом з тим звертає увагу на те, що вони розглядалися як чинник ідеологічного виховання учнів-читачів, джерело інформації для вчителя, засіб для повторення і закріплення знань, здобутих учнями на уроці літератури, а також як посібник для домашньої навчальної роботи [310, с. 34].

Проводилися розширені та виїзні наукові засідання за участю співробітників НДІП УРСР та педагогів загальноосвітніх навчальних закладів України. Так, упродовж 1966–1968 рр. проведено розширені засідання сектору методики літератури з питань: «Основи аналізу ліричного твору в процесі вивчення літератури в школі» (1966, доповідач К. Сторчак), «Проблема вивчення драматичного твору в школі» (1967, доповідач Н. Падалка), «Проблеми теорії епосу у зв'язку з вивченням його в школі» (доповідачі О. Мазуркевич, К. Сторчак) [311, с. 2]. Було проведено п'ять виїзних наукових засідань у м. Харкові, Одесі, Сімферополі, Вінниці, Ужгороді, на яких працівники відділу виступали перед учителями з доповідями на актуальні теми методики літератури [311, с. 10]. Крім цього, працівники відділу систематично брали участь у щорічних січневих та серпневих районних конференціях учителів, проведенні науково-практичних семінарів.

Результати роботи відділу знайшли відображення у науково-методичних збірниках «Методика викладання української мови і літератури» (випуски II-

IV) [311, с. 8], а також у проекті програми з української літератури для середньої загальноосвітньої школи (1967) [316]. Основними засадами побудови програми стали дидактичний принцип від простого до складного, при побудові початкового курсу (4-7 класи) враховано принцип урахування вікових особливостей учнів, хронологічний принцип розташування навчального матеріалу застосовано для 6-7 класів.

Однак, як зазначається у Довідці перевірки стану роботи сектору методики літератури НДІП УРСР за 1966, 1967, 1968 рр., для виконання завдань, які були на той час перед середньою школою, реалізованої роботи було недостатньо [310]. Школа вимагала подальшої розробки проблем, пов'язаних з питаннями ідейно-морального виховання школярів засобами літератури, вивченням літератури за новими програмами, особливостями вивчення російської літератури в школах України, використанням на уроках літератури суміжних мистецтв (музики, живопису, кіно, театру). І хоча нова програма з української літератури для 4-10 класів визнавалася кроком уперед, проте потребувала доопрацювання, зокрема в доборі окремих творів та письменників, вивченні теорії літератури, у тому числі поетичного синтаксису тощо [311, с. 11]. Педагогічна громада чекала від учених науково обґрунтованих підручників з методики літератури, які б враховували надбання сучасної художньої літератури, літературознавства, методичної думки, досвід роботи передових учителів. Перед відділом стояло завдання більш планомірно вивчати, узагальнювати та поширювати передовий досвід учительства України. Саме на виконання цих завдань була спрямована його робота у наступні роки.

З 1970 р. О. Мазуркевич керує відділом методики літератури [327, с. 143]. Науково-дослідна робота відділу методики літератури охоплювала низку напрямів та була різноманітною за формами:

- виконання планових тем і написання на їх основі методичних та навчально-методичних посібників, наукових статей;
- вивчення передового педагогічного досвіду вчителів-словесників;

- підготовка та редагування методичних збірників з узагальнення передового педагогічного досвіду вчителів-словесників;
- науково-методична розробка питань змісту шкільного курсу літератури;
- розробка форм, методів і засобів навчання під час проведення експериментальної дослідницької роботи;
- обстеження й перевірка стану викладання вчителями літератури і засвоєння знань учнями в школах України;
- підготовка науково-педагогічних кадрів з методики викладання літератури [18].

За період з 1976 по 1980 рр. у рамках індивідуальних тем працівників сектору здійснювалася перевірка:

- ефективності методичних рекомендацій із втілення в шкільну практику принципів інтернаціоналізму у вивченні літератури у 8–10 класах середніх шкіл № 1 м. Сквири, № 17 м. Ірпеня, № 74 м. Львова;
- ефективності системи методів і прийомів вивчення образотворчих засобів та композиції епічних творів у 4-10 класах середніх шкіл № 1 м. Сквири, с. Трушки Київської області;
- навчально-виховної ефективності системи міжпредметних зв'язків у процесі викладання української літератури у 8-10 класах середніх шкіл № 129, № 92 м. Києва;
- ефективності системи методів і прийомів проведення уроків-бесід з позакласного читання у середніх школах №1 та №2 м. Вишневого Київської області та с. Красилова Хмельницької області.

Працюючи над розв'язанням комплексної проблеми удосконалення змісту й методів вивчення літератури, підвищення її виховного впливу, за період з 1972 по 1976 рр. наукові працівники сектору, який складався на той час з 5-ти працівників (3-х старших і 1 молодшого наукового співробітника та старшого лаборанта), у межах загальної теми завершили 6 індивідуальних робіт.

Великого значення вчений надавав питанням методології викладання мови і літератури. На їх вирішення він спрямовував роботу методологічного семінару «Методологические проблемы преподавания языка и литературы в школе», керівництво яким здійснював з 1968 р. Працюючи за особистим творчим планом, О. Мазуркевич виступає на засіданнях семінару з оглядовими та узагальнювальними лекціями, особливу увагу приділяє запровадженню активних форм і методів роботи зі слухачами семінару, зокрема проводить творчі дискусії, систематично консультує слухачів із самостійного вивчення першоджерел і наукової літератури. Свідченням результативності роботи семінару було підвищення професійної кваліфікації його слухачів: за період з 1973 по 1983 рр. вони підготували одну дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук й успішно захистили 10 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук, низці молодших наукових співробітників було присвоєно звання старших наукових співробітників. За тематикою роботи семінару його учасники опублікували майже 40 книг і наукових статей [327, с. 72].

О. Мазуркевич спрямовував діяльність відділу методики літератури на вирішення проблем змісту й методів вивчення літератури, підвищення її виховного впливу.

У період з 1972 по 1976 рр. здійснювалася планова робота відділу з переведення у стабільні підручники з української літератури для 4–6 класів і підготовки нового підручника для 9 класу, над яким працювала група авторів, а саме: Н. Волошина, О. Бандура, Н. Падалка, зокрема й О. Мазуркевич, який особисто підготував 7 розділів підручника («Українська література другого етапу визвольного руху в Росії. Загальний огляд розвитку літературного процесу», «Юрій Федькович», «Павло Грабовський», «Українська література третього етапу визвольного руху в Росії. Загальний огляд розвитку літературного процесу», «Архип Тесленко», «Степан Васильченко», «Підсумковий огляд»). Результативність їх роботи засвідчило те, що

підручники для 4–6 класів були затверджені Міністерством освіти УРСР і введені в школу як стабільні.

Крім укладання підручників, за дорученням Міністерства освіти України співробітники відділу:

- здійснювали методичне керівництво впровадженням у практику роботи школи пробного підручника з української літератури для 7 класу;
- проводили експериментальну перевірку нової програми з української літератури для 4–10 класів та підручників для 4–7 класів.

Особлива увага співробітників відділу впродовж 1972–1974 рр. спрямовувалася на систематичне вивчення якості знань учнів з української та російської літератур. Зокрема в експериментальних школах здійснювався діагностичний експеримент з вивчення рівня усвідомлення учнями 8 і 10 класів окремих літературознавчих понять (художній образ, образотворчі засоби та композиція художнього твору), а також виявлення рівня їх застосування у процесі аналізу художнього твору.

Результатом цієї роботи стали публікації у фахових журналах та методичних листах Міністерства освіти України, розроблені критерії і норми оцінювання знань учнів з української та російської літератур.

Очолюючи відділ української та російської літератур, з 1977 по 1982 рр. Олександр Романович продовжував скеровувати його діяльність насамперед на розв'язання проблеми удосконалення змісту й методів вивчення української і російської літератур в школах України. Під його керівництвом були виконані тематичні дослідження, заплановані на 1977–1982 рр., та розпочата робота над колективною монографією «Наукові основи методики літератури».

Згідно з тематичними планом науково-дослідної роботи на 1980 р. науковці сектору працювали над загальною темою «Досвід впровадження нового змісту освіти, шляхи удосконалення навчально-виховного процесу» (наукові керівники: О. Мазуркевич, О. Беляєв). У рамках наукової теми «Удосконалення методів викладання української літератури, підвищення її ролі в ідейно-політичному, моральному й естетичному вихованні учнів середньої

школи (науковий керівник – О. Мазуркевич) виконувалися дослідження «Методологічні основи методики літератури в школі (О. Мазуркевич), «Здійснення міжпредметних зв'язків при викладанні літератури в школі» (О. Бандура), «Удосконалення методики уроків-бесід з позакласного читання творів української літератури в 8–10 класах» (Н. Волошина), «Ефективність лекції з літератури у поєднанні з другими методами» (З. Шевченко) [326].

На шпальтах багатьох журналів того часу науковці та вчителі висловлювали невдоволення існуючими програмами та підручниками для загальноосвітніх шкіл, відзначаючи їх надмірну складність та перевантаженість, що заважало виконанню завдань навчити школяра мислити, сприяти широкому розумовому розвитку, формувати пізнавальну діяльність. У зв'язку з цим планом роботи відділу було передбачено роботу над удосконаленням шкільної програми з літератури. На її виконання було удосконалено програму з української літератури для 4–10 класів, схвалено вченою радою НДІП УРСР, затвердженою Колегією Міністерства освіти України і введено в усі загальноосвітні школи з 1982–1983 н. р. Паралельно тривала робота зі створення підручників з української літератури для 4, 5 і 9 класів, які відповідали б вищезазначеній програмі. Усі три підручники були апробовані у практиці роботи шкіл України, схвалені Міністерством освіти України і введені в дію у 1982–1983 н. р.

Зауважимо, що згідно з об'єктивною тенденцією до систематичного оновлення змісту освіти в умовах науково-технічної революції ХХ ст. О. Мазуркевич упродовж багатьох років спрямовував діяльність лабораторії на удосконалення шкільних підручників. Результатом напруженої праці з осмислення здобутків сучасної науки і добору матеріалу, який у методично переосмисленому вигляді можна подати школярам, була низка підручників з української літератури, співавтором яких він був (1953–1971 рр.). Зокрема опублікував 7 розділів у новому підручнику української літератури для 9 класу, а також щорічно удосконалював 7 розділів попередніх шести видань (24–29 видання).

О. Мазуркевич активно долучається до обговорення типової програми з української літератури для 4–10 класів восьмирічної та середньої школи з російською мовою навчання в рамках Української республіканської науково-практичної конференції (грудень 1978 р., м.Чернігів) [104, с. 26]. У традиціях того часу до позитивних змін він відносить вирішення проблеми формування засобами літератури комуністичного світогляду, але крім того, вбачає у літературі можливості вирішення проблем формування моральних переконань, духовної культури, естетичних поглядів і смаків, активної життєвої позиції учнів. Підтримує запровадження міжпредметних зв'язків, що, на його думку, сприятиме формуванню наукового світогляду школярів. Зазначимо, що вчений не обмежується лише схваленням положень програми. О. Мазуркевич зауважує, що у проекті недостатньо розроблені міжпредметні зв'язки при вивченні літератури в 6–8 класах, передбачено не всі їх можливості. Виходячи з особистих концептуальних поглядів на навчання літератури в школі, пропонує своє бачення цього процесу, яке передбачатиме, по-перше, поєднання викладання літератури з образотворчим мистецтвом, музикою, наприклад, при вивченні художніх творів про Другу світову війну, природу; по-друге, розкриття взаємозв'язку між російською та іншими літературами народів СРСР.

Кроком уперед науковець вважає поглиблення літературознавчої складової, пропонує разом з поняттям сюжету ввести в 4 класі поняття композиції художнього твору, більше уваги приділити роботі над мовою художнього твору, а також питанням віршування.

О. Мазуркевич вітає розширення списків літератури для позакласного читання (зазначимо, що вчений завжди надавав великого значення самостійному читанню учнями художніх творів, насичення шкільної програми кращими творами класичної та сучасної літератури), разом з тим вважає необхідним поповнити їх творами Д. Родарі, Б. Васильєва, В. Бикова, Ю. Бондарєва. Актуальним і сьогодні є побажання О. Мазуркевича скеровувати вчителів на використання краєзнавчих матеріалів у практиці роботи на уроках літератури [104, с. 26].

Ідеї дослідника щодо збільшення кількості художніх творів класиків літератури були втілені у життя. Так, зокрема, у 1980 році вийшла друком Хрестоматія з української літератури для 9 класу, серед упорядників якої був і О. Мазуркевич [288]. До Хрестоматії було включено твори української літератури другого етапу визвольного руху в Росії, зокрема вірші Ю. Федьковича, І. Франка, П. Грабовського, повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», роман П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», та третього етапу, в тому числі повість М. Коцюбинського «Fata morgana» й новели, вірші та драму-фєєрію «Лісова пісня» Л. Українки, новелу В. Стефаника «Новина», повість «Страчене життя» і новелу «Любов до ближнього» А.Тесленка, повісті О. Кобилянської «Земля» та «Талант» С. Васильченка [288]. При відборі художніх текстів враховувалися такі критерії, як: виховне значення тексту, доступність інформації з урахуванням вікових особливостей школярів, різноманіття тематики, стилів, композиції, жанрів творів художньої літератури [288].

Результатом співпраці з Інститутом змісту й методів навчання та викладання російської мови в національній школі АПН СРСР стала удосконалена програма з російської літератури.

За період з липня 1982 по серпень 1987 р. під керівництвом О. Мазуркевича відділ досліджував основні проблеми вивчення української і російської літератур, зокрема окреслювала шляхи оновлення змісту навчання літератури та впроваджувала в практику загальноосвітніх шкіл України нові форми, методи, засоби вивчення творчості письменників і літературного процесу в 4–10 (5–11) класах. У складі лабораторії на той час працювали: 1 доктор педагогічних наук, дійсний член АПН СРСР за спеціальністю «Методика російської та української літератур», 4 кандидати наук, старші наукові співробітники (3 – з методики української літератури, 1 – з методики російської літератури) й 1 молодший науковий співробітник.

Великий вплив на напрями і зміст діяльності науково-дослідних підрозділів НДІП УРСР у цей час мали суспільно-політичні зміни у країні.

Перебудова внесла деякі корективи до завдань педагогічної науки, пов'язаних зі шкільною реформою, реалізація якої почалася у 1984 році. Реформування освіти усіх рівнів передбачало радикальну реформу на основі нової філософії освіти, інтеграцію освіти і науки. Реалізація перебудови народної освіти в Україні відбувалася в межах державної національної програми «Освіта». Відгукуючись на завдання перебудови суспільства, працівники лабораторії працювали над створенням нових програм з української літератури для 5–12 класів шкіл з українською та російською мовами навчання, єдиними для всіх шкіл України.

Крім того, вирішувалися проблеми удосконалення структури і змістового наповнення уроку літератури, раціональної організації самостійної роботи учнів, творчого характеру діяльності вчителя-словесника, здійснення взаємозв'язку у викладанні української та російської літератур. Особлива увага зверталася на розвиток фундаментальних досліджень [44, с. 10–11]. Саме цей напрям став пріоритетним для відділу. Результатом її діяльності стала колективна праця на замовлення Міністерства освіти УРСР – теоретичний посібник для вчителя-словесника «Наукові основи методики літератури» у двох книгах «Питання методології» і «Питання методики» загальним обсягом 30 друкованих аркушів. Авторський колектив складався з 15 наукових співробітників лабораторії та наукових кореспондентів (О. Бандура, І. Бацій, Н. Волошина, В. Гречинська, О. Галенка, Л. Говенко, В. Доманський, Є. Кучеренко, О. Мазуркевич, В. Неділько, Є. Пасічник, С. Пультер, Л. Сімакова, В. Цимбалюк, З. Шевченко). О. Мазуркевич не тільки очолив колектив авторів, але й став науковим редактором посібника, крім того, був автором 21 розділу з 63 (третьої), а також автором вступу та висновків.

Посібник мав теоретичний характер і значною мірою став результатом низки експериментів, що проводилися колективом лабораторії, з впровадження результатів наукових досліджень у практику роботи школи та узагальненням передового педагогічного досвіду вчителів-словесників. Експериментальній перевірці підлягав комплекс питань, пов'язаних з навчанням та вихованням

учнів на уроках літератури, зокрема проблеми наукового обґрунтування змісту навчання літератури; систематичності та наступності шкільного курсу літератури; методів її вивчення, специфіки і типів уроку, який відповідає сучасності; системи вивчення художнього твору, біографії письменника у зв'язку з його творчістю, оглядом літературного процесу; інноваційних форм літературних занять; шляхів розвитку усного і писемного мовлення; критеріїв і норм оцінки навчальних досягнень учнів; виховної ролі літератури.

Рукопис посібника отримав схвальну оцінку рецензентів не тільки з боку науковців, зокрема колективів кафедри методики мови і літератури Харківського університету імені О. М. Горького, кабінету української мови і літератури Київського обласного інституту удосконалення вчителів, старшого наукового співробітника лабораторії дидактики НДІП УРСР, доктора педагогічних наук В. Паламарчук, доктора історичних наук М. Лисенка, але й учителів-практиків. Рішенням ученої ради НДІП УРСР від 24 липня 1986 р. посібник був рекомендований до друку, схвалений Науково-технічною радою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і за згодою між Міністерством освіти УРСР і Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР представлений видавничому об'єднанню «Вища школа» для включення до плану видавництва на 1990–1991 рр. як теоретичний посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів та вчителів української і російської літератур.

Зміна мети освіти на початку 90-х рр. ХХ ст. від оволодіння основами наук, яка панувала понад сімдесят років, до підготовки школярів зумовила необхідність удосконалення змісту освіти та створення нових підручників для середньої школи. Як головний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України О. Мазуркевич у цей час здійснював наукове керівництво дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури і шкільної словесності. Учений усвідомлював, що урок літератури з його традиційною структурою, типологією і технологією не відповідав викликам часу, тим вимогам, які висувалися до навчання і виховання підростаючого

покоління. Одну із причин цього він вбачав у недолугості шкільних підручників, трафаретності у підходах до аналізу літературних творів різних жанрів, неврахуванні принципу індивідуалізації навчання в освітньому процесі [105, с. 26]. Доводячи справедливість своїх тверджень, він посилається на праці відомих учених у галузі методики літератури В. Голубкова, послідовника поглядів К. Ушинського, В. Водовозова, М. Качуріна, які виступали проти формалізму, схоластики і шаблону у викладанні літератури в середніх і особливо старших класах школи та закликали до дієвої участі учня в організації вивчення літератури. Дослідник закликає відродити настанови В. Водовозова щодо необхідності на уроці літератури пояснювати зв'язок літературних явищ, їх історичну послідовність [105, с. 27].

Учений активно відгукнувся на зміни у шкільній парадигмі, пов'язані з соціальними зрушеннями в країні початку 90-х рр. ХХ ст. У 1993 р. вийшли друком нариси вченого з історії української словесності «За рідне слово в рідній школі», де висвітлювався процес боротьби за навчання українською мовою протягом ХІХ–початку ХХ ст. [38]. Грунтовне дослідження проблеми вивчення творчої спадщини М. Гоголя в школах України, її місця в історії української літератури він прагнув завершити працею «Наша національна гідність: Гоголівський скарб належить українському народові», але не встиг. Кілька розвідок з цієї тематики, опублікованих на сторінках журналу «Рідна школа», дістали схвальні відгуки освітян.

Підготовка педагогічних кадрів у галузі методики української та російської літератур була ще одним напрямом організаційних зусиль О. Мазуркевича. Ця робота була систематичною і здійснювалася за такими напрямками, як: навчання в аспірантурі, стажування і прикріплення (у тому числі наукових кореспондентів), забезпечення наукового керівництва дисертаціями молодших наукових співробітників, які здобували науковий ступінь кандидата наук. Під його керівництвом захищено більше 30 дисертаційних робіт, у тому числі 10 докторських [327, с.74–77]. У 1967 р. відбувся захист дисертації С. Сая; у 1968 р. успішно захистила дисертацію на

здобуття наукового ступеня кандидата наук на тему «Сочинение на литературную тему логического типа в старших классах средней школы» М. Бойко; завершили роботу над дисертаціями аспіранти Т. Буженко (згодом – завідувач кафедри Київського інституту цивільної авіації), І. Бацій; успішно працювала впродовж 1966–1968 рр. над темою дисертації «Русская советская литература в эстетическом воспитании учащихся» Т. Білик [311, с. 3].

О. Мазуркевич керував дисертаційним дослідженням викладача української мови педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської Б. Пришви на тему «Засоби гумору у творах Остапа Вишні (Лінгвостилістичний аналіз)» (1977). За час очолювання О. Мазуркевичем відділу методик української та російської літератур (1977–1982 рр.) успішно закінчили аспірантуру і захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук під його керівництвом Л. Лавріненко, В. Цимбалюк (згодом – кандидат педагогічних наук, заслужений вчитель України, учитель української мови і літератури Сквирського ліцею), науковий співробітник відділу літератури Н. Волошина (згодом – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України).

Під керівництвом О. Мазуркевича на базі лабораторії була захищена низка дисертацій за період з липня 1982 по серпень 1987 р., зокрема:

- з методики російської літератури (Л. Мірошніченко (згодом – професор кафедри методики викладання світової літератури Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова), Т. Пахомова (згодом – професор кафедри англійської мови Запорізького національного університету), В. Доманський, Л. Федотов, В. Дробот, Л. Сімакова (згодом – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії навчання російської мови та мовам інших етнічних меншин Інституту педагогіки АПН України);

- з методики української літератури: О. Телехова, З. Шевченко (згодом – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки АПН України), А. Ситченко (згодом –

заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри методики навчання мови та літератури філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського), А. Білошенко);

– з теорії та історії педагогіки (М. Антонєць (згодом – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України), Н. Каменська, І. Терещенко).

У цей же період успішно здійснювалася підготовка до захисту дисертацій трьох осіб: з методики російської літератури – аспірантка Н. Ільїнська, стажери В. Ступінський, В. Руденко. Розпочав роботу над дисертацією з методики російської літератури один аспірант.

Тільки за п'ять років (з липня 1982 по серпень 1987 р.) О. Мазуркевич підготував 14 кандидатів наук.

Свою діяльність учений спрямовував не тільки на керівництво роботою відділу літератури, підготовку кваліфікованих наукових кадрів, але й на участь в організації роботи комітетів з відзначення знаменних дат видатних учених, письменників і поетів, зокрема, він неодноразово брав участь у роботі комітетів з відзначення знаменних дат до днів народження видатних письменників, поетів, філософів [302]. Так, для підготовки засідання Республіканського ювілейного комітету з відзначення 250-річчя з дня народження Г. Сковороди була затверджена інформаційна група, членом якої був і О. Мазуркевич. Серед заходів, затверджених на першому засіданні Республіканського ювілейного комітету 27 жовтня 1971 р., було заплановано видання збірника тез Республіканської наукової конференції, до редакційної колегії якого ввійшов і О. Мазуркевич. У НДІП УРСР відбулося наукове засідання відділу методики літератури спільно з активом інституту за тематикою до 250-річчя з дня народження Г. Сковороди. О. Мазуркевич виступив на засіданні з доповіддю про літературно-педагогічну діяльність та творчу спадщину Г. Сковороди як учителя поезії. Учасники цього розширеного наукового засідання рекомендували доповідь ученого до друку та для виголошення насамперед у

місцях, де Г. Сковорода працював учителем поезії – в Переяслав-Хмельницькому і Харкові, а також перед широкою громадськістю с. Сковородинівки, Бабаїв, Чорнух та інших місць, пов'язаних із життям і діяльністю великого українського мислителя, поета, педагога.

25–27 жовтня 1972 р. у м. Харкові відбулася Республіканська ювілейна наукова конференція, присвячена 250-річчю з дня народження видатного просвітителя, філософа і поета Г. С. Сковороди. О. Мазуркевич виступив на конференції з доповіддю «Проблеми словесності у творчій спадщині Г. С. Сковороди». У промові голови Золочівського райвиконкому В. Соколовського «Григорій Сковорода і Золочівщина» від імені усіх мешканців Золочівщини була виголошена подяка дослідникам спадщини українського мислителя, зокрема й О. Мазуркевичу.

Науковець брав активну участь у проведенні республіканських нарад методистів української мови і літератури, різних конференцій з педагогіки, теорії, історії та методики викладання літератури у різних куточках країни.

Отже, аналіз діяльності О. Мазуркевича у галузі наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що за майже 45 років своєї праці він зробив чимало для організації наукових історико-методичних досліджень у галузі літературознавства, методики літератури, педагогіки та історії педагогіки, результатом чого була низка наукових праць з історії педагогіки, педагогіки, теорії та методики літератури, підручників і хрестоматій з української літератури для загальноосвітньої школи. Крім того, за роки незалежності України науковець зробив вагомий внесок у розробку концептуальних засад літературної освіти школярів у нових суспільно-політичних реаліях української державності, що знайшли своє відображення у його численних публікаціях.

3.3. Концепція шкільної літературної світи О. Мазуркевича в контексті реформування освіти в незалежній Україні

На наш погляд, у працях науковців, присвячених дослідженню науково-педагогічної спадщини О. Мазуркевича, недостатньо висвітлено його участь в обговоренні проблем реформування системи шкільної літературної освіти наприкінці 70-х – у 80-і рр. ХХ ст.

Реформування суспільства наприкінці 70-х–80-і рр. ХХ ст. відбилося й на системі освіти, зокрема загальної середньої освіти. Хоча кількісні показники навчання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах зростали, проте рівень освіченості випускників, зокрема сільських шкіл, почав знижуватися. Перед системою шкільної освіти постало завдання змінити концепцію навчання підростаючого покоління.

Із позицій глибокого наукового бачення проблеми вчений активно підтримував реформу шкільної освіти, висвітлював свої погляди на процес навчання української літератури в школі як базового предмета в системі гуманітарної освіти, покликаною формувати світоглядну позицію школярів. У зв'язку з цим у своїх працях науковець акцентував увагу науково-педагогічної громади на необхідності вироблення чіткої концепції літературної освіти [136, с. 3], зокрема, він наголошує на потребі перебудови змісту літературної освіти, удосконалення її структури і внутрішньої логіки у зв'язку з необхідністю посилення виховних функцій цього предмета. Підтримуючи думку, висловлену свого часу Я. Коменським, про зміст освіти як зміст культури, який здатний від початку ошляхетнювати та вдосконалювати природу людини, О. Мазуркевич неодноразово підкреслював роль літературної освіти у формуванні особистості школяра. Обґрунтовуючи необхідність виховання громадянина, вказуючи на нерозривну єдність суспільства й особи, він доводив, що підвищення виховної ролі літератури в школі призводить до докорінної зміни й методів її вивчення.

Учений окреслює основні напрями реформи в системі шкільної літературної освіти, які, на його думку, можуть сприяти підвищенню рівня ефективності навчання літератури в закладах загальної середньої освіти:

– удосконалення навчальних планів і програм; підручників і посібників шляхом усунення перевантаження, надмірної складності багатьох тем, максимально чіткого визначення основних понять і провідних ідей з урахуванням принципу науковості та історизму у вивченні літератури, але, зазначає О. Мазуркевич, не можна полегшувати підручники ідейно, знижувати науковий рівень викладання [264, с. 12];

– забезпечення відображення в навчальному предметі досягнень науки і практики;

– чітке пояснення законів розвитку природи і суспільства;

– посилення зв'язку викладання літератури з життям;

– забезпечення міжпредметних зв'язків з історією, українознавством, народознавством, музичним та образотворчим мистецтвом;

– відмова від моралізаторства;

– викорінення формалізму, схоластики і шаблону у викладанні літератури;

– забезпечення систематичності у вивченні літератури [136–137; 105; 114].

Реформування шкільної освіти на початку 80-х рр. вимагало вирішення проблеми перебудови шкільного курсу літератури, зокрема й зміни ставлення методистів і вчителів-словесників до мови творів, мовлення персонажів, лексики і стилю письменника [113, с. 39]. Перебудова процесу вивчення літератури передбачала насамперед глибоке оновлення її змісту, а отже – оновлення шкільних програм. Саме тому О. Мазуркевич активно долучається до обговорення проекту Типової програми з літератури для IV–X класів восьмирічної та середньої школи з російською мовою навчання. Погляди дослідника на добір художніх текстів, зокрема з урахуванням їх художньої цінності, суспільного значення, вікових та психологічних особливостей учнів, перегукуються з думками інших методистів, зокрема Є. Пасічника [233, с. 13–14]. Учений висловив думку про доречність введення в програму творів, які відбивають важливі й гострі соціально-моральні проблеми, реальні життєві

колізії, розділів про міжпредметні зв'язки як важливої та необхідної складової пропедевтичного та систематичного курсів літератури. Хоча, як зазначає вчений, проект передбачає поглиблене вивчення теорії літератури, але необхідним є введення поняття щодо композиції художнього твору вже в 4 класі, більше уваги варто приділити аналізу мови літературного твору та питанням вивчення віршування. Варто розширити й список літератури для позакласного читання у 7 класі, доповнивши його творами сучасних письменників Б. Васильєва, В. Бикова, Ю. Бондарєва, крім того, більше уваги приділяти краєзнавчим матеріалам [138, с. 36–37].

Одним із шляхів удосконалення літературної освіти школярів О. Мазуркевич вважає створення нових підручників літератури, при укладанні яких має бути змінено мислення, підхід до навчання літератури. Учений завжди наполягав на тому, що обов'язковою умовою створення нових підручників має бути наукова основа – педагогічна, психологічна і літературознавча [24].

Разом з тим, він закликає не забувати кращі зразки підручників і навчальних посібників для вчителя, як, наприклад, «Рідне слово» Б. Грінченка, його ж книги для школи про І. Котляревського, Є. Гребінку, Г. Квітку-Основьяненка; перших радянських підручників і методик з української та російської словесності 20-х рр. ХХ ст. О. Дорошкевича («Українська література. Спроба методики»), Д. Ревуцького («Живе слово. Теорія виразного читання»), А. Машкіна («Методика літератури», «Методика літературного читання»), В. Данілова (посібники з методики літератури, українського фольклору), Н. Зєрова (підручник «Нове українське письменство»), А. Шамрая («Українська література») [111, с. 114].

Заслугою О. Мазуркевича є те, що він категорично виступав за викоренення штампів під час створення шкільних підручників, формалізму, схоластики, вульгарного соціологізування і голого естетства. Він закликає звертатися до наукового досвіду першого покоління радянських учених-літературознавців і методистів, зокрема посилається на висловлювання одного із методистів літератури в Україні академіка О. Білецького [379].

Аналізуючи тогочасні підручники, зокрема підручник «Російська радянська література» для 10 класу за редакцією професора В. Ковальова, О. Мазуркевич переконливо доводить необхідність створення нових підручників, аргументуючи це тим, що діючі є складними для сприйняття учнями. Крім того, використовуючи статистичний метод, він доводить, що цей підручник перенасичений літературознавчим матеріалом, а саме: у розділі «Советская литература 20-х годов» біля 100 імен письменників, 106 назв художніх творів, 80 дат, 78 цитат, 33 персонажі, 20 географічних та інших назв, 10 найменувань організацій тощо [114, с. 42]. Зауважимо, що вчений ні в якому разі не відкидає необхідності ознайомлення учнів з поняттями теорії літератури.

Підручники характеризуються, на думку науковця, формалізмом, схоластиком і трафаретом, наприклад, при викладенні біографії письменників, розгляді різних за родами і жанрами творів літератури, що веде до схематизму. Необхідність такого підходу до створення підручника О. Мазуркевич бачить у складі авторського колективу підручника (дванадцять учених-філологів, зокрема: академік АН СРСР, дев'ять докторів і два кандидати філологічних наук і лише один учитель як укладач питань і завдань). Серед укладачів підручника, підкреслює вчений, немає жодного представника педагогічної науки, методиста-літератора. Підручники для інших класів, стверджує О. Мазуркевич, також містять чимало зайвих для учнів подробиць, складних висловів. Крім того, підручник, на думку вченого, не повинен бути таким, де учень може знайти все готовим, «разжованным». Актуальною й сьогодні є вимога О. Мазуркевича щодо змісту шкільного підручника літератури, який має містити матеріали і завдання, що стимулюватимуть учня до самостійної діяльності, пошуку, творчості. Так, засвідчуючи високу якість підручника з літератури для 9 класу, укладачами якого були відомі методисти М. Качурін і А. Мотольська (перевідавався 16 разів), О. Мазуркевич серед його недоліків називає «полегшений» переказ, перебір цитування, що звільняє учня від самостійної роботи над текстом літературного твору.

О. Мазуркевич завжди підкреслював роль літератури як навчального предмета в школі, особливо в розрізі виконання навчальним закладом виховної функції, формування особистості: «...в силу своєї специфіки література в школі грає вирішальну роль у формуванні внутрішнього, духовного світу людини» [111, с. 111-116], тому стверджував, що вивчення художнього твору – це не просто ознайомлення школярів з його змістом, а цільова функція кожного твору, який вивчається в школі чи просто читається учнем, – вплив на формування внутрішнього світу людини, її світогляду [102, с. 53]. Але лише за умови розуміння цієї тези вчителем можна досягти реальних результатів у вихованні особистості [111, с. 113].

Визнаючи доцільність включення до шкільних програм з літератури «досоціалістичної літературної класики» у пізнавальному, моральному, естетичному відношеннях, оволодіння багатством духовної культури і мови, вчений стверджує, що словесник не може не звертатися до проблем, образів сучасної літератури. Звідси випливає вимога більше часу виділити на вивчення сучасної радянської літератури. Саме тому до шкільної програми з літератури він пропонує додати твори Ю. Бондарєва, В. Астафєєва, В. Распутіна, О. Гончара, Б. Олійника, В. Бикова, Р. Гамзатова, Ч. Айтматова [137, с. 53].

О. Мазуркевич пропонує ввести до шкільного курсу літератури літературну критику як особливий вид мистецтва слова, рід художньої творчості. Крім того, рекомендує вилучити з шкільної практики заучування понять з теорії літератури без їх застосування [137, с. 54].

Учений говорить про необхідність створення цікавих книг для читання на основі класичної та сучасної літератури для школярів, настільних книг-супутників для вчителів [137, с. 56], констатує, що невідповідність методичних посібників для вчителів сучасності заважає по-справжньому розкритися шкільному предмету літератури [105, с. 26]. Він пропагує докорінні зміни як у змісті навчально-виховного матеріалу, так і у формах та методах навчання. Науковець переконаний, що докорінних змін потребує традиційна структура, типологія і технології уроку, закликає вивести його за рамки навчальної

аудиторії, розширити й оновити організаційні форми проведення уроку за допомогою диспутів, семінарів, консультацій, заліків, конференцій, творчих звітів, композицій, зустрічей з письменниками, героями праці тощо [105, с. 28].

О. Мазуркевич вважає, що для учнів усіх вікових категорій головним повинно стати читання художнього твору, творча робота над текстом.

Враховуючи думку науковців у галузі методики української літератури, зокрема О. Дорошенка, дослідник пропонує відмовитися від хибної практики, коли бесіда в класі не стільки стосується самого твору, скільки відбувається з приводу твору, в результаті чого твір перестає бути в центрі уваги, відходить на задній план, а на передньому розвивається «фразерство, болтовня» [111, с. 115]. Аналіз твору не повинен відриватися від живої літератури, творчого процесу, розвитку мовлення, виразного читання [105, с. 26]. Учений переконаний, що перебудова шкільного курсу літератури вимагає змінити ставлення вчителів до вивчення мови твору, більшої уваги мовленню персонажів, лексиці та стилю письменника [137, с. 55]. Він орієнтує педагогічну спільноту на творчі пошуки ефективних шляхів навчання літератури у школі [111, с. 116].

Десятиріччями у нашій школі практикувався зовнішній вплив на учня, який розглядався як об'єкт навчання, виховання, а часто й як об'єкт дисциплінарного впливу. О. Мазуркевич висуває тезу про необхідність зміни вектору навчальної діяльності на уроках літератури: від суб'єкт-об'єктного до суб'єкт-суб'єктного навчання, коли учні будуть брати активну участь у процесі вивчення літератури, зусилля вчителів і учнів будуть об'єднані в процесі пошукової роботи з текстом, яка спрямовуватиметься учителем. Це дозволить молоді знайти відповіді на життєво важливі для них питання [105, с. 27].

Початок 90-х рр. ХХ ст. ознаменував низку історичних подій, що спричинили зміну пріоритетів у побудові нової системи організації освіти в Україні взагалі та літературної освіти зокрема, пошуку шляхів її реформування та розвитку. Гостро постало питання визначення завдань та змісту гуманітарної підготовки школярів у загальноосвітніх навчальних закладах. Через виклики часу О. Мазуркевич здійснив глибокий аналіз змісту гуманітарної підготовки

школярів на уроках літератури. У статтях на шпальтах журналу «Рідна школа» вчений, опираючись на історичний досвід вивчення словесності, праці відомих учених, педагогів, майстрів художнього слова, висвітлив концептуальні погляди на роль та місце літератури у навчанні та вихованні підростаючого покоління, методичні підходи до навчання словесності та виховання учнів [135–138; 149; 186].

Учений наголошує, що невичерпним джерелом гуманізації виховання та навчання є використання досягнень національної культури як засобу передачі морального досвіду людства, а мистецтво слова є саме тим засобом, який допомагає формувати духовно-естетичний світ дитини, позитивно впливати на ціннісні орієнтації школярів, що потребує від учителя-словесника усвідомлення необхідності змін у методиці вивчення мови та літератури в школі. Учений засуджує гонитву за новаціями реконструкторів традиційних методів навчання і виховання: «Та в гонитві за новаціями, а то й просто мавпуючи перед дзеркалом потойбічним, деякі ретиві реконструктори «традиційних» методів навчання і виховання, розігнавшись зопалу й навмання, навіжено руйнують віками випробувані, встелені й найжджені шляхи, поколіннями сходжені стежини «красного письма» до людського серця й розуму, – натомість нічого путнього не споруджуючи, oprіч того сухостебля й пустоцвіту, яким «відкривають» давно відоме й щоразу критично переоцінюване в цивілізованому світі» [136, с. 18].

Провідну роль у здійсненні нового підходу до оволодіння творчою спадщиною українського народу в системі національної освіти та виховання він відводить етнопедагогіці, утвердженню рідного слова, «зрощеного на своєму ґрунті – глибоко національному й піднесеного до світової висоти – загальнолюдських цінностей». Зауважимо, що вчений опирається на досвід роботи Павлівської середньої школи імені В. О. Сухомлинського, середньої школи №127 м. Києва. Концепція літературної освіти, як наголошує О. Мазуркевич, повинна включати питання пошуків та осягнення письменства рідного краю [20].

Сучасність поглядів О. Мазуркевича доводить те, що необхідним елементом концепції літературної освіти дослідник вважав вивчення усної народної творчості, аргументуючи це тим, що українська фольклористика надбала для школи цілу скарбницю народнописенної творчості у записах класиків мистецтва, тому є потреба у поверненні до шкільного фонду праць М. Грінченка «Шевченко і музика» (1941), Д. Ревуцького «Золоті ключі» (1926-1929), перевиданні праць П. Гулака-Артемівського «Народні українські пісні з голосом» (1883), Б. Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1899), М. Максимовича «Сборник украинских песен» (1949) та ін. [135, с. 27]. Зазначимо, що сьогодні принцип гуманітаризації освіти диктує необхідність повернення до національних традицій, вивчення фольклору, національного епосу, активного використання музики та живопису в освітньому процесі.

Відродження національної творчої спадщини в концепції літературної освіти в Україні, як стверджує дослідник, стосується й риторики. Особливу увагу він приділяє виразному читанню як засобу духовного вираження людини в процесі набуття літературної освіти.

Учений закликає до продуманого вибору методів і технологій навчання. Зокрема вважає, що сучасна концепція літературної освіти має спрямовувати вчителя середньої школи, а відтак і педагогічний навчальний заклад, де його готують, на новий підхід до засвоєння понять з теорії літератури в процесі вивчення творчості українських, російських і зарубіжних письменників [138, с. 19]. Позиція вченого щодо необхідності вивчення художнього твору в шкільному курсі української літератури в контексті всесвітнього літературного процесу перегукується з поглядами сучасних учених, зокрема, концепціями школи діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, Т. Іванова, В. Литовський, Л. Месеняшина та ін.).

Далекоглядність науковця підтверджено Державним стандартом базової і повної середньої освіти, де в «Літературному компоненті» визначено три основні лінії: аксіологічна, літературознавча, культурологічна. Крім вивчення

художніх текстів в історико-літературному контексті та застосування на уроках літературознавчих понять, Державний стандарт націлює словесників на викладання літератури з урахуванням розвитку культури. Культурологічна лінія передбачає такий зміст освіти: «Художня література в контексті національної та світової культури, її взаємопов'язаність з релігією, філософією, естетикою, літературною критикою, різними видами мистецтв. Відображення характеру народу в національній літературі та культурі. Традиції і новаторство в літературі та культурі. Діалог культур, його вплив на літературний процес. Зв'язок літературних напрямів і течій з естетичним пошуком митців інших видів мистецтв» [59, с. 20]. Відповідно до цього визначаються державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів: «Розуміння значення літератури та культури для духовного розвитку людств, про основні етапи розвитку культури, спільні закономірності розвитку різних видів мистецтв та сучасні тенденції в національній та світовій культурі» [59, с. 23].

О. Мазуркевич наголошує на необхідності сприяти визначенню учнем своєї перспективи та побудові траєкторії особистісного духовно-мистецького, мовно-літературного зростання. Основним завданням учителя він вважає донести до дитини «животрепетне рідне слово». Питання мови займає пріоритетне місце в концепції літературної освіти науковця. Для нього шкільний предмет української літератури немислимий без свого підґрунтя – рідного слова: «У шкільній літературній освіті рідне слово – не гість, а господар, Та й не мислима література жодного народу без свого духу й тіла – слова мовою народу, який її читає, сприймає, вчить з дитинства» [137, с. 18]. Учений обстоює та науково обґрунтовує, спираючись на історію української та світової літератури, пріоритетність рідного слова в системі національної, й особливо літературної, освіти [137, с. 23]. Тому завданням учителя літератури є розвиток мовлення, культури мови, її чистоти, виразності та забезпечення вільного володіння нею [111, с. 115]. Крім того, на думку дослідника, варто не тільки ознайомити учня зі змістом твору письменника, а й показати його творчу індивідуальність, оскільки літературна освіта передбачає ще вміння ясно

окреслювати індивідуальний підхід до аналізу творчості кожного окремого письменника [136, с. 19]. Класичний приклад такого підходу він вбачає у працях С. Єфремова [136, с. 19].

Науковець послідовний у своєму баченні застосування технічних засобів навчання на уроках літератури. Ще у своєму програмному творі «Метод і творчість» (1973) він зауважує: «Ніяка машина не зможе замінити натхненного, живого, схвильованого, з глибин душі добутого слова вчителя» [166, с. 82]. У статті «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного» (1994) О. Мазуркевич категорично виступає проти технізації навчання словесності: «Так і нині в навчанні словесності ...дедалі необачніше квапляться те природне, материнське, духовне й тілесне чуття, бачення й вираження душі, саме свої неповторної особистості, – підмінити тиражованими тестами, штапованими механічними клавішами, спритними кнопками технічно змережаного павутиння приладів, де Божа іскра вмить гаситься електрострумом, а слово красне всиха без ґрунту й цілющої вологи...» [136, с. 18]. Отже, місія педагога – пробуджувати нестримну й нездоланну живу думку людини як неповторної особистості: «Створене людським розумом і серцем дитина чи юнак і сприйме своїм чуттям і мисленням, кожною кровинкою і жилочкою свого єства, як свою «маніфестацію душі» (І.Франко). І тут потрібне не сухожилля кимось обкарнаного і штучно приладнаного текста, свічіння мистецького текста, і не відблиск електронних символів машини, а Божий дар материнської мови, живого рідного слова» [136, с. 19].

Без сумніву, погляди О. Мазуркевича на реформування системи шкільної освіти мали прогресивний на той час характер. Його концепція літературної освіти учнів заслуговує на глибоке вивчення та використання її елементів у практиці навчання школярів літератури, формування освітніх програм, підручників та хрестоматій для закладів загальної середньої освіти України.

Особливу увагу сучасних науковців необхідно звернути на напрями реформування шкільної літературної освіти, які пропонував реалізувати

вчений, докорінні зміни у змісті шкільної літературної освіти та використанні методів навчання літератури.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У розділі проаналізовано праці О. Мазуркевича, присвячені дослідженню проблем виховання учнів засобами літератури, концептуальних засад шкільної літературної освіти.

На основі аналізу творчої спадщини академіка О. Мазуркевича, зокрема висвітлення ним теоретичних проблем літератури та методики її вивчення з огляду розвитку системи шкільної освіти радянського та пострадянського періоду в Україні, зроблено висновок, що вчений вніс у педагогічну теорію та практику чимало нового. Далекоглядність науковця виявлялася у поглядах на розвиток особистості в процесі шкільної освіти, долучення школярів до загальнолюдських цінностей, індивідуалізацію освітнього процесу, формування гуманітарного і системного мислення, що стало передвісником одного з найважливіших принципів реформування системи освіти незалежної України – принципу гуманітаризації.

Доведено, що О. Мазуркевич був прикладом справжнього освітянського керівника, глибоко зацікавленого педагогічною діяльністю, який спрямовував роботу освітніх та науково-дослідних установ на пошуки нових шляхів навчання та виховання підростаючого покоління, організацію наукових, науково-методичних, педагогічних та методичних досліджень.

Відзначено, що в активі сучасної педагогіки залишається чимало позитивних здобутків О. Мазуркевича у 50-80-х рр. у галузі створення шкільних підручників з літератури: вимоги до дидактичного матеріалу, взаємозв'язки з іншими навчальними предметами, видами мистецтва, активізація пізнавальної діяльності школярів. Саме в ці роки він науково обґрунтував теорію підручника для середньої школи, який укладається за певними принципами щодо змісту та методики, вимогами до мови тощо.

З'ясовано, що за роки незалежності України О. Мазуркевич зробив вагомий внесок у розроблення теоретико-концептуальних, психолого-педагогічних і науково-методичних засад літературної освіти школярів у нових

суспільно-політичних реаліях української державності, що знайшли своє відображення у його численних публікаціях.

Виявлено, що аналіз історико-педагогічного досвіду за кордоном і в Україні, бачення можливих шляхів реформування вітчизняної системи освіти дозволило вченому вибудувати струнку концепцію шкільної літературної освіти, в основу якої науковець поклав тезу про те, що літературна освіта є вагомим складовою загальної культури особистості, способом формування свідомості та самосвідомості школяра, його мотиваційно-оцінної сфери. Для забезпечення ефективності процесу надання літературної освіти вчений вважав необхідним створення шкільних програм та підручників на основі загальнонаукових принципів науковості та історизму; забезпечення зв'язку літератури з життям, міжпредметних зв'язків літератури з історією, українознавством, народознавством, музикою та образотворчим мистецтвом; утвердження рідного слова, осягнення письменства рідного краю, української фольклористики; зміну навчальної парадигми від об'єкт-суб'єктної до суб'єкт-суб'єктної.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз історико-педагогічних джерел уможливив розв'язання завдань дослідження і дав підстави для таких загальних висновків:

1. Теоретичними засадами дослідження педагогічної персоналії О. Мазуркевича стали:

– загальнонаукові гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, поєднання логічного та історичного розвитку, системності. Принцип історизму покладено в основу вивчення стану досліджуваного об'єкта (історико-педагогічний процес ХХ ст. і постать О. Мазуркевича), визначення його розвитку, змін періодів. Принцип об'єктивності є основним для врахування всіх чинників, які характеризують педагогічну персоналію (біографічні факти, сукупність педагогічних та наукових ідей, педагогічна й наукова діяльність) у контексті історичної епохи. Принцип єдності історичного й логічного дозволив, вивчаючи предмет логічно, реконструювати його історію. Принцип розвитку допоміг висвітлити наукову біографію вченого, яка містить характеристику основних етапів життєвого шляху педагогічної персоналії з відображенням особливостей епохи, в яку жив учений, характеристики середовища, в якому формувалися його погляди, оточення, що вплинули на становлення й розвиток педагогічних поглядів науковця. Принцип системності сприяв з'ясуванню й вивченню етапів становлення особистості вченого в контексті розвитку національної школи;

– біографічний, феноменологічний, синергетичний, парадигмальний підходи, педагогічна герменевтика. Застосування біографічного підходу дозволило визначити основні періоди життєдіяльності О. Мазуркевича, його внесок у розбудову школи, освіти й науки України, з'ясувати події та факти, що висвітлювали закономірності відтворення суті творчості особистості й історико-соціальну обумовленість її самореалізації.

Феноменологічний підхід – основний для вивчення особистості як єдиного інтегрованого цілого у всіх її проявах, дозволив забезпечити пізнання індивідуальної неповторності суб'єкта, усвідомити, як саме він сприймав світ, створював свій досвід. У процесі дослідження педагогічної персоналії О. Мазуркевича застосовувався синергетичний підхід, який дозволив визначити послідовність змін у процесі розвитку поглядів ученого залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників, сприяв виявленню невивчених чи недостатньо вивчених процесів. Парадигмальний підхід дав змогу простежити логіку розвитку ідей ученого з позицій науки, виникнення й трансформації його педагогічних і науково-методичних поглядів у визначеному періоді дослідження, висвітлити роль науковця та вплив його ідей на формування концептуальних засад шкільної освіти. Герменевтичний підхід дозволив пізнати явища й факти творчої біографії педагога через історико-культурні засади.

1. На основі аналізу наукових джерел у контексті соціально-політичних і культурно-освітніх детермінант здійснено періодизацію життєвого й творчого шляху О. Мазуркевича. Встановлено періоди життя, визначені хронологічними межами відповідно до зміни діяльності науковця, схарактеризована їхня історична, політична та соціально-економічна обумовленість.

Перший період (1913–1931 рр.) – дитячі, юнацькі роки та молодість ученого-філолога, його становлення як особистості з певним світоглядом, уподобаннями, професійною освітою.

Другий період (1931–1951 рр.) – час становлення й розвитку О. Мазуркевича як педагога, літературознавця-методиста, набуття досвіду педагогічної, науково-педагогічної й організаторської діяльності в школі та закладі вищої освіти. Це період його роботи вчителем, участі в бойових діях під час Другої світової війни, активної журналістської діяльності, роботи на посаді проректора Вінницького педагогічного інституту.

Третій період (1951–1958 рр.) – журналістська, педагогічна й науково-методична діяльність. На світогляд і діяльність О. Мазуркевича, як і інших учених-педагогів цього періоду, впливали політичні події (смерть Й. Сталіна, XX з'їзд КПРС, розвінчування культу особи та процес десталізації СРСР, реформування всіх галузей народного господарства, зокрема й освіти).

Четвертий період (1958–1987 рр.) – науково-управлінський – період педагогічної, науково-методичної діяльності у Науково-дослідному інституті педагогіки на посаді завідувача відділу методики літератури, що припала на період реформ 1959–1964 рр., лібералізації суспільно-політичного життя країни, зокрема в галузі загальної середньої освіти – перехід на обов'язкову десятирічну освіту, злет української науки та період наростання системної кризи радянської влади в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр., доба Л. Брежнєва. Це період «зрілості» вченого, час його найпродуктивнішої науково-педагогічної діяльності, формування наукового статусу вченого, зростання авторитету в царині історико-педагогічної науки, теорії та методики літератури й педагогічно-громадської діяльності.

П'ятий період (1987–1995 рр.) – період діяльності вченого зі здійснення наукового керівництва дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури. Наприкінці цього періоду, у перебігу подальших політичних подій, пов'язаних із розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності, діяльність науковця характеризується відмовою від ідеологічних догм. О. Мазуркевич активно долучається до процесу формування національної концепції літературної освіти в Україні.

Установлено, що складниками творчої праці О. Мазуркевича були такі напрями:

– учительська та викладацька робота (вчителювання на Вінниччині, Сумщині, в Росії, викладання літератури у Вінницькому державному

педагогічному інституті, теорії літератури у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, методики літератури в Київському педагогічному інституті);

- науково-теоретична діяльність (обґрунтування методологічних засад шкільної методики літератури, висвітлення проблем навчання й виховання учнівської молоді через численні публікації);

- навчально-методична робота (участь в укладанні підручників і хрестоматій для старшої школи, методичних рекомендацій щодо вивчення творчості українських письменників в школі);

- організаційна діяльність (завідувач відділу методики літератури Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, керівник методологічного семінару «Методологічні проблеми викладання мови і літератури в школі»);

- громадсько-просвітницька діяльність;

- журналістська діяльність (літературний редактор, секретар районної газети «Червона Тульчинщина», літпрацівник, секретар районної газети «За соціалістичну перебудову» (пізніше – «Прапор лєнінізму»), постійний дописувач Тульчинської, Деражнянської та Конотопської газет, журналів «Селянський будинок», «Робітничо-селянський кореспондент», головний редактор журналу «Радянська школа»).

2. Аналіз проблеми дослідження засвідчив, що О. Мазуркевич узагальнив педагогічні погляди Я. Коменського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, А. Тесленка, С. Васильченка, П. Грабовського, В. Острогорського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Некрасова, О. Дорошкевича, М. Пирогова, А. Макаренка щодо принципів і методів навчання й виховання.

До вагомого внеску О. Мазуркевича в українську історико-педагогічну науку віднесено розкриття ним малодосліджених педагогічних персоналій (Х. Алчевська, Л. Струніна, Г. Прижов). Учений уперше не тільки

репрезентував біографічні відомості, а й обґрунтував їх внесок у розвиток шкільної освіти, зокрема, досвіду організації Х. Алчевською діяльності недільної школи для дорослих, створення нею перших систематичних навчальних програм і підручників та посібників для недільних шкіл, поради щодо організації та методики навчання в молодших класах, диференціації та індивідуалізації навчання учнів, поєднання індивідуального й колективного навчання, теоретичні роздуми про дидактичні принципи й методичні прийоми навчання, методики навчання грамоти дорослих, практичний досвід читання й аналізу художніх творів, домашнього читання, проведення літературних бесід. Аналіз праць Л. Струніної дозволив О. Мазуркевичу виділити основні принципи навчання, запропоновані нею, серед яких провідне місце посідали: принцип дитячої самодіяльності й творчості; принцип розвитку художнього мислення; принцип психолого-педагогічної зумовленості процесу навчання; принцип «граматичної пропедевтики». Науковець доводить, що І. Прижов був одним із перших розробників наукової історії української літератури, активним борцем за освіту народних мас.

Доведено, що педагогічний досвід представників освіти минулого вчений розглядає на тлі та у зв'язку зі впливами суспільного середовища, праці, культурних чинників тієї епохи. Його вивчення дозволило О. Мазуркевичу неупереджено й об'єктивно оцінити й тогочасне педагогічне новаторство.

3. Встановлено, що у 60-х роках ХХ ст. прогресивні педагогічні ідеї науковця мали важливе значення для розвитку предметної дидактики, характерними ознаками якої було розуміння методики літератури як науки, посилення науковості в навчанні літератури, аналіз художнього твору в єдності змісту й форми, посилення уваги до виразного читання, утвердження принципу виховної значущості літератури, посилення уваги до розвитку творчої активності учнів. Узагальнення надбань ученого в

дореформений період розвитку педагогічної думки (1970–1984 рр.) дозволило визначити особливості його бачення шляхів розвитку шкільної освіти, зокрема стосовно проголошення ідеї гуманізації навчально-виховного процесу, активної участі в удосконаленні шкільних програм і підручників з української літератури на науковій основі, обґрунтування світоглядних особливостей шкільного навчання літератури, посилення уваги до розвитку творчої самостійності учня, актуалізації проблеми естетичного виховання учнів засобами літератури.

З'ясовано, що в працях О. Мазуркевича періоду реформування національної школи на початку 90-х рр. і становлення незалежної України закладено концептуальні засади розвитку освіти України, зокрема літературної освіти школярів.

Доведено, що педагогічні пошуки вченого були зорієнтовані на розроблення змістового аспекту шкільної освіти, удосконалення методів і форм навчання.

Педагогічні й методичні напрацювання О. Мазуркевича знайшли послідовний розвиток у сучасній шкільній літературній освіті, зокрема щодо структурування змісту програмового матеріалу; необхідності врахування вікових та психологічних особливостей учнів у навчально-виховному процесі; популяризації ідей розвивального навчання; формування навичок самостійної роботи; розвитку творчих здібностей школярів; актуалізації засад української етнопедагогіки, народознавства й українознавства та вироблення ціннісних орієнтацій школярів.

4. Аналіз діяльності О. Мазуркевича як організатора педагогічних і науково-методичних досліджень на посаді завідувача відділу методики літератури показав непересічний внесок у популяризацію й поширення наукових знань у галузі історії та методики літератури, спрямування наукових історико-методичних досліджень у царині літературознавства, методики літератури, педагогіки й історії педагогіки, результатом чого

була низка наукових праць з історії педагогіки, педагогіки, теорії та методики літератури, підручників і хрестоматій з української літератури для загальноосвітньої школи. Учений обґрунтовує взаємозв'язок науки й освіти, наголошуючи на необхідності впровадження наукових здобутків у практику роботи школи.

Доведено, що педагогічна концепція О. Мазуркевича – високогуманна й демократична, органічно поєднує класичну й народну педагогіку. Його ідеї щодо створення нової за змістом і методами діяльності школи, бажання наблизити її до життя (через забезпечення максимальної активності й творчості дітей, залучення їх до загальнолюдських ідеалів) актуальні для сьогодення національної школи.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення спадщини видатного педагога й відкриває нові можливості актуалізації його педагогічних і методичних надбань у змісті сучасної історії педагогіки й теорії та практики навчання української літератури.

Аналіз педагогічної та науково-методичної спадщини О. Мазуркевича надав змогу глибше розкрити історію вітчизняної школи й проаналізувати розвиток педагогічної та методичної наук не ізольовано, а в загальному контексті розвитку педагогічної думки.

Подальшого вивчення потребують погляди науковця на питання організації досліджень у царині педагогіки та методики, особливостей освітнього процесу, принципів, форм і методів навчання та виховання учнів у вивченні літератури. Це може не тільки надати теоретичну й практичну допомогу сучасному вчителю, але й стати основою для подальшого розвитку педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 704 с.
2. Адаменко О. В. Формування джерельної бази дослідження процесів розвитку вітчизняної педагогічної науки. *Вісник Луганського національного педагогічного інституту імені Тараса Шевченка. Педагогічна наука*. 2006. № 9 (114). С. 22–27.
3. Бабкин С. М., Шендецов В. В. Словарь иноязычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода. Москва : Просвещение, 1966. 884 с.
4. Базиль Л. О. Становлення і розвиток шкільної літературної освіти в Україні у 1918–1938 рр. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2004. 148 с.
5. Балаховська Ю. Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича в контексті сучасної методичної думки. *Теоретична і дидактична філологія* : збір. наук. пр. Вип. 18. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 7–11.
6. Балаховська Ю. М. Розвиток методики літератури в педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича (1913–1995 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. Ін-т педагогіки НАПН України, 2015. 20 с.
7. Балаховська Ю. М. Розвиток методики літератури в педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича (1913–1995 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. Ін-т педагогіки НАПН України. 2015. 187 с.
8. Балаховська Ю. М. Творче осмислення проблеми методів викладання літератури у спадщині О. Р. Мазуркевича. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(17), Issue: 35, 2014. С.18–21. URL: <http://www.seanewdim.com> (дата звернення: 02.11.2017).
9. Баранников И. В., Мазуркевич А. Р., Успенский М. Б. и др. Воспитание советского патриотизма и советского интернационализма в процессе изучения русского языка и литературы : пособие для учителя / под ред. И. В. Баранникова и М. В. Черкезовой. Ленинград : Просвещение, 1985. 231 с.

10.Березівська Л. Життєвий шлях і науково-педагогічна діяльність Олександра Мазуркевича. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 10. С. 2–4.

11.Березівська Л. Портретна галерея. До 90-річчя від дня народження. Українські вчені-методисти: Олександр Романович Мазуркевич (1913–1995). *Українська мова і література в школі*. 2003. № 5. С.59–61.

12.Белан Г. В. До проблеми дослідження педагогічної персоналії у дискурсі сучасної історико-педагогічної науки. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 61. С. 11–16.

13.Белан Г. В. До питання про джерела біографічних досліджень в історико-педагогічній науці URL: ps.kspu.edu/index.php/ps/article/view/90/75 (дата звернення: 10.10.2016).

14.Беляєв О. М., Мазуркевич О. Р. До 70-річчя з дня народження (спеціаліст в галузі педагогіки). *Українська мова і література в школі*. 1983. № 10. С. 78–79.

15.Богданець-Білоskalенко Н. І. Теоретико-методологічні засади дослідження персоналії (на прикладі Я. Чепіги). *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (2). С. 238–245: URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/25022016/1/Bogdanes.pdf> (дата звернення: 18.06.2015).

16.Богуславский М. В. Структура сучасного історико-педагогічного знання. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 37–41.

17.Боднар Д. М. Генеза поглядів на питання морального виховання української молоді у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича. *Проблеми сучасної психології* : зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 30. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С.78–89.

18.Боднар Д. М. Діяльність О. Р. Мазуркевича як організатора науково-методичних досліджень у галузі літератури. *Проблеми та перспективи*

розвитку освіти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 березня 2017 р., Львів, Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.11–13.

19.Боднар Д. М. Загальнотеоретичні засади шкільної літературної освіти у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*: зб. наук. пр. Серія „Педагогіка / ред. кол.: С. М. Прийма (голов. ред.) та ін. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2018. Вип. 20 (1). С. 34–41.

20.Боднар Д. М. Історико-педагогічні дослідження О. Мазуркевичем педагогічних поглядів передових діячів освіти, науки і культури дорядянської доби в контексті розвитку педагогічної науки. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип. 20 (1–2016). Ч. I. Кам'янець-Подільський, 2018. С.21–26.

21.Боднар Д. М. Мазуркевич О. Р. про вплив літератури на формування особистості учня. *Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 12–13 травня 2017 р. Херсон : Видавничий дім «Гельветика» . С. 11–14.

22.Боднар Д. М. Осмислення словесності і творчий підхід до гуманітарної освіти школярів у педагогічній концепції О.Р.Мазуркевича. *Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика*: матеріали II міжнар. наук.-практ. Конференції, Хмельницький, 16–17 жовтня 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.10–12.

23.Боднар Д. М. О. Р. Мазуркевич і В. О. Сухомлинський: роки співдружжя. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками наукової конференції викладачів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Вид-во Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 16. Т. 3. С. 105–106.

24.Боднар Д. М. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича в оцінці науковців. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана

Франка. Серія «Педагогіка» / ред. кол. М. Чепіль (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Вип. 2/34 (2016). С.20–29.

25.Боднар Д. М. Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича щодо розбудови системи національної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В. М.]. Вип. 20 (1–2016). Ч. I. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 21–26.

26.Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на реформування шкільної літературної освіти (кінець 70-х–80-і рр. ХХ століття) O.R. Mazurkevych's views on the school literary education reforming (in the late seventies – in the eighties of the twentieth century). *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum – Praha: Publishing house Education and Science*. 2016. С.75–80.

27.Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на роль вчителя у формуванні національної самосвідомості учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2016 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 64–66.

28.Боднар Д. М. Проблема формування наукового світогляду учнів на уроках літератури, в позакласній та позашкільній роботі у педагогічній концепції О. Р. Мазуркевича. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2017 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2016, 2017. С. 64–67.

29.Боднар Д. М. Роль О. Мазуркевича у поверненні забутих імен в історії педагогіки. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : збірник наукових праць / В. М. Мадзігон (голов. ред.) та ін. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип. 1(18). С. 68–75.

30.Боднар Д. М. Формування навичок виразного читання як чинника літературної освіти (на матеріалі праць О.Р.Мазуркевича). *Актуальні проблеми*

сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2015 р. / за ред. Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. С. 23–25.

31.Бойко А. М. Історія української педагогіки в персоналіях: інноваційний курс кафедри загальної педагогіки та андрагогіки. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Полтава, 2014. Вип. 1 (60). С. 5–12.

32.Большой толковый словарь русского языка / под ред. С. А. Кузнецова. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 1536 с.

33.Борщевський В. У творчих пошуках. *Вінницька правда*. 1973. 12 вересня.

34.Бугайко Т. Ф. Наукова озброєність і творчий пафос учителя літератури. *Метод і творчість: Удосконалення методів вивчення художньої літератури в процесі їх розвитку і творчого застосування* / за ред. О. Р. Мазуркевича. Київ : Радянська школа, 1973. С. 2–5

35.Бугайцева Г. М. Проблеми виховання молодого покоління у творчій спадщині Григорія Ващенка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2000. 15 с.

36.Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : Перун, 2004. 1440 с.

37.Видатні педагоги України : рек. список літератури із циклу «На допомогу молодому вчителю і майбутньому педагогу». Вип. 4. / уклад. Л. А. Бережна ; ОКЗ «Харківська обласна бібліотека для юнацтва». Харків, 2013. 23 с.

38.Виставка «Метод і творчість Олександра Мазуркевича». *Педагогічний музей України* : веб-сайт. URL: http://pmu.in.ua/exhibitions/exhibition_mazurkevich/ (дата звернення: 13.01.2017).

39.Волошин Я. Партия ведет (рец.). *Друг читача*. 1958. № 4.

40.Волошина Н. Й. Наукові основи методики літератури : навчально-методичний посібник / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.

41. Волошина Н. Перший в Україні доктор педагогічних наук з методики літератури: До 90-річчя від дня народження Олександра Мазуркевича. Освіта України. 2003. 10 жовтня (№76). С. 7.

42. Ворона Л. І. Науково-педагогічна діяльність Боголюбова Миколи Миколайовича (1909–1992 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2012. 20 с.

43. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко та ін. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 504 с. URL : http://vuzlib.com.ua/articles/book/45037-U_rozdumakh_suchasnikh_ukrain/1.html (дата звернення: 18.19.2016).

44. Гаврилов И. Дело первостепенной важности. *Советская педагогика*. 1985. № 11. С. 9–15.

45. Гнатюк М. Академік з Жабокрича. *Комсомольське плем'я*. 1984. 28 січня.

46. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375с.

47. Григорій Сковорода: пам'ятні місця на Україні / А. М. Ніженець, І. П. Стогній ; [відп. ред. О. Р. Мазуркевич]. Київ : Наук. думка, 1984. 95 с.

48. Гриневиц Лілія. Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/08/4/216010/> (дата звернення: 25.11.2016).

49. Грузман З. Вчений-педагог. *Педагог*. 1993. 16 вересня (№ 22).

50. Грушкевич И. Л. Педагогическая деятельность и педагогические взгляды С. В. Васильченко : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – Теория и история педагогики. Київ, 1963. 20 с.

51. Гук О. В. Розвиток ідей освіти молоді в педагогічній спадщині Григорія Ващенка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2012. 243 с.

52. Гупан Н. М. Висвітлення педагогічних персоналій в українській історіографії 20-тих років ХХ століття. *Наука і освіта*. 2000. № 6. С. 4–7.

53. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Київ : Нац. пед ун-т ім. М. Драгоманова, 2000. 222 с.

54. Гупан Н. М. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти*. 2002. № 2. С. 42–45.

55. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки : монографія. Київ : Академія педагогічних наук, 2002. 224 с.

56. Давидюк Л. В. Обучение чтению на уроках русского языка. *Русская филология. Украинский вестник* : республ. научно-метод. журнал. Харьков. 1999. № 1–2. С. 119–120.

57. Демченко Наталія. Педагогічні персоналії у спадщині словесників Лівобережжя (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). URL : <http://conference.pu.if.ua/forum/files/25022016/1/Demchenko.pdf> (дата звернення: 14.09.2015).

58. Демченко Н. М. Дослідження педагогічних поглядів видатних вітчизняних та зарубіжних персоналій у спадщині вчених-мовознавців Лівобережної України (друга половина ХІХ століття). *Наукові записки НПУ імені Миколи Гоголя (Психолого-педагогічні науки)*. Ніжин, 2008. № 5. С. 146–149.

59. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Мови і літератури». *Дивослово*. 2011. № 2. С. 20–28.

60. Дзеверін О. Г. Життя для освіти народу. Радянська школа. 1964. № 5. С. 98–99.

61. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. № 4. 2001. С. 15–19.

62. Дічек Н. До методології вивчення історії педагогіки (біографічний підхід). *Зміст і технології шкільної освіти* : матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 8–9; 331–332

63. До 90-річчя від дня народження Олександра Романовича Мазуркевича. *Педагогічна газета*. 2003. № 10 (111). Жовтень. С. 6.

64. Егоров С. Ф. Методика обучения как предмет историко-педагогических исследований (конец XIX–начало XX в.). *Советская педагогика*. 1985. № 11. С. 89–95.

65. Енциклопедія освіти / Акад. пед наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с

66. Завгородня Т, Стражнікова І. Дослідження персоналій Західної України 1920-х років та їх внесок у розвиток української педагогіки. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 33–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_2_8 (дата звернення: 18.10.2016).

67. Завгородня Т. Перспективи вдосконалення історико-педагогічних досліджень URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_40/6.pdf (дата звернення: 29.11. 2016).

68. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». *Збірник законів Української РСР 1938–1973*. Київ : Ордена трудового червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1974. С. 285–303.

69. За рідне слово в рідній школі. До 90-річчя від дня народження Олександра Романовича Мазуркевича. *Педагогічна газета*. 2003. № 9 (110). С.7.

70. Збанацький Ю., Мазуркевич О. Школа зоряного майбутнього *Радянська школа*. 1962. № 1. С. 22–24.

71. Зброя слова: Українська демократична література у боротьбі проти класових ворогів трудящих : збірник / упор. О. Р. Мазуркевич – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1955. 611 с.

72. История русской культуры IX–XX вв. : учебное пособие / Зезина М. Р., Кошман Л. В., Сысоева Е. К., Шульгин В. С. Москва : КДУ, 2006. 490 с.

73. Історія України : навч.-метод. посібник для семінарських занять / за ред. В. М. Литвина. Київ : Знання, 2006. 607 с.

74. Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / упор. : О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. Київ : Т-во «Знання», КЦЩ, 2003. 766 с.

75. Киричук О., Стельмахович М. З покоління першопрохідців. *Освіта*. 31 січня 1994. № 9–10 (47–48). С. 9.

76. Козуля Я. І. Українська література. Підручник для 9 класу середньої школи. Київ : Радянська школа, 1955. 324 с. (Рецензія). *Література в школі*. 1957. № 6. С. 75–79.

77. Коржупова А. П. О. Р. Мазуркевич. Нариси з історії методики української літератури. Київ : Радянська школа, 1961 (Рецензія). *Література в школі*. 1961. № 6. С. 81–83.

78. Кравець Ю. М. (Балаховська) З історії розвитку методики викладання української літератури (методична спадщина О. Р. Мазуркевича) *Наука і сучасність* : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. Т. 48. С. 68–75.

79. Кравець (Балаховська) Ю. М. Проблема професійної спрямованості вчителя-словесника у методичній концепції О. Р. Мазуркевича. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. Глухів, 2008. Вип. 12. С. 14–19. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=6826&chapter=1&p=achapter> (дата звернення: 02.04.2015).

80. Кравець Ю. М. Олександр Мазуркевич про внесок Івана Франка в методику української літератури. *Дивослово*. 2006. № 10. С. 53–57.

81. Кремень В. Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука. *В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів* : монографія / О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. С. 6–13.

82. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.

83. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (Креативно-інноваційна стратегія). Київ : Освіта України. 2009. 464 с.

84. Кучерук О. Співвідношення понять «методика навчання», «технологія навчання», «метод навчання» як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 1. С. 13.

85. Кушнерёва Л. А. Современный урок литературы: поиск гармонии между содержанием и формой. *Русский язык и литература* : научно-методический журнал. Минск, 2006. № 4(79). С. 35–38.

86. Леся Українка в школі : посібник для вчителів / редкол.: відп. ред. О. Р. Мазуркевич ; Міністерство освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР. Київ : Радянська школа, 1966. 250 с.

87. Литвинов С. А., Мирогов М. М., Барун Р. К. Слово о советском учителе (Рецензія.). *Радянська школа*. 1957. № 7. С. 12–13.

88. Мазуркевич А. Голос великих французов. *Народное образование*. 1958. № 2. С. 106–109.

89. Мазуркевич А. Новая работа по теории драмы. *Советская Украина*. 1959. № 12. С. 148–151.

90. Мазуркевич А. Творческое обсуждение проблем методики литературы. *Литература в школе*. Москва : Учпедгиз, 1959. № 5. С. 94–96.

91. Мазуркевич Александр. Глубокая, истинная народность творчества. *Советская Украина*. 1960. № 1. С. 143–152.

92. Мазуркевич Александр. Забытые страницы. И. Г. Прыжов об украинской литературе. *Советская Украина*. 1956. № 8. С. 170–181.

93. Мазуркевич А. Р. А. Н. Радищев – пламенный русский патриот-интернационалист. *Преподавание истории в школе*. 1952. № 5. С. 13–21.

94. Мазуркевич А. Р. Великое братство литератур и единство их методики преподавания. *Русский язык и литература в узбекской школе*. 1982. № 3. С. 77–80.

95.Мазуркевич А. Р. Вук Караджич в научном и литературном наследии русского, украинского и болгарского народов. Москва : Комитет славистов, 1987. 14 с.

96.Мазуркевич А. Р. Запечатлено при жизни Кобзаря. Новое в Шевченкиане: [Т. Шевченко и Х. Алчевская]. *Правда Украины*. 1963. 17 мая. С. 4.

97.Мазуркевич А. Р. И. Г. Прыжов: из истории русско-украинских литературных связей. Київ : Держлітвидав, 1958. 424 с.

98.Мазуркевич А. Р. Ключевые проблемы методики литературы. *Русский язык и литература в школах УССР*. 1981. № 4. С. 11–15.

99.Мазуркевич А. Р. Литература в современной школе. *Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР*. 1984. № 11. С. 3–9.

100.Мазуркевич А. Р. Мысли Т. Г. Шевченко о воспитании и просвещении. *Советская педагогика*. 1952. № 4. С. 68–79.

101.Мазуркевич А. Р. Наставник учителей литературы (К 79-летию со дня рождения Н В Колокольцева). *Русский язык в национальной школе*. 1975. № 4. С. 88–89.

102.Мазуркевич А. Р. Новое время требует нового творчества. *Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР*. 1984. № 3. С. 52-56.

103.Мазуркевич А. Р. Об очерке истории украинской советской литературы. *Советская Украина*. 1955. № 6. С. 158–170.

104.Мазуркевич А. Р. Обсуждаем проект типовой программы. *Литература в школе*. 1979. № 2. С. 36–37.

105.Мазуркевич А. Р. Овладение наследием и творческий поиск. *Советская педагогика*. № 7. 1989. С. 26–30.

106.Мазуркевич А. Р. Одобрено Лениным. *Радуга*. 1984. № 11. С. 109–113.

107.Мазуркевич А. Р. Очерки по истории методики украинской литературы. Москва : Академия педнаук РСФСР, 1962. 110 с.

108.Мазуркевич А. Р. Очерки по истории методики украинской литературы. Москва : Московский пединститут, 1962. 112 с.

109.Мазуркевич А. Р. Почему забыто наследие народной учительницы? *Советская педагогика*. 1988. № 4. С. 105–112.

110.Мазуркевич А. Р. Пути повышения воспитательной роли многонациональной литературы. *Армянский язык и литература в школе*. 1978. № 3. С. 2–8.

111.Мазуркевич А. Р. Рутине вопреки, наперекор шаблону. *Радуга*. № 12. 1988. С. 111–116.

112.Мазуркевич А. Р. Связи М. А. Горького с революционной учащейся молодежью и учительством (1887-1901). Київ : Наукові записки «Література в школі», 1956. Вип.І. Т.IV. С. 335–356.

113.Мазуркевич А. Р. Созидать и быть человеком. *Советская педагогика*. 1988. № 1. С. 37–41.

114.Мазуркевич А. Р. Усилить влияние литературы на учащихся. *Советская педагогика*. 1985. № 4. С. 41–45.

115.Мазуркевич А. Р. Человеческое свечение Вишни. *Радуга*. 1990. № 1. С. 113–122.

116.Мазуркевич А. Р. Ян Амос Коменский и прогрессивные педагоги Украины. *Советская педагогика*. 1970. № 11. С. 104–111.

117.Мазуркевич А., Миропольская Н. Критика и библиография. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе. *Советская педагогика*. 1985. № 11. С. 132–133.

118.Мазуркевич А. Р., Тодоров Т. И. Коллективное исследование принципов социалистической образовательной системы. *Советская педагогика*. 1984. № 3. С. 130–131.

119.Мазуркевич Олександр На плідній ниві рідного слова Мазуркевич. *Час* (Хмельницький). 1994. 5 лютого.

120.Мазуркевич О. Р. Алчевська Христина Данилівна: [біоґр. довідка]. *Українська літературна енциклопедія*. Київ, 1988. Т. 1. С. 47.

121.Мазуркевич О. Р. А. Н. Плещеев и русская революционная демократия : автореф. дис. ... канд. филол. наук / КГУ им. Т. Шевченко. Київ, 1951. 24 с.

122.Мазуркевич О. Р. Бібліографія праць з методики літератури, опублікованих на Україні (1917-1957). *Література і мова в школі* : наукові записки. Київ : Радянська школа, 1958. Вип. II. Т. IX. С.573–606.

123.Мазуркевич О. Р. Бібліографія праць з методики літератури, опублікованих на Україні за 1957-1960 роки. *Література і мова в школі* : наукові записки. Київ : Радянська школа, 1958. Вип. IV. Т. XVII. С. 149–173.

124.Мазуркевич О. Р. Бібліографія праць з методики літератури, опублікованих на Україні за 1960–1961 роки *Література і мова в школі* : наукові записки. Київ : Радянська школа, 1963. Вип. V. Т. XXIV. С. 215–219.

125.Мазуркевич О. Р. Біля джерел радянської системи освіти дорослих (за неопублікованими архівними документами про педагогічну діяльність М. О. Алчевського). *Радянська школа*. 1965. № 4. С. 25–31.

126.Мазуркевич О. Р. Великий просвітитель. Т. Г. Шевченко у боротьбі за передову науку і народну освіту. *Радянська школа*. № 3. 1964. С. 5–15.

127.Мазуркевич О. Р. Велична тема братніх літератур. Дружба двох великих народів в російській і українській дожовтневих літературах. Київ : Художня література, 1954. 83 с.

128.Мазуркевич О. Р. Величні перспективи розвитку народної освіти в шостій п'ятирічці. *Радянська школа*. 1956. № 2. С. 3–10.

129.Мазуркевич О. Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Алчевська Х. Д. та її сподвижники. До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи (1862–1962). Київ : Знання, 1963. 80 с.

130.Мазуркевич О. Р. Використання в навчально-виховній роботі школи художніх творів, що відображають революцію 1905-1907 рр.: на допомогу вчителю. Київ : НДІ педагогіки, 1955. 83 с.

131.Мазуркевич О. Р. Використання літературно-критичної спадщини М. О. Добролюбова при вивченні української літератури у 8 класі. *Література в школі* : наукові записки. Київ : Радянська школа, 1956. Т. IV. Вип. 1. С. 5–36.

132.Мазуркевич О. Р. Високе покликання вчителя літератури. Київ : Радянська школа, 1968. 40 с.

133.Мазуркевич О. Р. Виховна сила художньої літератури. Київ : Держлітвидав, 1960. 44 с.

134.Мазуркевич О. Р. Вклад І. Франка в методику української літератури. *Література в школі*. 1956. № 6. С. 24–33.

135.Мазуркевич О. Р. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. Науково-педагогічна та літературно-художня спадщина української словесності в концепції національної освіти. *Рідна школа*. 1994. № 7. С. 18–27.

136.Мазуркевич О. Р. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. *Рідна школа*. 1994. № 8. С. 18–23.

137.Мазуркевич О. Р. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. *Рідна школа*. 1994. № 9. С. 18–25.

138.Мазуркевич О. Р. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного в концепції національної освіти. *Рідна школа*. 1994. № 10. С. 17–25.

139.Мазуркевич О. Р. Вплив революційної демократії на творчість О. М. Плещеева для дітей. *Радянська школа* : наукові записки. Київ, 1951. Вип. 2. С. 45–49.

140.Мазуркевич О. Р. Г. С. Сковорода – учитель поетики. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 10. С. 52–58.

141.Мазуркевич О. Р. XX з'їзд КПРС і завдання дальшого розвитку педагогічної науки. *Радянська школа*. 1956. № 4. С. 3–16.

142.Мазуркевич О. Р. До дальших успіхів у навчально-виховній роботі! *Радянська школа*. 1955. № 9. С. 3–11.

143.Мазуркевич О. Р. До нових висот! *Радянська школа*. 1955. № 11. С. 3–6.

144.Мазуркевич О. Р. До оцінки педагогічної спадщини і творчої діяльності Х. Д. Алчевської. *Радянська школа*. 1958. № 3. С. 72–88.

145.Мазуркевич О. Р. До оцінки педагогічної спадщини і творчої діяльності Х. Д. Алчевської. *Радянська школа*. 1958. № 4. С. 68–80.

146.Мазуркевич О. Р. До проблеми аналізу художнього твору в середній школі. *Література і мова в школі* : наукові записки. Київ : Радянська школа, 1958. Вип. II. Т. IX. С. 5–38.

147.Мазуркевич О. Р. Єдиний кодекс естетичний – життя. *Про Михайла Стельмаха. Літературно-критичні статті*. Київ : Радянський письменник, 1962. С. 68–119.

148.Мазуркевич О. Р. Живим словом і писанням. *Прапор*. 1972. № 11. С. 63–66.

149.Мазуркевич О. Р. За рідне слово в рідній школі: На шляху становлення методики української літератури. Київ : Херсон, 1995. 207 с.

150.Мазуркевич О. Р. Зарубіжні фальсифікатори української літератури. Київ : Держлітвидав, 1961. 192 с.

151.Мазуркевич О. Р. З історії боротьби російської літератури проти рабства і расизму. *Радянське літературознавство : наукові записки*. Київ : Вид. АН УРСР, 1955. Т. XVIII.С. 252–268.

152.Мазуркевич О. Р. З історії розвитку радянської методики викладання літератури на Україні. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917-1957* : наукові записки. Серія педагогічна. Київ : Радянська школа, 1957. Т. VI. С. 290–356.

153.Мазуркевич О. Р. З'їздам партії – гідну зустріч. *Радянська школа*. 1956. № 12. С. 1–5.

154.Мазуркевич О. Р. З педагогічної спадщини в галузі методики української літератури (А. Свидницький, Х. Д. Алчевська, І. С. Нечуй-Левицький, Леся Українка, М. П. Старицький). *Наукові записки*. Київ : Радянська школа, 1959. Випуск IV. Т. XVII. С. 191–211.

155.Мазуркевич О. Р. З перших літ боротьби за школу на Україні після перемоги Великого Жовтня. *Радянська школа*. 1957. № 7. С. 73–76.

156.Мазуркевич О. Іван Франко – дослідник творчості Федьковича. *Слово про великого Каменяра* : збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка / за ред. академіка АН УРСР О. І. Білецького. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. Т.2. С. 361–419.

157.Мазуркевич О. Р. Іван Франко у зв'язках з народними просвітителами Наддніпрянської України (зокрема, з Х Д. та Х. О. Алчевськими). *Матеріали міжвузівської ювілейної наукової конференції, присвяченої 110-річчю з дня народження та 50-річчю з дня смерті І. Я. Франка* / Житомир. пед. ін-т. Львів, 1968. С. 114–117.

158.Мазуркевич О. Р. Ідеологічна боротьба між прогресивними і реакційними силами світу навколо творчої спадщини Т. Г. Шевченка. *Шевченко в школі* : посібник для вчителів. Київ : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1963. С. 249–284.

159.Мазуркевич О. Р. К. Д. Ушинський і Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської. *Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського*. Київ : Вища шк., 1974. С. 259–273.

160.Мазуркевич О. Р. Колочий вінок голодомору. *Голод на Поділлі. Книга свідчень*. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 59–64.

161.Мазуркевич О. Р. Леся Українка в боротьбі за підвищення виховної ролі літератури. *Леся Українка в школі* : посіб. для вчителя / М-во освіти Укр. РСР ; редкол.: О. Р. Мазуркевич та ін.. Київ : Рад. шк., 1966. С. 32–53.

162.Мазуркевич О. Р. Леся Українка про виховну роль літератури. *Українська мова і література в школі*. 1963. № 6. С. 14–21.

163.Мазуркевич О. Р. Література в умовах реформи школи. *Методика викладання української мови та літератури* : республіканський науково-методичний збірник. Київ : Радянська школа, 1985. Вип.10. С. 3–19.

164.Мазуркевич О. Р. Матеріал до бібліографії праць з історії зародження методики української літератури в дожовтневий час (А. Свидницький,

Х. Д. Алчевська, І. С. Нечуй-Левицький, І. Я. Франко, Т. Г. Лубенець, Уляна Кравченко та ін.). *Література в школі*: наукові записки. Київ: Радянська школа, 1961. Вип. IV. Т. XVII. С. 174–177.

165. Мазуркевич О. Р. *Метод і творчість. Удосконалення методів вивчення художньої літератури в процесі їх розвитку і творчого застосування*: методические указания / Міністерство освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР. Київ: Радянська школа, 1973. 253 с.

166. Мазуркевич О. Р. *Могутня зброя комуністичного виховання. Радянська школа*. 1955. № 2. С. 10–20.

167. Мазуркевич О. Р. *Моральне в естетичному (Виховання засобами художньої літератури)*. Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1968. 64 с.

168. Мазуркевич О. Р. *Нариси з історії методики української літератури*. Київ: Радянська школа, 1961. 376 с.

169. Мазуркевич О. Р. *Наставник учителів літератури (К 79-летию со дня рождения Н. В. Колокольцева)*. *Русский язык в национальной школе*. 1975. № 4. С. 88–89.

170. Мазуркевич О. Р. *Наша національна гідність. Микола Гоголь належить Україні. Рідна школа*. 1995. № 5. С. 35–46.

171. Мазуркевич О. Р. *Наша національна гордість: М. Гоголь як український письменник. Відродження*. 1995. № 4. С. 3–9.

172. Мазуркевич О. Р. *Невідомий рукопис Х. Д. Алчевської з методики навчання грамоти. Початкова школа*. 1971. № 6. С. 70–75.

173. Мазуркевич О. Р. *Непорушне братерство. Радянська школа*. № 7. 1954. С. 3–9.

174. Мазуркевич О. Р. *Пантелеймон Куліш в оцінці Михайла Коцюбинського. Рідна школа*. 1996. № 9. С. 12–14.

175. Мазуркевич О. Р. *Партійне спрямування розвитку методики літератури/Методика викладання української мови і літератури. Республіканський науково-методичний збірник*. Київ: Радянська школа, 1983. Випуск 9. С. 3–15.

176.Мазуркевич О. Р. Патріотичний вклад у справу народної освіти і педагогічної науки: до 100-річчя Харківської недільної школи Х. Д. Алчевської. *Радянська школа*. 1962. № 5. С. 45–52.

177.Мазуркевич О. Р. Патріотичний обов'язок працівників педагогічної науки. *Радянська школа*. № 7. 1955. С. 3–13.

178.Мазуркевич О. Р. Підвищення виховної ролі літератури в школі. Методичний лист. Київ : Рад. школа, 1967. 52 с.

179.Мазуркевич О. Р. Письменник і життя: Творчість Михайла Стельмаха. Київ : Знання, 1958. 44 с.

180.Мазуркевич О. Р. Подвижниця народної освіти: Алчевська Х. Д. *Радянська освіта*. 1966. 16 квіт. С. 1–13.

181.Мазуркевич О. Р. Поколінням – на зріст. *Про Юрія Збанацького*. Статті, етюди, ессе / упорядник М. Т. Равлюк. Київ : Радянський письменник, 1983. С. 145–149.

182.Мазуркевич О. Р. Про аналіз художнього твору в школі. *Література в школі*. 1955. № 2. С. 34–41.

183.Мазуркевич О. Р. Про перебудову шкільного курсу української літератури. *Література в школі*. 1959. № 5. С. 38–46.

184.Мазуркевич О. Р. П'ятдесятирічний шлях радянської методики літератури на Україні. *Методика викладання української мови і літератури*. Республіканський науково-методичний збірник. Київ : Радянська школа, 1967. Вип. 3. С. 18–35.

185.Мазуркевич О. Р. Революційний пролетаріат і політична позиція Лесі Українки. *Методика викладання української мови і літератури*. 1971. № 5. С. 3–17.

186.Мазуркевич О. Р. Рідне слово в концепції національної освіти. *Рідна школа*. 1993. № 10. С. 7–17.

187.Мазуркевич О. Р. Рідне слово у творчій спадщині видатного педагога. *Шкільна бібліотека*. 2011. № 19 (199), жовтень. С. 28–31.

188.Мазуркевич О. Р. Розвиток народної освіти в західних областях України. *Радянська школа*. 1979. № 11 (602). С. 95–96.

189.Мазуркевич О. Р. Роль і місце М. Коцюбинського в історії методики української літератури. Михайло Коцюбинський в школі. Київ : Радянська школа, 1966. С. 10–24.

190.Мазуркевич О. Російсько-українські літературні зв'язки. *Вітчизна*. 1951. № 10. С. 186–190.

191.Мазуркевич О. Р. Сорокарічний шлях методики української літератури. *Література в школі*. 1957. № 5. С. 32–46.

192.Мазуркевич О. Р. Творча спадщина Т. Г. Шевченка – гостра зброя в боротьбі проти українського буржуазного націоналізму. Київ, 1953. 31 с.

193.Мазуркевич О. Р. Т. Г. Шевченко в творчій спадщині прогресивних українських педагогів. *Методика викладання української мови і літератури : науково-методичний збірник*. 1965. Вип. II. С. 121–148.

194.Мазуркевич О. Р. Т. Г. Шевченко в творчій спадщині прогресивних українських педагогів. *Методика викладання української мови і літератури : науково-методичний збірник*. 1965. Вип. I. С. 109–137.

195.Мазуркевич О. Р. Т. Г. Шевченко в Харківській недільній школі. *Радянська школа*. 1964. № 1. С. 88–89.

196.Мазуркевич О. Р. Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи. *Радянська школа*. 1954. № 1. С. 25–37.

197.Мазуркевич О. Р. Терни в лихоліття голодомору (Додаток до газети «Франкова криниця»). Трускавець : Вид-во «Франкова криниця», 1993. 16 с.

198.Мазуркевич О. Р. Тридцять років без Леніна – ленінським шляхом. *Радянська школа*. 1954. № 1. С. 3–9.

199.Мазуркевич О. Р. 300-річчя воз'єднання України з Росією – велике всенародне свято. *Радянська школа*. 1954. № 1. С. 10–15.

200.Мазуркевич О. Р. Трилогія високих рубежів. Проблематика книг Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина» та її відображення в художній літературі. Київ : Радянська школа, 1982. 152 с.

201.Мазуркевич О. Р. Учитель і школа в житті письменника-педагога (С. Васильченко). *Радянська школа*. 1979. № 1. С. 85–88.

202.Мазуркевич О. Р. Учитель словесності. *Літературна Україна*. 1972. 15 вересня.

203.Мазуркевич О. Христя Алчевська про Т. Г. Шевченка. Прапор. 1964. № 2. С. 22–27.

204.Мазуркевич О. Р. Цілеспрямованість виховного впливу літератури на учнів. *Методика викладання української мови і літератури*. Республіканський науково-методичний збірник. 1974. Київ : Радянська школа. Вип. 6. С. 3–21.

205.Мазуркевич О. Р. Шевченко і петрашевці. *Російсько-українське літературне єднання* / заг. ред О. Білецький, М. Гудзій. Київ : Держлітвидав, 1953. Вип. 1. С. 192–220.

206.Мазуркевич О. Р. Шевченко в працях передових російських педагогів. *Наукова шевченківська конференція* (3; 1955; Київ) : збірник праць / відп. ред. Є. П. Кирилюк ; АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1955. С. 94–110.

207.Мазуркевич О. Р. Шевченко в оцінці російського революціонера 60-х років І. Г. Прижова. *Наукова шевченківська конференція* (5; 1957; Київ) : збірник праць / відп. ред.: Є. П. Кирилюк; АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. С. 191–215.

208.Мазуркевич О. Р. Т. Г. Шевченко в Харківській недільній школі. *Радянська школа*. № 1. 1964. С. 88–89.

209.Мазуркевич О. Р. Шевченко, наука і школа. *Наукові записки «Література в школі»*. Київ : Радянська школа, 1963. Вип. V. Т. XXIV. С. 169–214.

210.Мазуркевич О. Щедрість таланту – школі. *Радянська освіта*. 1964. 1 січня.

211.Мазуркевич О. Р., Бацій І. С. Підвищення ефективності виховного впливу літератури у світлі рішень XXV з'їзду КПРС. 4–10 класи. Методичний лист. Київ : Радянська школа, 1977. 55 с.

212.Мазуркевич О., Бацій І., Домницький М. Українська література в «шкільній бібліотеці». *Українська мова і література в школі*. 1971. № 10. С. 31–39.

213.Мазуркевич А. Р., Гречинская В. С., Пашковская Н. А. Обсуждаем проект типовой программы. *Литература в школе*. 1979. № 2. С. 36.

214.Мазуркевич О. Р., Кисельов О. І. Павло Грабовський. Життя і діяльність. *Література в школі*. 1960. № 6. С. 79–82.

215.Мазуркевич О., Падалка Н., Сторчак К. Мистецтво слова і комуністичне виховання. Київ, 1962. 40 с.

216.Мазуркевич О. Р. Сергучов О. Ю. Вивчення поезії П. А. Грабовського у 9 класі. *Українська література в школі: методичний збірник*. Київ: Радянська школа, 1955. Вип. III. С. 41–65.

217.Мазуркевич О. Р., Сторчак К. М. Теорія літератури: проспект посібника для вчителів. Київ: НДІ педагогіки, 1958. 20 с.

218.Мазуркевич О. Р., Якименко М. А. Вивчення творчості П. А. Грабовського в школі. Київ: Рад школа, 1962. 168 с.

219.Мазуркевич О. Р., Якименко М. А. Вивчення творчості П. А. Грабовського в школі: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1956. 176 с.

220.Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ: Політвидав України, 1976. С. 84.

221.Мацько В. П. Літературне Поділля: Довідник і переклади. Хмельницький: Хмельн. ред-вид. відділ, 1991. 106 с.

222.Мацько В. П. Школа академіка Мазуркевича. *Кам'янець-Подільський вісник*. 1993. № 69. 1 вересня.

223. Миценко. М. Дослідження проблем розвитку методичної науки. *Радянська школа*. 1961. № 12. С. 81–83.

224.Мурина Л. А. Художественный текст как средство обучения русской словесности. *Русский язык и литература: научно-методический журнал*. Минск. 2006. № 2 (77). С. 3–5.

225.Новітня історія України (1900-2000) : підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. Київ : Вища школа, 2000. 663 с.

226.Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы : постановление Верховного Совета СССР от 12 апреля 1984 г. URL: [intellect-invest.org.ua> content/userfiles...1984/pdf](http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles...1984/pdf) (дата звернення: 03.05.2015).

227.Олександр Романович Мазуркевич: [вчений-педагог]. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 5. С. 59–61.

228. Островська К., Мазуркевич О. Микола Островський. Київ : Радянська школа, 1953. 54 с.

229.Павло Грабовський у школі : посібник для вчителів / відп. ред. О. Р. Мазуркевич ; Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР. Київ : Радянська школа, 1966. 128 с.

230.Паламар С. П. Віддаємо шану видатному вченому і педагогу. *Українська література у загальноосвітній школі*. 2013. № 10. С. 4–5.

231.Пам'яті О. Р. Мазуркевича. *Педагогічна газета*. 1995. № 11 (11 листопада).

232.Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.

233.Педагогічні читання «Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича в контексті сучасної методичної науки» / Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України: URL: <http://www.undip.org.ua/info/1119/> (дата звернення: 24.11.2016).

234.Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручник / Бойко А. М. та ін. ; за заг. ред. А. М. Бойко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. 20 с.

235.Перший академік у галузі методики літератури: [О. Мазуркевич]. *Педагогічна газета*. 2003. № 10 (111), жовтень. С. 6.

236.Піц І. І Педагогічні ідеї та освітня діяльність Василя Луціва (1920-2005 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

237.Приступа Е. Д. Останется ли новое поколение, вступающее в жизнь, самым читающим в мире? *Руский язык и литература* : научно-методический журнал. 2006. № 2 (77). С. 45–52.

238.Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР: постанова Ради міністрів Української РСР від 2 листопада 1978 року № 518 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/518-78-п> (дата звернення: 04 квітня 2015).

239. Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках: постанова Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 року № 835

240.Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської(соціалістичної) власності: постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. № URL: www.adm-p1.gov.ua/photo/32-33/archiv/original/10.html (дата звернення: 22.10. 2016)

241.Програми педагогічних інститутів. Історія української літературної критики для студентів спеціальності 2101 Українська мова і література / укладачі П. К. Загайко, Ф. М. Неборячок, Є. Є. Радченко. Київ, 1983. 24 с.

242.Проект програми з літератури в загальноосвітній школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 9. С. 7–24.

243.Проект програми з української літератури для 12-річної школи. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 6. С. 27–40.

244.Пультер С. О. До питання наукових досліджень з історії розвитку методики викладання української літератури в середній школі. *Методичний пошук. Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир, 2013. № 11. С. 7–12.

245.П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 116 с.

246.Пылаева Т. Ю. Аргументы не нужны. *Русская словесность*. 2010. № 6. С. 9–11.

247.Рідне слово у творчій спадщині видатного педагога. *Шкільна бібліотека плюс*. 2011. № 19. С. 28–31.

248.Розман І. І. Теоретико-методологічні засади дослідження персоналії (на прикладі П. П. Кононенка). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/1/87.pdf> (дата звернення: 01.12. 2015).

249.Романичева Е. С. ...У кого не уяснены принципы... у того не только в голове сумбур, но и в делах чепуха. *Русская словесность*. 2010. № 6. С. 5–8.

250.Сава Христофорович Чавдаров: до 120-річчя від дня народження : біобібліогр. Показчик / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. Пономаренко Л. О., Пєєва С. П., Айвазова Л. М. ; авт. вступ. ст. Березівська Л. Д., Бондар Л. С.; наук. консультант Березівська Л. Д. ; наук. ред. Рогова П. І.]. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 130 с. (Сер. «Видатні педагоги світу», вип. 8).

251.Сараєва О. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2007. 25 с.

252.Сварник І. І., Мазуркевич О. Р., Якименко М. А. Вивчення творчості П. А. Грабовського в школі. *Література в школі*. 1957. № 2. С. 82–85.

253.Семеновська Л. А, Цина А. Ю, Цина В. І. Персоналії в історії національної педагогіки. 20 видатних українських педагогів : наук.-метод. посіб. / за ред. А. М. Бойко. Полтава, 2002. 451 с.

254.Ситченко А. Л. Аналіз образу-персонажа епічного твору: педагогічна технологія : навч.-метод. посіб. *Освітні технології* / О. М. Пехота та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. С. 228–237.

255.Ситченко А. Л. Вивчення художнього твору в школі: деякі аспекти проблеми. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 1. С. 25–29.

256.Ситченко А. Л. Літературознавчий аспект проблеми навчання школярів аналізу художнього твору. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. № 6. С. 26–33.

257.Ситченко А. Л. Психолого-педагогічні аспекти літературного аналізу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2001. Вип. 4. С. 85–91.

258.Ситченко А. Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури : автореф. дис... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2005. 42 с.

259.Ситченко А. Л. Ще раз про технології літературного аналізу. *Дивослово*. 2003. № 2. С. 56–59.

260.Ситченко Анатолій. З історії методики української літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 10. С. 6–10.

261.Словник української мови : в 11 томах. Київ : ХХХ, 1975. т. 6. С. 332.

262.Смолінчук Л. С. Біографічний метод як засіб вивчення особистості. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Педагогіка, психологія*. 2002. Вип. III. С. 144–149.

263.Совершенствование изучения русской литературы : пособие для учителя / А. Р. Мазуркевич, В. С. Гречинская, З. А. Шевченко и др. ; под ред. А. Р. Мазуркевича, В. С. Гречинской. Киев : Рад. шк., 1985. 256 с.

264.Социальные и политические предпосылки патриотического и интернационального воспитания учащихся. *Воспитание советского патриотизма и социалитического интернационализма в процессе изучения русского языка и литературы* : пособие для учителя / И. В. Баранников и др. ; под ред. И. В. Баранникова и М. В. Черкезовой. Ленинград : Просвещение, 1985. 231 с.

265.Стельмахович М. Г. Людина, сповнена енергії і творчої наснаги. *Західний кур'єр*, 1993.

266.Степанишин Б. Викладання української літератури в школі: Методичний посібник для вчителя. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 255 с.

267.Сторчак К. М., Мазуркевич О. Р., ПадалкаН. І. Творчо розвивати методику літератури. *Література в школі*. 1962. № 1. С. 3–10.

268.Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.

269.Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Шлях освіти*. 2005. № 4 С. 43–47

270.Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 10–15.

271.Сухомлинська Ольга. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Шлях освіти*. 2005. № 4. С. 43–47.

272.Теорія літератури. Підручник для філологічних факультетів університетів / О. Р. Мазуркевич, В. Ф. Воробйов, В. А. Вязовський, І. О. Дзевєрин. Київ : Вища школа, 1975 с.

273.Тєсля А. Ученый, писатель, боец (рецензия на книгу А. Р. Мазуркевича «И. Г. Прыжов»). *Радянська культура*. 1959. 15 октября.

274.Тименко В. Сучасний підручник української літератури для 10 класу: культурно-мистецький контекст. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 2. С. 26–31.

275.Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 312 с.

276.Українська література в 9 класі : посібник для вчителів / В. М. Борщевський, Ф. М. Борщевський, О. Р. Мазуркевич. К. : Радянська школа, 1985. 207 с.

277.Українська література. 9 клас : підручник / М. А. Руденко та ін. ; за заг. редакцією О. І. Білецького. Київ : Радянська школа, 1953. 466 с.

278.Українська література. 9 клас : підручник / С. А. Крижанівський, О. Р. Мазуркевич, В. К. Рудик ; за ред. В. М. Борщевського. 7-ме вид. Київ : Радянська школа, 1988. 319 с.

279.Українська література. 9 клас : підручник / В. М. Борщевський та ін. / за ред. В. М. Борщевського. 7-ме вид. Київ : Радянська школа, 1988. 319 с.

280.Українська література. 9 клас : хрестоматія / упоряд. О. К. Бабишкін, В.М. Борщевський, Б.А. Буяльський ; О.Р. Мазуркевич. Вид. 23-те. Київ : Радянська школа, 1977. 433 с.

281.Українська література. 10 клас : підручник / В. М. Борщевський, С. А. Крижанівський, О. Р. Мазуркевич та ін. 9-те вид., перероб. і доп. Київ : Освіта, 1992. 317 с.

282.Українська література. 10 клас : підручник для середньої школи / С. А. Крижанівський, О. Р. Мазуркевич, В. В. Фещак, В. М. Борщевський. 10-е вид., перероб. і доп. Київ : Освіта, 1994. 350 с.

283.Українська література : навчальний посібник для слухачів підготовчих відділень вузів / В. М. Борщевський, О. Р. Мазуркевич, І. І. Пільгук. Київ : Вища школа, 1976. 352 с.

284.Українська література. Підручник для 9 класу / О. І. Білецький та ін. Київ : Радянська школа. 29-е вид. 1981. 344 с.

285.Українська література : підручник для 10 кл. середньої школи / В. М. Борщевський, С. А. Крижанівський, О. Р. Мазуркевич. 10-те вид., переробл. і доп. Київ : Освіта, 1994. 351 с.

286.Українська література : підручник для середніх спеціальних учбових закладів УРСР / В. М. Борщевський, О. Р. Мазуркевич, І. І. Пільгук. Київ : Вища школа, 1970. 147 с.

287.Українська література. Хрестоматія для 9 класу / [упоряд. : О. К. Бабишкін, В. М. Борщевський, Б. Я. Буяльський, О. Р. Мазуркевич, І. І. Пільгук, М. У. Походзіло]. Вид. 25-е. Київ : Радянська школа, 1980. 656 с.

288.Українська літературна енциклопедія в 5 т. / редколегія: І. О. Дзевєрин (відп. ред.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. т. 3 : К–Н. С. 250–267.

289.Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. Кн. 2 : XX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 552 с.

290.Українська педагогічна думка в іменах (Східна Галичина – українське зарубіжжя XX ст.) : навч. посіб. / Т. К. Завгородня та ін. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. 480 с.

291.УНДІП на сторінках педагогічних журналів 1926-1976 рр. / НАПН України, Педагогічний музей України ; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ : ПМУ, 2016. 212 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 3).

292.Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Історія української школи і педагогіки* : хрестоматія. Київ : Знання, 2003. С. 252–262.

293.Фасоля Анатолій. Методичний коментар щодо вивчення української літератури у 5-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням змін у навчальних програмах (2017-2018 навчальний рік). *Українська мова і література в школі*. 2017. № 5. С. 2–6.

294.Хрестоматія з української літератури. Для 9 класу середньої школи. Київ : Радянська школа, 1956. 412 с.

295.Хрущов М. С. Про програму Комуністичної партії Радянського Союзу. *Матеріали XXII з'їзду КПРС*. Київ : Державне видавництво політичної літератури, 1962. С. 9–120.

296.Чайковський Б. Російсько-українське літературне єднання : збірник статей / за заг. ред. дійсних членів АН УРСР О. І. Білецького та М. К. Гудзія. Київ : Держлітвидав, 1953. 460 с. (Рецензія). *Література в школі*. Київ : Радянська школа. 1954. № 1. С. 70–74.

297.Чепелєв В. Науково-дослідному інституту педагогіки – 40 років. *Радянська школа*. 1967. № 2. С. 9–15.

298.Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 177 с.

299.Шевченківський словник : у 2-х т. Київ : Головна редакція УРЕ, 1978. т. I. С. 373.

300.Шевченко в школі : посібник для вчителів / відп. ред. Н. І. Падалка ; ред. кол. : О. Р. Мазуркевич, П. Моренець]. Київ : Радянська школа, 1963. 286 с.

301.Шинкарук В .І. Григорій Сковорода. Матеріали до святкування 250-річчя з дня народження / П. В. Головаха та ін. Київ : Наукова думка, 1975. 256 с.
URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Shynkaruk_Volodymyr/Hryhorii_Skovoroda_Materialy_do_250-richia/ (дата звернення: 10.09. 2015).

302.Шульгина В. С. Учебное исследование как условие эффективного обучения. *Русская словесность*. 2007. № 3. С. 43–46.

303.Ярмак Н. О. Науково-педагогічна діяльність Олександра Федоровича Музиченка (1875-1937 рр.) : автореф. дис.. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2016. 20 с.

304.Ярмаченко М. Д. Актуальні питання педагогічної науки. Київ : Знання, 1978. 48 с.

305.Ярмаченко М. Д. Класик педагогіки. *Освіта*. 2 липня 1993 року. С.6.

306.Ярошевський М. Биография ученого как науковедческая проблема. *Человек науки*. 1974. № 3. С. 19–57.

307.Яценко Т. Етапи й умови розвитку методики навчання української літератури в школі. *Українська мова і література*. 2017. № 9. С. 30–34.

308.Яценко Т. О. Тенденції розвитку навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ–початок ХХІ століття) : автореф. дис... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2017. 44 с.

309.Яценко Т. Шкільний підручник української літератури: історико-методичний огляд процесу вітчизняного підручникотворення. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 32–35.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ**Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України**

310. Довідка перевірки стану роботи сектору методики літератури науково-дослідного інституту педагогіки УРСР за 1966, 1967, 1968 рр. Ф. 5127. Оп. 1. Спр. 1195. Арк. 14.

311. Доповіді наукових співробітників і учителів на виїзному засіданні по питанню перебудови методики викладання літератури у світлі закону про зміцнення зв'язку школи з життям 28–29 березня 1960 р. у м. Горлівка Ф. 5127. Оп. 1. Спр. 601, Арк. 138.

312. Заходи по виконанню рішень лютого 1988 року Пленуму ЦК КПРС, квітневого 1988 року Пленуму ЦК Компартії України. Ф. 166. Оп. 15, од. зб. Спр. 9348. Арк. 3–8.

313. Інструктивно-методичний лист «Педагогічний експеримент з методики літератури» Ф. 5127. Оп. 1 Спр. №783 Арк. 26.

314. Постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 2.09.1965 про нову структуру Науково-Дослідного інституту педагогіки України Ф. 923. Оп. 21, од. зб. Спр. 3415. Арк. 63–71.

315. Проект програми з української літератури для середньоосвітньої школи (1967 р.) Ф. 5127, оп. 2, №1413 на 64 листках.

316. Протокол № 1 засідання секції методики гуманітарних наук звітної наукової конференції Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР від 23–24 лютого 1967 р. Ф. 5127. Оп. 1 Спр. №1131. Арк. 6.

317. Протокол розширеного виїзного наукового засідання методики української і російської літератури і кафедри української мови і літератури Рівненського педінституту з питання обговорення наукових робіт співробітників відділу від 25 грудня 1962 року Ф. 5127. Оп. 1 Спр. №780. Арк. 44.

318.Списки особистого складу інституту з повними анкетними даними і відомостями про проходження служби за 1982 рік Ф.5127. Оп.1 Спр. №1689. Арк. 56.

319.Стенограма наукового засідання відділу методики літератури Науково-дослідного інституту педагогіки 3 грудня 1962 р. Обговорення книги «Українська література в середній школі. Курс методики» Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайка. Ф. 5127. Оп.1. Спр. №781. Арк. 59. С.29–59.

320.Стенограма обговорення продукції співробітників відділу методики літератури науково-дослідного інституту педагогіки УРСР за 1958–1961 рр. учителями м. Києва. Ф. 5127. Оп. 1. Спр. №781. Арк. 59. С.1–28.

321.Стенограма наради голів комісій по удосконаленню старих і виготовленню нових навчальних планів і програм для середньої школи. 7.09.1956 Ф. 166. Оп. 15, од. зб. Спр. 1809. Арк. 365. С. 1–8.

322.Стенограма наукового засідання відділу методики літератури Українського науково-дослідного інституту педагогіки 3 грудня 1962 року. Обговорення книги «Українська література в середній школі. Курс методики» Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Ф. 5127. Оп. 1. спр. №781. Арк. 59. С. 29–59.

323.Стенограма розширеного наукового засідання відділу методики літератури НІІ педагогіки УРСР спільно з ученими-методистами Москви, союзних республік, працівниками педагогічної науки та учителями Української РСР з питання обговорення книги кандидата філологічних наук К. М. Сторчака «Наукові основи методики літератури» від 16 червня 1961 р. Ф. 5127. Оп. 1. Спр. №675. Арк. 20.

324.Тематичний план науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту педагогіки на 1971 рік. Ф. 5127, Оп. 1. Спр.№1284. Арк. 56.

325.Тематичний план науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту педагогіки на 1980 рік. Ф. 5127. Оп. 1. Спр. №1614. Арк. 17.

Науковий архів Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

326.Особова справа з обліку кадрів О. Р. Мазуркевича. Ф. 512., Оп. 3.

Спр. № 126. Арк. 426.

**Архів Педагогічного музею Національної академії педагогічних наук
України**

Папка 123 Персональний комплекс матеріалів

МАЗУРКЕВИЧА Олександра Романовича

327.№ ІК 31253, №КН 1402Д. Вітальна адреса з нагоди 70-річчя від
Спілки письменників СРСР, 1 арк.

328. Атестат № 59413 на звання учителя початкової школи 1938. 4 груд. //
№ ІК, № КН 31254 140 ІД, 1.

329.Посвідчення № 13 дійсного члена Академії педагогічних наук ССРСР:
[копія]. 1968. 28 трав. // б/н, 1.

330.Посвідчення головного наукового співробітника-консульт. НДІ
педагогіки УССР. 1991. 22 квіт. // № ІК, № КН КПЗ 1260 1407 Д, 1.

331.Посвідчення № 1а головного редактора науково-педагогічного
журналу «Радянська школа». 1953. 2 квіт. // № ІК, № КН КПЗ1211 1412 Д, 1.

332.Посвідчення № 2576 про нагородження значком «Відмінник народної
освіти». 1947. 5 листоп.11. // № ІК, № КН КПЗ 1259 1406 Д, 1.

333.Посвідчення № 21571 про нагородження значком «Отличник
просвещения ССРСР». 1983. 2 верес. // № ІК, № КН КПЗ 1261 1408 Д, 1.

334.Посвідчення № 577 про нагородження медаллю А. С. Макаренка.
1967. 24 лют. // № ІК, № КН КПЗ 1268 1409 Д, 1 с.

335.Членський квиток № 6171 члена Спілки письменників СРСР. 1959. 24
груд // № ІК, № КН КПЗ 1270 1411 Д, .1.

336.Орденська книжка № 2271774 про нагородження орденом
Отечественной войны II степени: [ксерокоп]. 1985. 11берез. // б/н, 1.

337.Посвідчення № 22 члена (академіка) АПН України: [ксерокоп]. 1993.
30 берез // б/н, 1.

338. Посвідчення № 106 члена (академіка) АПН ССРСР: [ксерокоп]. 1978.
31 жовт. // б/н, 1.

339.Посвідчення № 330321 учасника бойових дій: [ксерокоп]. 1981. бсерп // б/н, 1.

340.Членський квиток № 00317 члена Спілки письменників України: [ксерокоп]. 1959. 30 берез // б/н, 1.

341. Листи О. Р. Мазуркевичу від О. В. Сухомлинського за 1968–1970 рр. // № ІК, № КН 31326 1433Д, 12 шт.

342.Листи О. Р. Мазуркевичу від В. В. Голубкова за 1959–1961 рр. // 1959–1961 № 313271434Д, 11 шт.

343.Листи О. Р. Мазуркевичу від С. Х. Чавдарова. 1959–1961 // № 313261433Д, 7 шт.

344.Лист О. Р. Мазуркевичу від А. М. Астряба. 1951. 20 квіт. // № 313251432Д, 1 шт.

345.Белецкий А. И. Отзыв о работе А. Р. Мазуркевича «А. И. Плещеев и русская революционная демократия». 1952. 31січ. // б/н, 4 с.

346.А. Р. Мазуркевич. О забытом наследии народной учительницы Л. С. Струниной: [машинопис]. // б/н, 28 с.

347. Сухомлинський В. Литература и человек. [про книгу Мазуркевича О. Р. «Высокое призвание учителя литературы»]: [машинопис]. 1968. 9 листоп. // б/н, 4 с.

348.Довідка до 80-річчя Олександра Романовича Мазуркевича: [машинопис]. 1993 // б/н, 3 с.

349.Машинопис. Довідка про кількість опублікованих праць праць академіка АПН СРСР професора Мазуркевича Олександра Романовича за 1928-1973 рр.: [машинопис] // б/н, 1 с.

350.Особова інформація про Мазуркевича О. Р. для довідника Центру науково-педагогічної інформації АПН і Міністерства освіти СРСР про докторів педагогічних і психологічних наук: [машинопис]. 1993 // б/н, 3 с.

351.Список наукових праць Мазуркевича Олександра Романовича, академіка АПН України: [машинопис]. 1993 // б/н, 22 с.

352.Список статей А. Мазуркевича, опубликованных в ежедневной красноармейской газете Южно-Уральского военного округа «Сталинец» в 1942–1943 гг.: [машинопис]. 1975. 26 черв // б/н, 4 с. в 2-х екз.

353.Список опубликованных рецензий і відгуків на друковані праці Мазуркевича О. Р.: [машинопис]. (1950–1993) // б/н, 4 с.

354.Я. А. Коменский и исправление дел человеческих. Международная комениологическая конференция. Первый циркуляр: [машинопис]. 1970. Січ. // б/н, 3 ст.

355.Вітальна з нагоди 70-річчя О. Мазуркевича від секретаря правління СП СРСР Олександра Михайлова: [телеграма] // № ІК, №КН 4192, 1.

356.Вітальна з нагоди 75-річчя О. Мазуркевича від українських письменників: [телеграма] // № ІК, № КН 4190, 1.

357.Всеукраїнський з'їзд учителів. Москва. Кремль. О. Мазуркевич сидить в другому ряду, третій справа: [фото]. 1968. Лип. //б/н, 1.5x24

358.Випуск Вінницького державного педагогічного інституту. О. Мазуркевич – заст. директора: [фото]. // б/н, 1. 17,5x22,5.

359.Учасники Науково-практичної конференції з викладання літератури, м. Владивосток. О. Мазуркевич сидить в центрі: [фото]. 1975. 22 листоп // б/н, 1. 18x24.

360.Наукові співробітники НДІ педагогіки. Сидять: перший справа – Д. Ярмаченко; в центрі О. Мазуркевич; стоять зліва направо – Бугайов О. І., Постовий В. Г., Богданович 80-ті рр. ХХ ст.: [фото]. // б/н, 1. 14x22.

361.О. Мазуркевич за робочим столом: [фото]. // б/н, 1. 17x23.

362.О. Мазуркевич за робочим столом працює разом з керівником лабораторії української мови і літератури НДІ педагогіки Біляєвим О. М.: [фото]. // б/н, 1. 18,5x22.

363.О. Мазуркевич на урочистих зборах з нагоди Дня перемоги. Київ, НДІ педагогіки. 1982. 06 трав.: [фото]. // б/н, 1. 14x17,5.

364.Перша Всесоюзна нарада з питань атестації наукових та науково-педагогічних кадрів. Москва. 1979. 30 січ.–1 лют.: [фото]. // б/н, 1. 18x23.

365.Фотокопія підпису на книзі для О. Р. Мазуркевича від К. М.Соколова 1951–1952 // б/н, 1.

366.Фотокопія титульної сторінки праці К. М. Соколова «Записки учителя-біолога» 1951–1952 // б/н, 1.

**Державний архів Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

367.Особова справа О. Р. Мазуркевича. Опис справ особового складу за 1951 рік № 127.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

368.Лист В. П. Адріанової Перетц (1948). Ф. 1313. Оп. 1; од.зб. 76, 1 шт.

369.Лист І. Я. Айзенштока (1965). Ф. 1313. Оп. 1; од.зб. 76, 1 шт.

370.Лист Ф. П. Погребенника (1957), Ф. 1313. Оп. 1; од.зб. 76, 1 шт.

371.Лист К. І. Чуковського (1950), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 1 шт.

372.Листи М. Ф. Бельчикова (1963–1964), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 3 шт.

373.Листи О. І. Білецького (1948–1959), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 42 шт.

374.Листи Н. П. Кончаловської (1955, 1956), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 2 шт.

375.Листи Х. М. Коцюбинського (1958–1950), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76,
3 шт.

376.Листи П. Г. Тичини (1955–1960), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 4 шт.

377.Листи В. І. та С. І. Маслових (1951–1955), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76,
3 шт.

378.Лист М. П. Чехової (1948), Ф. 131. Оп. 1; од.зб. 76, 1 шт.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***Статті у наукових фахових виданнях України***

1. Боднар Д. М. Загальнотеоретичні засади шкільної літературної освіти у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*: зб. наук. пр. Серія „Педагогіка / ред. кол.: С. М. Прийма (голов. ред.) та ін. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2018. Вип. 20 (1). С. 34–41.

2. Боднар Д. М. Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича в оцінці науковців. *Людинознавчі студії*: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка» / ред. кол. М. Чепіль (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2016. Вип. 2/34. С.20–29.

3. Боднар Д. М. Роль О. Мазуркевича у поверненні забутих імен в історії педагогіки. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. / В. М. Мадзігон (голов. ред.) та ін. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип. 1(18). С. 68–75 .

4. Боднар Д. М. Генеза поглядів на питання морального виховання української молоді у педагогічній спадщині О. Р. Мазуркевича. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 78–89 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

5. Боднар Д. М. Історико-педагогічні дослідження О. Мазуркевичем педагогічних поглядів передових діячів освіти, науки і культури дорядянської доби в контексті розвитку педагогічної науки. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип. 24 (1-2018). Ч. I. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 29–37 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

6. Боднар Д. М. Педагогічні ідеї О. Р. Мазуркевича щодо розбудови системи національної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В. М.]. Ч. I. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 20 (1-2016). С. 21–26 (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

Стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні

7. Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на реформування шкільної літературної освіти (кінець 70-х – 80-і рр. ХХ століття) O.R. Mazurkevych's views on the school literary education reforming (in the late seventies – in the eighties of the twentieth century). *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum – Praha: Publishing house Education and Science*. 2016. С.75–80.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Боднар Д. М. Діяльність О. Р. Мазуркевича як організатора науково-методичних досліджень у галузі літератури. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 березня 2017 р., Львів, Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 11–13.

9. Боднар Д. М., Мазуркевич О. Р. про вплив літератури на формування особистості учня. *Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 12–13 травня 2017 р. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 11–14.

10. Боднар Д. М. О. Р. Мазуркевич і В. О. Сухомлинський: роки співдружжя. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками наукової конференції

викладачів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 16. Т. 3. С. 105–106.

11. Боднар Д. М. Осмислення словесності і творчий підхід до гуманітарної освіти школярів у педагогічній концепції О.Р.Мазуркевича. *Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика*: матеріали II міжнар. наук.-практ. Конференції, Хмельницький, 16–17 жовтня 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.10–12.

12. Боднар Д. М. Погляди О. Р. Мазуркевича на роль вчителя у формуванні національної самосвідомості учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2016 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 64–66.

13. Боднар Д. М. Проблема формування наукового світогляду учнів на уроках літератури, в позакласній та позашкільній роботі у педагогічній концепції О. Р. Мазуркевича. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2017 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2016, 2017. С. 64–67.

14. Боднар Д. М. Роль вчителя у формуванні особистості учня в педагогічній концепції О. Мазуркевича. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 17. Т. 3. С. 108–109.

15. Боднар Д. М. Формування навичок виразного читання як чинника літературної освіти (на матеріалі праць О. Р. Мазуркевича). *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2015 р. / за ред. Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. С. 23–25.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце та дата проведення	Форма участі
1.	I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців»	м. Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2015 р.	Доповідь і публікація
2.	II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика»	м. Хмельницький, 16–17 жовтня 2015 р.	Публікація
3.	VIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»	м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2016 р.	Доповідь і публікація
4.	IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»	м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2017 р.	Доповідь і публікація
5.	Наукова конференція викладачів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка	м. Кам'янець-Подільський, 14-15 березня 2017 р.	Доповідь і публікація
6	Міжнародна науково-практична конференція «Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки»	м. Дніпро, 12–13 травня 2017 р.	Публікація
7.	III Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми та перспективи розвитку освіти»	м. Львів, 30–31 березня 2017 р.	Публікація
8.	Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів	м. Кам'янець-Подільський 4-5 квітня 2018 р.	Доповідь і публікація

Список дисертацій з дослідження педагогічних персоналій

№ з/п	Тема дисертаційного дослідження	Виконавець	Рік
1.	Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського	Кіндрат В. К.	1998
2.	Педагогічна діяльність та спадщина М. Р. Завадського	Чернишенко І. А.	1998
3.	Античні ідеї освіти та виховання у творчій спадщині Г. С. Сковороди	Туляков О. О.	1999
4.	Принципи навчання і виховання у педагогічній спадщині С. І. Миропольського	Голубнича Л. А.	2000
5.	Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М. І. Пирогова	Горчакова О. А.	2000
6.	Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кін. ХІХ–перша т. . ХХ т.)	Ковальчук О. Б.	2000
7.	Педагогічна діяльність В. І. Вернадського у вищих закладах освіти (кінець ХІХ–початок ХХ століття)	Машкіна С. В.	2000
8.	Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського	Гречин Б. П.	2001
9.	Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди С. Сірополка	Кіра Р. В.	2001
10.	Виховання школярів засобами мистецтва у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського	Наливайко І. П.	2001
11.	Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського	Ткачук Л. В.	2001
12.	Педагогічна діяльність Спиридона Черкасенка в контексті руху за національну освіту	Антонець Н. Б.	2004
13.	Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г. С. Сковороди на Слобожанщині	Бакай С. Ю.	2004

14.	Особистісно орієнтований підхід до виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка	Бучківська В. В.	2004
15.	Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка	Марушкевич А. А	2004
16.	Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького	Чаграк Н. И.	2004
17.	Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англomовних джерел)	Дічек Н.	2005
18.	Науково-просвітницька діяльність В. П. Науменка (1852–1919)	Скоропад І. В.	2005
19.	Педагогічні ідеї та науково-просвітницька діяльність О. О. Потебні (1835–1891)	Зайченко Н. І.	2006
20.	Освітня діяльність та педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка (1919–1994)	Іванко А. Б.	2006
21.	Педагогічна спадщина і громадсько-просвітницька діяльність Омеляна Партицького	Качмар А. В.	2006
22.	Педагогічна і просвітницька діяльність Василя Симовича (1880–1944)	Когут Т. М.	2007
23.	Висвітлення зарубіжного педагогічного досвіду в творчій спадщині К. Д. Ушинського	Корнейко Ю. М.	2007
24.	Педагогічні ідеї та освітня діяльність Антоніни Горохович (1913–1997)	Палійчук О. М.	2007
25.	Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди М. М. Грищенка (1900-1987 рр.)	Тимченко А. А.	2007
26.	Науково-педагогічна діяльність С. А. Ананьїна (1873–1942)	Кошечко Н. В.	2008
27.	Науково-педагогічний доробок Олександра Самійловича Залужного (1886–1938 рр.)	Смолінчук Л. С.	2008
28.	Педагогічна спадщина Я. Б. Резніка (1892–1952)	Шевченко С. М.	2008
29.	Організація і зміст навчально-виховного процесу колегії Павла Галагана (1871–1920 рр.)	Шевчук О. М.	2013
30.	Спадщина О. Ф. Лазурського (1874–1917) у	Леонтєва І.	2015

	вимірі вітчизняної експериментальної педагогіки		
--	---	--	--

Портрет О. Р. Мазуркевича

Лист В. О. Сухомлинського О. Р. Мазуркевичу від 22 лютого 1970 р.

Москва
гостиница "Москва" Почта,
до востребования
Мазуркевичу Александру Романовичу

УССР, Кировоградская обл.,
Павлышевская средняя школа,
В.Сухомлинский

Дорогой Александру Романович!

Посылаю Вам в Москву вырезку из газеты "Кировоградская правда" за 28 сентября 1968 года. Это редакционная статья, посвященная моему 50-летию; и, как всегда это бывает в юбилейные дни, в ней много похвалы в адрес юбиляра. Мне же эту статью было тяжело читать, так как напомнила она юность... Когда я вспоминаю юность и вижу перед своими глазами ее, Веру, мне кажется, что она смотрит на меня с укором. Будто бы какую-то вину я чувствую за собой... А вина эта в том, что все же мы верили: никогда, никогда враг не придет на нашу землю. Это не могло никому и в голову прийти. Я прощался с ней в надежде скоро вернуться.

Дорогой Александр Романович, это один из интимнейших уголочков моего сердца. Поэтому, прошу Вас, прочитав эту заметку, вернуть ее мне...

Человек приходит в жизнь не по собственной воле и независимо от собственной воли. Уходит из жизни против собственной воли. Личное счастье становится реальностью, видимо, тогда, когда во всем, что есть в нашей жизни между этими двумя актами - рождением и смертью - есть гармония личной воли каждого человека и общего счастья - счастья коллектива, общества, народа. Чтобы личная воля гармонизировалась с общим счастьем всех людей труда, достойных счастья, - в этом, наверное, и лежит суть гармонии, суть того всестороннего развития, к которому должен каждый стремиться. Чтобы каждый как можно больше вложил своей мудрой и мужественной воли в создание счастья всех -

не в этом ли идеал счастья каждого? Уметь хотеть, уметь стремиться, быть мудрым властелином воли, воспитывать собственную волю как тончайший инструмент создания счастья народа - не в этом ли вершина моральной культуры человека?

Извините за то, что позволил себе на мгновение плениться мечтой. Это - глубоко личное.

С уважением В.Сухомлинский

22/II - 70 г.

P. Сердечный привет Ольге Афанасьевне.

Хочу сказать Вам, что о поездке в Чехословакию я еще не решил окончательно. Боюсь, что это будет длительный отрыв от школы, от детей. Да они же не могут оставаться ни единого дня одни... И сил у меня не так много.

Посвідчення дійсного члена Академії педагогічних наук СРСР

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧЕСКИХ НАУК СССР

печать _____ Подпись _____
/личная подпись владельца удостоверения/

Выбран _____ 30 января 1968 г. _____

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧЕСКИХ НАУК СССР

УДОСТОВЕРЕНИЕ № 13

Предъявитель сего тов. МАВУРКЕВИЧ АЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ
является действительным членом Академии педагогических
наук СССР

Президент Академии педагогических
наук СССР

Подпись

Выдано 28 мая 1968 года.

3 оригиналом згідно:

личній секретарі Науково-дослідного
інституту педагогіки УРСР

Воронцов

Надписи В.А.Сухомлинского на книгах, посланных А.Р.Мазуркевичу

1. В.А.Сухомлинский. Павлышская средняя школа. М., Просвещение, 1969.

Александрю и Романовичу Мазуркевичу в знак нашей дружбы и огромного уважения к Вам, дорогой друг.

В.Сухомлинский

2. В.А.Сухомлинский. Сердце отдаю детям. К., Радянська школа, 1969.

Дорогому другу и товарищу Александру Романовичу Мазуркевичу в знак глубокого уважения. Пусть эта книга напоминает Вам, что много лет шли вместе к одной цели - чтобы одать экзамен на великое звание Человека.

В.Сухомлинский

Сентябрь, 1969 г.

Павлыш

Особистий листок з обліку кадрів

Личный листок по учету кадров

Фамилия Лазуркевич
 Имя Александр отчество Владимирович
 Пол муж. Год и м-ц рождения 1913, сентяб. Место рождения с. Жабосады, Брагяевского уезда, Подольский губернский округ, Штиповского р-на, Винницкой области, УССР
 Национальность украинец б. Соц. происхождение: крестьяне-бедняки
 бывшее сословие (звание) родителей крестьяне-бедняки
 основное занятие родителей до Октябрьской революции рабочий по найму и помещика, после Октябрьской революции колхозник
 7. Основная профессия (занятие) * педагог, работы по этой профессии с 1930 8. Соц. положение * рабочий 9. Партийность член ВКП(б)
 Какой организацией принят в члены ВКП(б) Паштетделом 720 зенитно-артиллерийского полка Ново-зал. фр. 1944
 1. Партстаж сентябрь 1944 № партбилета 6367963 или к/карточки —
 Стаж пребывания в ВЛКСМ с 1928 по 1937 13. Состоял ли в других партиях (каких, где, когда и по какое время) не состоял
 14. Состоял ли ранее в ВКП(б) нет с какого и по какое и причины исключения или выбытия нет
 Были ли колебания в проведении линии партии и участвовал ли в оппозициях (каких, когда) не было, не участвовал
 членом какого профсоюза состоит и с какого года работн. нач. и средних школ с 1930г.
 образование высшее

Название учебного заведения (вуза, техникума, комвуза, школы и проч.) и местонахождение	Название факультета или отделения	Дата (м-ц, год)		Окончил или нет	Если не окончил, то с какого курса ушел	Какую (какую) специальность получил в результате окончания высшего или среднего учебного заведения
		поступления	окончания или ухода			
<u>Государственный Педагогический Институт, гор. Винница</u>	<u>Французский язык и литература</u>	<u>1937</u>	<u>1941 окт.</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>Преподаватель укр. и русск. языка и литературы в 8-10 кл.</u>
<u>нет</u>						

19. Имеет ли научные труды (перечень научных трудов и изобретений, с указанием по каким вопросам опубликованы, необходимо дать в приложении). нет
 20. Был ли за границей (включая службу в Красной Армии) да
 в год 1945 в какой стране (указать город) Румыния, город Плоешти Цель пребывания за границей случай в 720 зенитно-артиллерийского полка Ново-Залеского фронта ВЛКСМ

32. Отношение к воинской обязанности: категория учета _____ группа учета _____
 состав _____ воинское звание _____
 специальность № _____ приписан ли к войсковой части _____ наименование военно-учетного ста _____
 по месту жительства военнообязанного _____
 наименование райвоенкомата по месту жительства военнообязанного _____
 снят с воинского учета _____
 предоставлена ли отсрочка от призыва на военное время _____, если предоставлена, до какого време _____
 (м-ц, год) _____ состоит ли на специальном учете _____ (да, нет)

33. Состояние здоровья (имеет ли ранения, контузии, какие и когда получил) _____
не имеет

34. Какие награды и поощрения имеет после Октябрьской революции

Когда награжден (число, м-ц, год)	Кем награжден	За что награжден	Чем награжден
июль 1945	Командующим 1-го Западного фронта ПВО	За успехи в боевой и политической подготовке	Медалью "За боевые заслуги"
окт. 1945	Командиром полка	За активное участие в Великой Отечественной войне	медали "За отвагу" и "За боевые заслуги"

35. Привлекался ли к судебной ответственности (кем, когда, за что) и решение суда _____
не привлекался

36. Имеет ли партвызыскания *нет* (да, нет)

Дата (м-ц, год)	Кем наложено партвызыскание	За что (сущность дела)	Какое наложено партвызыскание

37. Семейное положение в момент заполнения личного листка _____ жена, дочь 6-ти лет _____
 сын 3-х лет, мать. (перечислить состав семьи)

38. Домашний адрес: *Винницкая область, Тростянецкий район, с. Тростянец*

12 " *декабря* 1945 г.
 (дата выполнения)

Личная подпись *Л. Мазурев*
 (писать разборчиво)

Автобіографія Олександра Романовича Мазуркевича

Автобіографія
Мазуркевича Олександра Романовича.

Родився 10 септембрі 1913 года в с. Жайок-
ми, Шумовского району, Винницької області, УРСР,
в семье крестьянина-бедняка. Отец-батрак, 18 лет
работал у помещика по найму, пошел во время войны
1914 года. Мать-дочь рабочего старара, с детства
с революции 1917 года работала у помещика по найму
после Октябрьской революции до организации кол-
хозов-сельскохозяйственной работы; с 1928 года-
колхозница.

До 19 лет проживал в с. Кобылевка,
Шумовского району, Винницької області. Скон-
чил начальную школу, Шумовскую землетану
в 1930 году Шумовский педагогический технику-
м. В 1930 году работал учителем начального
класса в с. Кобылевка, Шумовского району.
Как активного селькора, выдвинули на работу
районную редакцию. С 1931 по 1937 гг. работал
редакциях "Червона Шумовщина", "За Со-
цистичну перебудову", "Коммуна" в качестве
журналистического сотрудника, ответственного
редактора, заведующего отделом.

В 1937 году возвратился на педагогическую

тесную работу на основании решения ЦК ВКП(б) и
 СНК СССР о возвращении учителей, занятых на
 других работах, в школы.

С 1937 по 1941 год работал учителем
 Простянецкой средней школы, преподавателем
 русского языка и русской литературы, украинско-
 го языка и украинской литературы в 8-10 клас-
 сах, заведующим учебной частью, затем директо-
 ром средней школы, а также директором
 Районного Педагогического Кабинета.

Окончил заочно полный курс Высшего
 Государственного Педагогического Инсти-
 тута по специальности язык и литература.

За успешную работу в Простянецкой
 средней школе стипендиант Районного Совета Деятель-
 ности трудящихся, ОМОНО и Наркомпросом
 как учитель-стипендиант по области и республике.

12 июля 1941 года был эвакуирован на
 левый берег Днепра и с 15 августа по 15 сентября
 работал преподавателем русского языка и литера-
 туры в 8-10 классах Кузешинской средней школы,
 Дружского района, Думской области. (Полковник Суворов О.И. № 10/10)

В сентябре 1941 года эвакуирован в Сара-
 товскую область и 4 ноября 1941 года приказом
 Саратовского Областного Отдела Народного Обра-
 зования назначен на должность директора средней
 школы и преподавателя русского языка и лите-

работал в 8-10 классах (с. Поповка, Матшинского р-на),
работал до 4 марта 1942 года - по день ухода
в Красную Армию.

4 марта 1942 года призван в Красную
Армию и направлен в Укаловское Училище Зенит-
ной Артиллерии. В мае 1943 года окончил Ука-
ловское офицерское Училище зенитной артиллерии
и направлен в распоряжение командующего Юго-
западного фронта ПВО.

В Великой Отечественной войне 1941-45 гг.
принимал участие в противовоздушной обороне
Харьковского Автомобильного завода им. Молотова, в
обороне промышленных и военных объектов города
Стерлитамак в зенитно-артиллерийском полку и с
октября 1944 года по ноябрь 1945 года находился
в Армии штабным офицером в составе
свободной Красной Армии (2-й Украинский фронт).
Награжден медалями „За боевые заслуги“ и „За победу“.

В Армии помимо боевой службы строевого
сержанта был также лектором Политотдела
полка и взвода, редактором, парторгом штаба полка.
По ходатайству Народного Комиссара
Краснелица УССР Приказом Командующего Юго-
западным фронтом ПВО Красной Армии от
9 октября 1945 года за № 0350 демобилизован
и направлен в распоряжение Народного Комиссара
Краснелица УССР, как специалист-педагог

Член ВКП(б) с 1944 года.
 Не судим. Партийный и комсомольский
 стаж нет. В оккупации и в плену не был.
 В окружении не был. Репрессированный, а также
 за границей никого из родственников нет.

Член профессионального союза работ-
 ников начальных и средних школ с 1930 года.
 Педагогический стаж 15 лет. Непрерывный
 стаж преподавательской работы в старших
 классах средней школы - 9 лет. Стаж
 руководящей работы в средней школе - 6 лет.

А. Мавруцкий

апрель, 1945 года.

Посвідчення №-1064 про складання кандидатського мінімуму

КОПІЯ

Міністерство Вищої освіти СРСР
 Київський Державний Університет ім. Т.Г.Шевченка
 м.Київ, Володимирська вул. № 60
 Телефон № 4-14-26; 4-02-22

Міністерство Вищого Образовання СРСР
 Київський Государственный Университет им.Т.Г.Шевченка
 м.Київ, Володимирська вул. № 60
 Телефон № 4-14-26; 4-02-22

29 октября 1949 года.
 Форма №-6

У Д О С Т О В Е Р Е Н И Е №-1064

Здано НАЗКРКЕВИЧУ Александру Романовичу в том, что
 он сдал кандидатский минимум по кафедре русской литературы при
 Киевском Государственном Университете им.Т.Г.Шевченка со следую-
 щими оценками :

№ п.п.	Наименование дисциплины	Оценка	Дата	Фамилии членов экзаменационной комиссии
1	Диалектический и исторический материализм	Отлич-но	3. XII 1947г.	Председатель доц. ЧУБАЧ М.С. члены: проф. МАСЛОВ С.И. доц. ЧУНТУЛОВ В.Т.
2	Французский язык	Хорошо	4. XII 1947г.	Председатель до. СТАХОВСКИЙ М.Н. члены: доц. ЧУБАЧ М.С. ст. препода. ЛИСЕНКО М.М.
3	Русская литература	Отлич-но	27. X 1948г.	Председатель акад. БЕЛЕЦКИЙ А.И. члены: проф. МАСЛОВ С.И. доц. СТАХОВСКИЙ М.Н.
4	Русская литература (спецкурс)	Отлич-но	27. X 1948г.	Председатель акад. БЕЛЕЦКИЙ А.И. члены: доц. СТАХОВСКИЙ М.Н. проф. МАСЛОВ С.И.

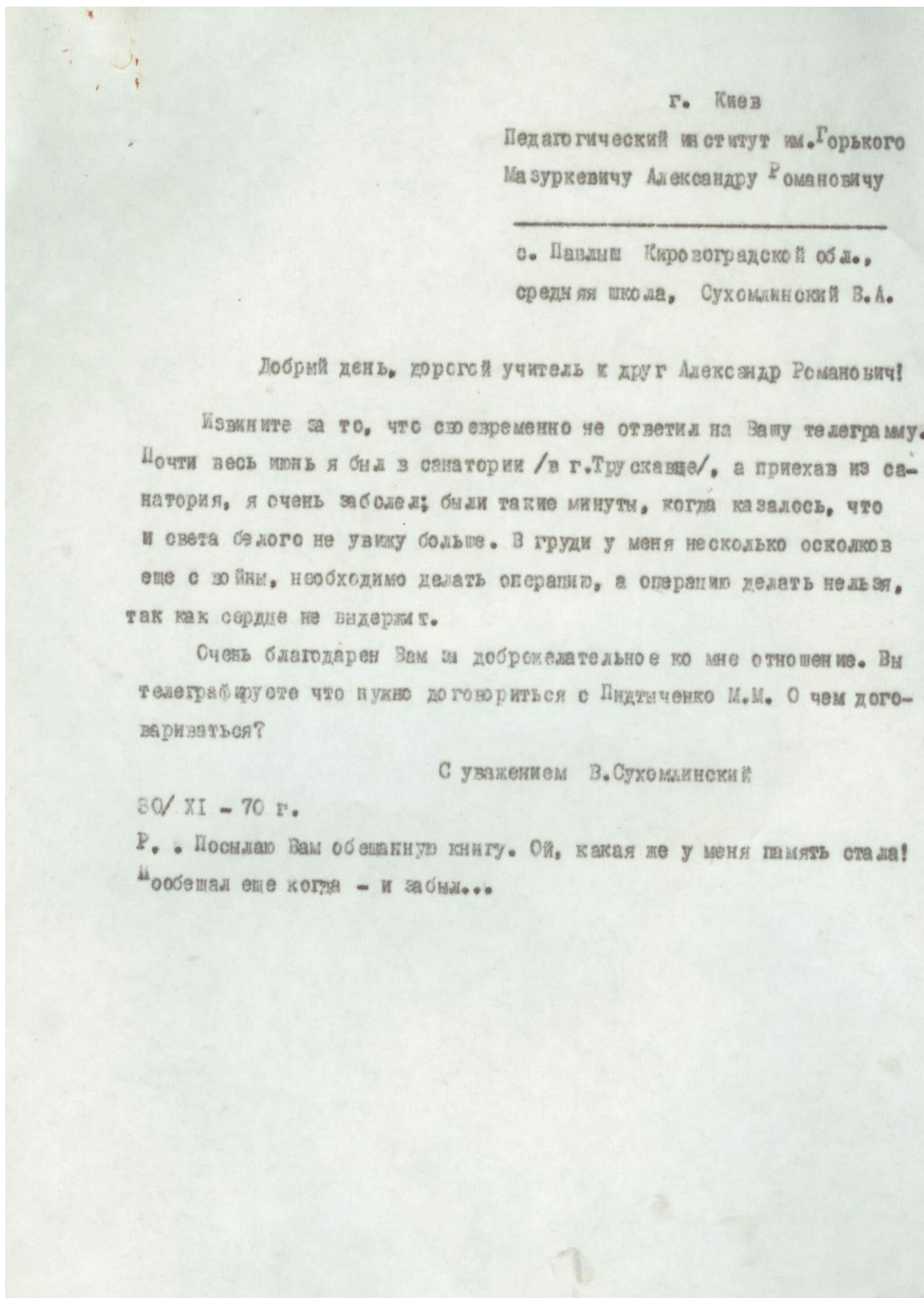
ПРОРЕКТОР
 ПО НАУЧНОЙ ЧАСТИ КГУ (Подпись) доц. КОШИК А.К.

СЕКРЕТАРЬ (Подпись) ИВАНОВА

1949 г. 9 грудня 29 доц. Я. Савченко
 Київської Державної Університету імені Т.Г.Шевченка
 (Подпись) Ковбейко
 свідоцтво вірність цієї копії в оригіналом.

В оригіналі 2
 Одержавно 2 к.б. якщо державної оплати
 № документа № 42781
 Сторінка 1

Лист В. О. Сухомлинського до О. Р. Мазуркевича від 30 листопада 1970 р.

Витяг з протоколу засідання колегії Міністерства освіти УРСР від 8 березня 1962 р. про присудження премії ім. К. Д. Ушинського

ВИТЯГ

з протоколу засідання колегії Міністерства освіти
УРСР

від 8 березня 1962 року

СЛУХАЛИ: 4. Про результати проведення конкурсу на одержання премій ім. Ушинського за кращі наукові роботи з педагогіки, психології та високоякісні підручники для початкової школи.

УХВАЛИЛИ:

Затвердити рішення журі про присудження премій ім. К. Д. Ушинського _____ третю премію - МАЗУРКЕВИЧУ О.Р. за роботу "Нариси з історії методики української літератури."

ГОЛОВА КОЛЕГІЇ -
Міністр освіти УРСР

І. БІЛОДІД

Підписано згідно
Міністерства Освіти УРСР

В. Г. Мазуркевич

Фото О. Р. Мазуркевич і О. М. Беляєв

Посвідчення головного редактора науково-педагогічного журналу «Радянська школа»

Посвідчення члена Спілки письменників СРСР

Час видачі квитка
Время выдачи билета

20 серпня 1968 г.

М. Чабунів
(особистий відбиток)
(личная подпись)

Моск. печ. фаб. Голмакс. 1967. 206 18751. Укр. яз.

СПІЛКА ПИСЬМЕННИКІВ СРСР

ЧЛЕНСЬКИЙ КВИТОК № 6171

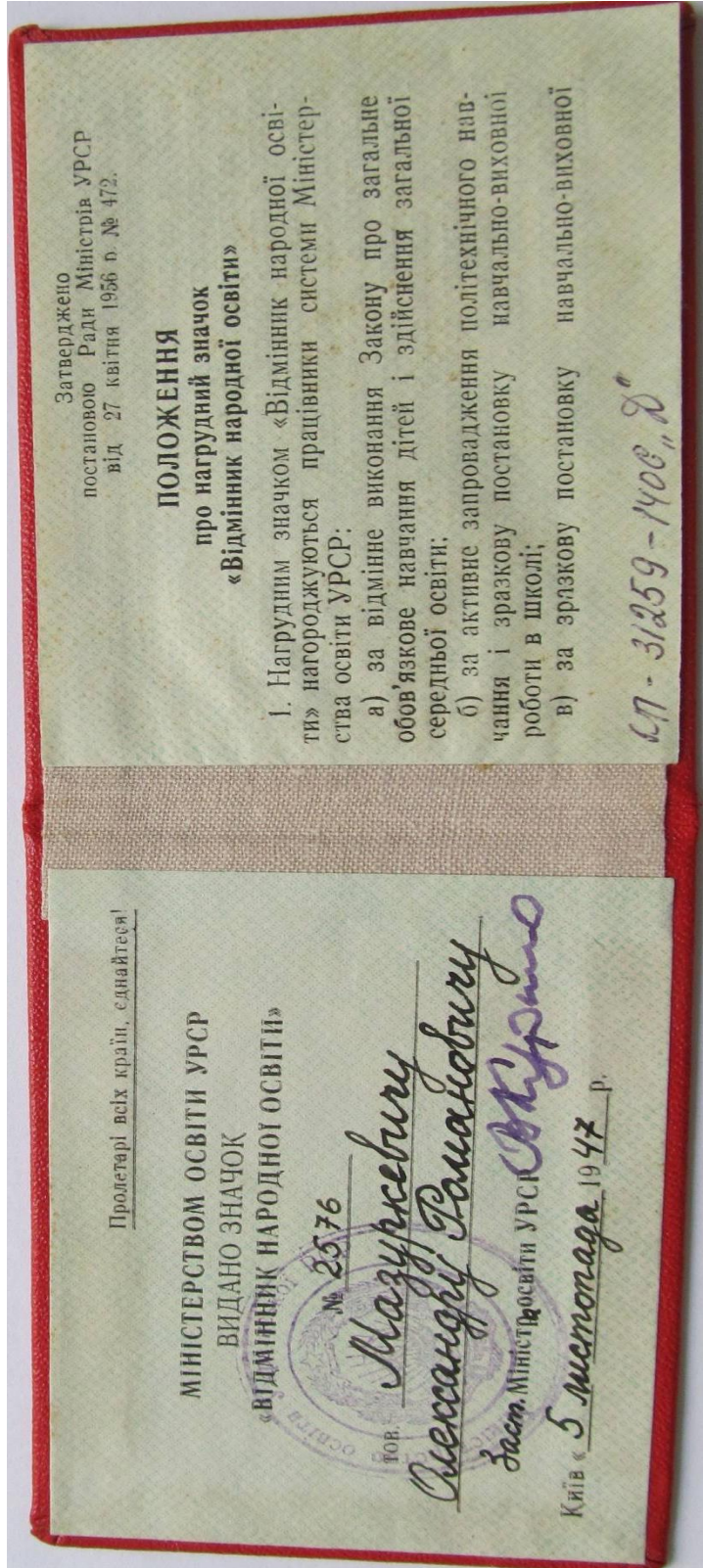
Прізвище: С. М. Чабунів

Імя та по батькові: Степан Іванович Чабунів

Час вступу до СШ: 24.11.1939 р.

Голова Правління
Спілки письменників УРСР

Посвідчення про нагородження нагрудним значком «Відмінник народної освіти»

Посвідчення про нагородження О. Р. Мазуркевича медаллю А. С. Макаренка

Посвідчення про нагородження значком «Відмінник освіти СРСР»

Фото. Співробітники лабораторії методики літератури (о.Р. Мазуркевич перший зліва)

Фронтowe фото (О. Р. Мазуркевич четвертий справа у першому ряду)

Фото на урочистому засіданні до Дня перемоги, 1982 р. (О. Р. Мазуркевич перший зліва)

Лист В. О. Сухомлинського до О. Р. Мазуркевича від 3 серпня
1969 р.

Дорогой Александр Романович!

Большое спасибо Вам за теплые слова о книге "Сердце отдаю детям". С волнением прочитал Вашу рецензию. Очень рад, что Вы почувствовали сердцем самое главное в книге. У меня такая мысль; одинаковая, видимо у нас эмоционально-эстетическая настроенность.

Посылаю книгу "Павлышевская средняя школа". Буду сердечно благодарен, если и об этой книге скажете теплое слово. От Вас же жду очередной Вашей книги, буду рад рецензировать.

Книгу "Сердце отдаю детям" вышла несколько позже. Очень жаль, что ее уже нет в продаже. Жду, мне пришлют из одного места экземпляров десять. Работаю сейчас над "Хрестоматией по эстетике". Это будет сборник рассказов этико-философского содержания - для чтения учащимся. Работаю также над "Методикой воспитания ученического коллектива".

Желаю Вам хорошего отдыха, козачьего здоровья и бодрости.

Горячо жму Вашу руку, обнимаю, целую Вас

Ваш В. Сухомлинский

3 / УШ - 69 г. - Павлыш

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Сумська обл., 41400, тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
 E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net, gnpuoffice@gmail.com, код ЄДРПОУ 02125527

Від 30.05.2018 № 1421
 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження в освітній процес
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
результатів дисертаційного дослідження
БОДНАРА ДМИТРА МИКОЛАЙОВИЧА
на тему «Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційного дослідження «Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича» асистента кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Д. М. Боднара були апробовані та використані в освітньому процесі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Дисертаційне дослідження Д. М. Боднара присвячено проблемам розвитку педагогічної науки у другій половині ХХ століття, зокрема внеску академіка О. Р. Мазуркевича у становлення і розвиток історії педагогіки, історії методики літератури, аналізу його вчення на формування педагогічної науки, а саме: концепції літературної освіти школярів. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані у практиці роботи вищих навчальних закладів під час опанування студентами таких навчальних дисциплін, як педагогіка, педагогіка вищої школи, порівняльна педагогіка, а також під час написання курсових, дипломних та магістерських робіт. Загалом результати дослідження сприятимуть формуванню професійної компетентності майбутнього вчителя, науковця.

Матеріали наукової розвідки заслуговують на схвалення та поширення в системі вищої педагогічної освіти України.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри української мови Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 9 від 16 квітня 2018 року).

Проректор з наукової роботи
та міжнародних зв'язків

В. П. Зінченко

Міністерство освіти і науки України
**НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16602
 тел.: (04631) 7-19-67, факс: (04631) 2-53-09
 e-mail: ndu@ndu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125668

13.05.2018р. № 05/310

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіки та історія педагогіки
БОДНАРА Дмитра Миколайовича

Упродовж 2015–2017 років науково-педагогічними працівниками кафедри педагогіки здійснювалося впровадження в освітній процес Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя результатів дисертаційного дослідження Боднара Дмитра Миколайовича, асистента кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, на тему «Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича».

В освітньому процесі, зокрема під час викладання навчальної дисципліни «Історія педагогіки» були використані розроблені дисертантом матеріали щодо внеску академіка О. Р. Мазуркевича в історію розвитку педагогічної науки.

Результати впровадження наукового дослідження Боднара Д. М. підтвердили його теоретичну обґрунтованість, практичне значення і доцільність впровадження в освітній процес. Результати даного дослідження обговорювались на засіданні кафедри педагогіки та отримали позитивну оцінку викладачів.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Ректор університету

О.Г.САМОЙЛЕНКО

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад

**"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО"**

65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03
E-mail: pdpu@pdpu.edu.ua

від 11.05.18 № 1026/01
на № _____ від _____

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіки та історія педагогіки
БОДНАРА ДМИТРА МИКОЛАЙОВИЧА**

Боднар Дмитро Миколайович, асистент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, упродовж 2016–2017 років упродовжував результати дисертаційного дослідження в освітній процес Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Боднар Д. запропонував для використання в освітньому процесі на напрямках підготовки/спеціальностях галузі знань 01 Освіта/Педагогіка навчально-методичні матеріали, якими було передбачено ознайомлення студентів з педагогічною та науково-методичною спадщиною академіка О. Р. Мазуркевича, його внеском до історії педагогіки, теорії та історії методики української літератури.

Науково-педагогічні працівники кафедри педагогіки, які забезпечують підготовку фахівців у галузі освіти, використовували матеріали дисертаційної роботи в процесі викладання навчальної дисципліни «Педагогіка» для студентів спеціальностей галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Запропоновані навчально-методичні матеріали сприяли кращому засвоєнню студентами змістового модуля «Історія педагогіки».

Елементи дисертаційного дослідження було використано науково-педагогічними працівниками кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін під час викладання навчальних дисциплін «Методика навчання української і зарубіжної літератур».

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол від 10 травня 2018 року № 20).

Перший проректор
з навчальної та
науково-педагогічної роботи

Завідувач кафедри педагогіки
доктор педагогічних наук, професор

 О. А. Копусь

 З. Н. Курлянд

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

49010, м. Дніпро, 10, пр. Гагаріна, 72, телефон (056) 374-98-01, (056) 374-98-22, факс (056) 374-98-41, 374-98-42
E-mail: cdep@dnu.dp.ua, код ЄДРПОУ 02066747

«19» 03 2018 р. № 10/18 На № _____ Від _____

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіки та історія педагогіки
БОДНАРА ДМИТРА МИКОЛАЙОВИЧА**

Зважаючи на тенденції розвитку освітніх процесів, зокрема вирішення завдань формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти, науково-педагогічні працівники кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара впродовж 2016-2017 н.р. впроваджували в освітній процес результати дисертаційної роботи «Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича» Д. М. Боднара. Це стосувалося передусім організації та проведення навчальних занять з методики викладання літератури, практикуму з методики викладання літератури для студентів напряму підготовки/спеціальності 014 Середня освіта предметна спеціальність Українська мова та література.

Крім того, матеріали дисертаційного дослідження використовувалися при написанні студентами курсових та дипломних робіт.

Уважаємо, що дисертація Дмитра Миколайовича Боднара має теоретичну й практичну значущість і заслуговує широкого впровадження у процес організації навчальної діяльності з підготовки фахівців бакалавра напряму 6.020303 «Філологія (українська мова та література)», спеціальності 035.01 «Середня освіта (українська мова та література)» закладів вищої освіти України.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри української літератури (протокол № 8 від 14 березня 2018 року).

Завідувач кафедри української літератури, канд. філол. наук

Н.П. Олійник

Н.П. Олійник

Проректор з науково-педагогічної роботи
Дніпровського національного
університету імені Олесь Гончара

В.А. Куземко

В.А. Куземко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
 вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnpu.edu.ua
 Web: http://www.kpnpu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125616

Від 07.06.2018 № 42/18

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Педагогічна та науково-методична спадщина О. Р. Мазуркевича»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіки та історія педагогіки
 БОДНАРА ДМИТРА МИКОЛАЙОВИЧА**

Боднар Дмитро Миколайович, асистент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, упродовж 2015–2017 років впроваджував результати дисертаційного дослідження в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Асистент Д.М. Боднар розробив та подав для використання в освітньому процесі на напрямках підготовки/спеціальностях галузі знань 01 Освіта/Педагогіка навчально-методичні матеріали, які ознайомлюють студентів із внеском академіка О.Р. Мазуркевича у розвиток історичної педагогічної науки та теорії, а також історії методики української літератури.

Викладачі кафедри педагогіки та управління навчальним закладом, які забезпечують професійну підготовку майбутніх учителів, використовували елементи дисертаційної роботи Д.М. Боднара у процесі викладання навчальної дисципліни «Педагогіка» для студентів напрямів підготовки/спеціальностей галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, «Педагогіка з історією педагогіки» для студентів напряму підготовки 6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями: Логопедія, Олігофренопедагогіка), а також навчальної дисципліни «Історія педагогіки» для студентів напряму підготовки 6.020202 Філологія* Українська мова і література. Науково-педагогічні працівники кафедри української літератури та компаративістики послуговувалися матеріалами дисертаційного дослідження під час викладання навчальних дисциплін «Методика навчання української і зарубіжної літератури», «Методика навчання української літератури».

Водночас майбутні вчителі мали змогу використовувати матеріали дисертації в процесі підготовки до практичних занять, написання курсових («Персоналія в історико-педагогічному дискурсі») і дипломних робіт («Українська педагогіка в персоналіях»). Матеріали, представлені

у дисертації, було апробовано також під час організації науково-дослідної роботи студентів.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 12 від 21 травня 2018 року).

**Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук,
професор**

І.М. Конет